

Dubrovačke bratovštine slikara u 15. i 16. stoljeću

Bonča, Pavle

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:336414>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-11**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

Dubrovačke bratovštine slikara u 15. i 16. stoljeću

Pavle Bonča

Mentorica: dr. sc. Ana Marinković, docentica

Zagreb, 2020.

Zahvale

Profesorici i mentorici Ani Marinković iskreno zahvaljujem na dobronamjernim sugestijama i primjedbama koje su mi uvelike pomogle da uspješno strukturiram i napišem ovaj diplomski rad.

Gosparu Ivanu Viđenu, dragome prijatelju i vjernome čitatelju, puno hvala na svim razgovorima, savjetima i kritikama te, dakako, na srdačnome gostoprimstvu u Dubrovniku, Gradu kojemu se uvijek iznova rado vraćam.

Posebno želim zahvaliti Sonji Bakoti, mladoj i talentiranoj povjesničarki umjetnosti pred kojom stoji svijetla i uspješna budućnost.

Naposljetku, velika zahvala ide starijim kolegama Matku Matiji Marušiću i Petru Strunji koji su mi pomogli prikupiti potrebnu literaturu za izradu ovoga rada.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu

Diplomski rad

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski studij

DUBROVAČKE BRATOVŠTINE SLIKARA U 15. I 16. STOLJEĆU

Pavle Bonča

The Painters Confraternities in the City of Dubrovnik in the 15th and 16th Centuries

Usredotočujući se na problem organizacije strukovnih i religijskih udruženja u razdoblju kasnog srednjeg i ranog novog vijeka, ovaj rad raspravlja o strukturi i funkciji bratovština slikara u Dubrovniku tijekom 15. i 16. stoljeća. Analizirajući kontekstualne uvjete i osobitosti razvoja dubrovačkog slikarstva, predstojeći tekst kritički sažima dosadašnje spoznaje o naslovnoj temi te na temelju povijesnih izvora preispituje i nadograđuje zapažanja starijih istraživača. Cilj je ovoga rada otvoriti pitanje datacije osnutka dubrovačkih bratovština slikara, djelomično rekonstruirati pravila bratovštinskih statuta, ispitati koje su obaveze lokalni i strani majstori morali ispuniti prema bratovštini, usustaviti popis poznatih gastalda dubrovačkih bratovština slikara te, naposljetku, obraditi problem eventualnog utjecaja bratovština na likovni izraz dubrovačkih gotičkih i renesansnih majstora. Očekivani ishod diplomskoga rada je pružiti pregled relevantnih arhivskih izvora u kontekstu naslovne teme te kroz komparativnu analizu povijesnih dokumenata i stručne literature ponuditi nove spoznaje o dubrovačkim udruženjima slikara tijekom 15. i 16. stoljeća.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: 86 stranica. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: Dubrovnik, bratovštine, obrtništvo, slikarstvo, kasni srednji vijek, gastald.

Mentor: dr. sc. Ana Marinković, docentica, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ocjenjivači: dr. sc. Tanja Trška, docentica, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, dr. sc.

Danko Šourek, docent, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Datum prijave rada: _____

Datum predaje rada: _____

Datum obrane rada: _____ 25. 09. 2020. _____

Ocjena: _____ 5 (izvrstan) _____

Izjava o autorstvu

Ja, Pavle Bonča, diplomant na istraživačkom smjeru „Umjetnost antike i srednjeg vijeka“ diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom „Dubrovačke bratovštine slikara u 15. i 16. stoljeću“ rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da nijedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, 21. 09. 2020.

Pavle Bonča

Sadržaj

1.	Uvod	1
1.1.	Arhivski izvori	1
1.2.	Dosadašnja istraživanja	2
1.3.	Pristupna razmatranja	6
2.	Slikarstvo kao zanatska djelatnost.....	8
3.	Razvoj slikarskog obrta i državna politika u Dubrovniku	10
4.	Problem datacije osnutka i regulativni okviri bratovštine slikara	14
5.	Zapošljavanje šegrta i pomoćnika	17
5.1.	Uzajamne obaveze šegrta i majstora	19
5.2.	Školovanje šegrta	21
6.	Uvjeti rada.....	23
6.1.	Radno vrijeme	23
6.2.	Slikari kao članovi bratovštine drvodjelaca	24
6.3.	Karitativne i vjerske prakse	27
6.4.	Financiranje bratovštine	30
7.	Pitanje nadzora: strani slikari.....	31
7.1.	Slučaj Mihajla Hamzića i Jakova iz Venecije.....	34
7.2.	Nekoliko zapažanja o nadzoru	35
8.	Gastaldi.....	37
8.1.	Upravljačka struktura bratovština	38
8.2.	Matrikula bratovštine	40
8.3.	Stjepan Zornelić	41
8.4.	Vicko Lovrin Dobričević	43
8.5.	Franjo Matejev	45
8.6.	Petar Bogdanović	47

8.7.	Bernardin Ricciardi i Simone Ferri	49
8.8.	Petar Petrov	51
8.9.	Jakov Ivanov, Ronaldus Boccarius i Petar Petrov	52
9.	Prema zaključku: pitanje stila	53
10.	Zaključak	56
11.	Appendix.....	61
12.	Summary.....	79

1. Uvod

O pojavi i razvoju slikarskih bratovština u Dubrovniku pisalo se razmjerno malo i sporadično. Lapidarne arhivske vijesti, najčešće krajnje rijetko raspoređene po fondovima i serijama Državnog arhiva u Dubrovniku, glavni su razlog slabog istraživačkog interesa za problem dubrovačkih udruženja slikara u razdoblju kasnoga srednjeg i ranoga novog vijeka. Ipak, promišljajući fenomen slikarskih bratovština upravo kroz pisane izvore, cilj je ovoga rada progovoriti o društvenim aspektima dubrovačkoga slikarstva analizirajući strukturu i funkcije bratovština slikara tijekom 15. i 16. stoljeća. Stoga ćemo u nastavku, sukladno zacrtanome cilju rada, ukratko predstaviti relevantne arhivske izvore, tematski povezana povijesna i povijesnoumjetnička istraživanja, ali i opisati problemski horizont rasprave o slikarskim bratovštinama vodeći računa o teorijskim i metodološkim pitanjima koja posredno ili neposredno definiraju kritički fokus predstojeće analize.

1.1. Arhivski izvori

Arhivski dokumenti o bratovštinama slikara u Dubrovniku danas su najvećim dijelom objavljeni u knjigama J. Tadića pod naslovom *Građa o slikarskoj školi u Dubrovniku XIII – XVI v. I – II* (1952.). Riječ je, naime, o nekoliko odluka Maloga vijeća iz arhivske serije *Acta Minoris Consilii* Državnog arhiva u Dubrovniku, te nekoliko molbi i kaznenih prijava iz arhivskih serija *Diversa Cancellariae* i *Diversa Notariae*. Budući da matrikula članova (*mariegola*), odnosno kodificirani statut/pravilnik bratovštine slikara nije sačuvan, gore spomenuti dokumenti će nam poslužiti kao polazišna točka u pokušaju, uvjetno rečeno, rekonstrukcije „općih mjesta“ matrikule bratovštine slikara. Popisi članova bratovštine, čije ćemo podatke kronološki sistematizirati u *appendixu*¹ ovoga rada, nažalost su tek djelomično poznati iz knjiga noćnih straži (*Libro delle guardie notturne*) i to samo u razdoblju između 1544. i 1559. godine. Spomenute popise noćnih straži također prenosi Tadić u drugom dijelu svoje *Građe o slikarskoj školi u Dubrovniku XIII – XVI* (1952.). Posljednji, premda po mnogočemu presudan arhivski izvor za ovu raspravu je vizitacija Giovannija Francesca

¹ Nadalje citirano kao Appendix.

Sormana.² Indikativne primjedbe papinskoga vizitatora, zabilježene tijekom 1573. i 1574. godine, označuju prijelomnu točku u kontekstu rasprave o bratovštinama slikara u Dubrovniku i jedan od uopće najranijih opisa stanja u dubrovačkim bratovštinama slikara (*confraternitas pictorum*). Sormanovi zapisi će nam stoga posebno koristiti u pogledu rekontekstualizacije podataka iz starije literature, kao i u nadogradnji spoznaja o glavnim predstavnicima (gastaldima) udruženja slikara u Dubrovniku posljednjoj trećini 16. stoljeća.

1.2. Dosadašnja istraživanja

Tijekom 19. i prve polovice 20. stoljeća javlja se niz domaćih i stranih autora koji su dali manji ili veći doprinos proučavanju geneze, socijalnih uvjeta nastanka i stilskih karakteristika kasnosrednjovjekovne i ranonovovjekovne tzv. „dubrovačke slikarske škole“. Tako Francesco Maria Appendini u povijesnoj kronici *Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei* (1802.), Ivan Kukuljević Sakcinski u djelu *Slovník umjetnikah jugoslavenskih* (1858.), Josip Đelčić (Giuseppe Gelcich) u knjizi *Dello sviluppo civile di Ragusa considerato ne' suoi monumenti storici ed artistici* (1884.), R. Eitelberger von Edelberg u radu *Die mittelalterlichen Kunstdenkmäler Dalmatiens in Arbe, Zara, Nona, Sebenico, Traù, Spalato und Ragusa* (1864.), Vid Vuletić Vukasović u tekstu *Slikar Nikola Dubrovčanin* (1907.), Karlo Kovač u iscrpnoj studiji *Nikolaus Ragusinus und seine Zeit, Archivalische Beiträge zur Geschichte der malerei in Ragusa im XV. und der ersten Hälfte des XVI. Jahrhunderts* (1917.), Ljubo Karaman u brojnim tekstovima poput *O domaćem slikarstvu u Dalmaciji za vrijeme mletačkog gospodstva* (1927.), *Umjetnost u Dalmaciji XV. i XVI. vijeka* (1933.) ili *Stari dubrovački slikari* (1943.), kao i Cvito Fisković s primjerice *Nekoliko dokumenata o našim starim majstorima* (1949.).

² Papinski vizitator G.F. Sormano, biskup Montefeltra u sjevernoj Italiji, obišao je Dubrovnik i okolicu tijekom 1573. i 1574. godine. Sormanova vizitacija je iscrpan povijesni i povijesnoumjetnički izvor koji donosi brojne informacije o arhitekturi, titularima i smještaju crkava u gradu, oltarima bratovština, liturgijskim predmetima itd. Spomenuti vizitator je opisao inventar svih crkava u gradu i najbližoj okolini. Zapisnik vizitacije se nalazi u knjizi *Ragusina Visitatio Apostolica* u Archivium Sacrae Congregationes Concilii u Vatikanu (Vidi: Badurina, 1991: 280.). Sormanovu vizitaciju su od starijih istraživača koristili: Jovan Radonić, *Dubrovačka akta i povelje*, II, Beograd: Srpska Kraljevska Akademija, 1930.; A. Matanić, „Apostolska vizitacija dubrovačke nadbiskupije god. 1573./4.“, u: *Mandičev zbornik*, sv. I/II ur. I. Vitezić – B. Pandžić – A. Matanić, Rim: Hrvatski povijesni institut u Rimu, 1965., 193-209.; ili npr.: C. Fisković, „Umjetnine stare dubrovačke katedrale“, u: *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, God. 14 (1966.) 1/3, str. 62-75.

Samo je, međutim, Karlo Kovač objelodanio nekoliko dokumenata izravno povezanih s problemom dubrovačkih slikarskih bratovština. Inicijalne korake u pogledu znanstvenog istraživanja iste teme, gotovo četiri desetljeća nakon Kovačeve studije, poduzeo je Dragan Roller (1951.).³ Spomenuti autor, naime, izlaže sumarni pregled razvoja bratovština, odnosno obrtnih korporacija i zanatskih djelatnosti u kontekstu šire društveno-političke slike Dubrovnika 15. i 16. stoljeća, posvećujući slikarskoj bratovštini tek nekoliko redaka informativnog karaktera.⁴ Daljnju razradu teme nagovijestio je Jorjo Tadić sa svojim ovdje već spomenutim i u literaturi počesto citiranim knjigama *Grada o slikarskoj školi u Dubrovniku XIII-XVI v. I – II* iz 1952. godine. Tadić, oslanjajući se na Kovačeva istraživanja, uz brojne druge dokumente, objavljuje desetak arhivskih vijesti koje posredno ili neposredno progovaraju o relativnom kronološkom okviru osnutka, unutarnoj strukturi, funkciji, pravilima te članovima bratovštine.

Na temelju objavljenih dokumenata, kao i vlastitog arhivskog istraživanja, Vojislav Đurić, tijekom šezdesetih godina 20. stoljeća, obrađuje slikarsku bratovštinu u sklopu doktorske disertacije objavljene u knjizi pod naslovom: *Dubrovačka slikarska škola* (1963.).⁵ Autor ondje, uspoređujući podatke o statutima padovanske i venecijanske bratovštine slikara s dubrovačkim izvorima, pokušava rekonstruirati kronologiju razvoja dubrovačke bratovštine slikara te proanalizirati njezinu funkciju u pogledu regulacije odnosa između majstora (voditelja radionice) i šegrta. Uz to, Đurić donosi zanimljive zaključke o formalnom ustroju bratovštine te ističe imena nekolicine glavnih predstavnike bratovštine (gastalda) koji, valja napomenuti, još uvijek nisu sustavno proučeni u kontekstu službe koju su obavljali.⁶

³ D. Roller, *Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću*, Zagreb: Jugoslav. akademija znanosti i umjetnosti, 1951.

⁴ Ibid.: 170.

⁵ V. Đurić, 1963: IX.

⁶ V. Đurić, 1963: 102-108.

Prilog ovoj temi, iako u okviru drugih istraživačkih problema i ciljeva, također su dali Krno Prijatelj⁷ i Lukša Beritić.⁸ Potonji istraživač ubicira crkvu sv. Fuske,⁹ srušenu u potresu 1667. godine, u najstariji dio Dubrovnika (*de Castello, de Lave*), ne spominjući da je ista crkva bila sjedištem bratovštine slikara.¹⁰ K. Prijatelj koristi arhivsku građu kako bi proučio koja je sve zanimanja/obrtne okupljao slikarski ceh.¹¹ U novije vrijeme jedino su Josip Lučić¹² i Ivana Prijatelj Pavičić¹³ pisali o problematici udruživanja slikara u Dubrovniku. Analizirajući lik i djelo Lovre Dobričevića te slikarstvo na prostoru Dubrovnika i Kotora tijekom druge polovice 15. stoljeća, I. Prijatelj Pavičić dovodi slikarske bratovštine, donekle na tragu Đurićevih zapažanja, u vezu s razvojem dubrovačkih slikarskih radionica.¹⁴ U zborniku znanstvenog skupa *Likovna kultura Dubrovnika 15. i 16. stoljeća* J. Lučić objavljuje članak o staleškom združivanju slikara i njihovoj poslovnoj djelatnosti s ciljem da bratovštinu slikara integrira u narativ o „zlatnom vijeku Dubrovnika“.¹⁵ Bitno je spomenuti da su od spomenutih autora samo J. Lučić i I. Prijatelj Pavičić koristili podatke iz Sormanove vizitacije što je naposljetku rezultiralo izuzetno značajnom spoznajom da u Dubrovniku nije postojala jedna, kako su stariji

⁷ K. Prijatelj, „Prilozi slikarstvu XV – XVII. st. u Dubrovniku“, u: *Historijski zbornik*, IV, 1-4 (1951.)

⁸ L. Beritić, „Ubikacija nestalih građevinskih spomenika u Dubrovniku“, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 10 (1956.), str. 15-83.

⁹ Beritić spominje da je bratovštini pekara zaštitnica bila sv. Foska s oltarom u crkvi sv. Barbare - to znači da sv. Foska nije nužno bila zaštitnica bratovštine slikara. Vidi: L. Beritić, 1956: 54.

¹⁰ L. Beritić, 1956: 51-52.

¹¹ K. Prijatelj, 1951: 102.

¹² J. Lučić, „Staleško udruženje dubrovačkih slikara i njihova poslovna djelatnost u 15. i 16 stoljeću“, u: *Likovna kultura Dubrovnika 15. i 16. stoljeća*, Zbornik kongresa održanog uz izložbu *Zlatno doba Dubrovnika*, 18-20. svibnja 1987., Zagreb, 1991., str. 255-258.

¹³ I. Prijatelj Pavičić, »Kako su funkcionirale dubrovačke slikarske radionice u XV. stoljeću?«, u: I. Prijatelj Pavičić, *U potrazi za izgubljenim slikarstvom*, Dubrovnik: Matica Hrvatska – Ogranak Dubrovnik, 2013., str. 31-34.; ili npr: I. Prijatelj Pavičić, »U traganju za neobjavljenom arhivskom građom: novi podaci o dubrovačkom slikarstvu XV. stoljeća«, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 43 No. 1, 2016., str. 213 – 231.

¹⁴ I. Prijatelj Pavičić, 2013: 31.

¹⁵ J. Lučić, 1991: 258.

pisci smatrali, nego dvije bratovštine slikara o čemu će biti više govora u narednim poglavljima.¹⁶

Strana literatura, u prvom redu talijanska, usustavila je polje istraživanja slikarskih bratovština prema topografiji gradova apeninskog poluotoka. Stoga praksa istraživanja slikarskih bratovština u većim umjetničkim centrima (Veneciji, Firenci, Padovi i Sieni) ima razmjerno bogatu i slojevitou tradiciju. Ilustrativno je recimo spomenuti da se o venecijanskim bratovštinama piše gotovo u kontinuitetu od kraja 19. stoljeća kada Giovanni Monticolo objavljuje srednjovjekovni statut venecijanskih slikara iz 1271. godine sa svim pripadajućim dopunama,¹⁷ preko sredine i druge polovice 20. stoljeća kada Elena Favaro u knjizi *L'arte dei pittori in Venezia* analizira i razlaže unutarnju strukturu i hijerarhiju venecijanske korporacije slikara,¹⁸ sve do suvremenih pokušaja tumačenja venecijanskih strukovnih (i slikarskih) zajednica u kontekstu marksističke sociologije i političke ekonomije.¹⁹ Talijanski istraživači, valja napomenuti, nerijetko tumače kasnosrednjovjekovna udruženja slikara kao uvodnu fazu u procesu konstituiranja likovnih akademija, pronalazeći upravo u tom institucionalnom prijelazu iz srednjovjekovne korporacije u modernu umjetničku akademiju osnovne momente ranonovovjekovnog (renesansnog) kulturnog i umjetničkog napretka.²⁰

¹⁶ J. Lučić, 1991: 256.; I. Prijatelj Pavičić, 2013: 32.

¹⁷ G. Monticolo, »Il Capitolare dei pittori composto a Venezia nel 1271 e le sue aggiunte (1271-1511)«, u: *Nuovo Archivio Veneto*, II, Venecija: 1891.

¹⁸ E. Favaro, *L'arte dei pittori in Venezia e i suoi statuti*, Firenca: Leo S. Olschki, 1975.

¹⁹ V. Sapienza, »L'Arte dei pittori a Venezia tra Quattro e Cinquecento: una comunità? Alla ricerca di un'identità tra pratiche di mestiere e apprendistato«, u: *Comunità e società nel Commonwealth veneziano*, (ur.) G. Ortalli, O. J. Smith, E. Orlando, Venecija: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 2007., str. 199–225.

²⁰ Usp. npr.: I. Salvagni, *Da Universitas ad Accademia: La corporazione dei Pittori nella chiesa di san Luca a Roma. 1478 – 1588.*, Rim: Campisano Editore, 2012.; ili npr: F. Salvestrini, »Associazione e devozione nella Compagnia di San Luca (1340 ca.-1563)«, u: *Accademia delle Arti del Disegno. Studi, fonti e interpretazioni di 450 anni di storia*, (ur.) B. W. Meijer, L. Zangheri, Firenca: Leo S. Olschki, 2015.; ili npr.: R. Müller, »La corporazione dei pittori a Venezia nel Trecento e Quattrocento. Costrizioni e libertà d'azione in una comunità professionale«, u: *Comunità e società nel Commonwealth veneziano*, (ur.) G. Ortalli, O. J. Smith, E. Orlando, Venecija: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 2007., str. 175–199.; ili npr: G. Chellini, »L'Accademia dei Pittori e degli Scultori di Venezia. Dalla corporazione medievale all'istituzione accademica«, *Bollettino Telematico dell'Arte*, 23 Dicembre 2013, n. 700 <http://www.bta.it/txt/a0/07/bta00700.html> (pristupljeno 01. 07. 2020.)

O slikarskim udruženjima sjevernoeuropskoga područja, posebice na teritoriju današnje Nizozemske i Belgije, pisalo se vjerojatno i najsustavnije u posljednjih pedesetak godina. Tome svjedoče brojni znanstveni radovi i objavljene knjige u kojima je detaljno pokriven cjelokupni kontekstualni okvir umjetničke proizvodnje 16. i 17. stoljeća u Amsterdamu, Antwerpenu Haarlemu, Delftu itd.²¹ Susljedno tome, iako prvenstveno usmjereni na problem dubrovačkih bratovština slikara, nastojat ćemo kroz određene komparativne primjere približiti temu ove rasprave europskom kontekstu s ciljem da pokušamo pokazati sličnosti i eventualne razlike između dubrovačkih bratovština slikara i srodnih inozemnih udruženja.

1.3. Pristupna razmatranja

Uzimajući u obzir dosadašnju istraživačku praksu, namjera ovog rada je, kako smo već djelomično i nagovijestili, nastaviti proučavanje pojave i razvoja bratovštine slikara na temelju dostupnih arhivskih podataka o dubrovačkoj slikarskoj školi 15. i 16. stoljeća. Istraživački interes za spomenutu problematiku proizlazi iz pretpostavke da bratovštine slikara mogu funkcionirati kao, uvjetno rečeno, mikrohistorijski primjeri institucionalizirane organizacije slikarstva u Dubrovniku. Stoga, počevši od državnog zapošljavanja slikara-stranaca pa do osnutka prve slikarske bratovštine, pratit ćemo vezu između državne vlasti i pojedinih majstora, pokazujući zatim na konkretnim primjerima koje je ingerencije imala bratovština slikara i u kakvom je odnosu stajala prema operativnim političkim i pravnim tijelima u Republici. U tom je smislu, kao faktografski oslonac predstojećoj analizi, važno predstaviti i protumačiti manje ili više poznati arhivski materijal povezan sa zadanom problematikom koji svjedoči obrasce strukovnog i staleškog udruživanja slikara u kasnosrednjovjekovnom i ranonovovjekovnom razdoblju razvitka Grada.

Budući da je bratovština uzdržavana od pristupnine, članarine, pristojbi i novčanih kazni zanimljivo je ispitati kakve je obaveze podrazumijevalo bratovštinsko članstvo, odnosno u kojoj je mjeri, sukladno pravnim okvirima i vlastitom unutarnjem uređenju, strukovno udruženje kontroliralo odnos između šegrta i majstora te stranih i domaćih slikara. Nadalje, s

²¹ Usp. npr: J. M. Montias, *Art at Auction in 17th Century Amsterdam*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2002.; ili npr.: L. Cambell, »The Art Market in the Southern Netherland in the Fifteenth Century«, u: *The Burlington Magazine*, Vol. 118, No. 877, 1976., str. 188 – 198.; ili npr: M. Prak, »Guilds and the Development of the Art Market during the Dutch Golden Age«, u: *Netherlands Quarterly for the History of Art*, Vol. 30, No. ¾ (2003.), str. 236 – 251.

obzirom da su bratovštine imale svoju matrikulu, odnosno statut ili pravilnik koji je potvrđivala državna vlast, otvara se pitanje uloge bratovštine slikara u pogledu pravnih sporova i regulacije profesionalnog probitka pojedinih majstora. To pretpostavlja analizu kontekstualnih uvjeta nastanka, društveno-političke pozicije i unutarnje strukture bratovštine slikara u okviru povijesnih procesa 15. i 16. stoljeća na teritoriju Dubrovnika.

Na povijesnom planu, bratovština, kao obrtničko ili trgovačko udruženje, ali i vjerska zajednica, tradira svoje porijeklo od antičkih kolegija (*collegium*), preko ranosrednjovjekovnih gildi do kasnosrednjovjekovnih obrtničkih cehova. U pisanim se izvorima dubrovačke bratovštine slikara isključivo navode kao (*con*)*fraternitas pictorum*. Ovdje ćemo, međutim, pojmove „bratovština“²² i „ceh“²³ usprkos izvjesnim semantičkim razlikama, povremeno koristiti kao sinonime. Razlog za takvu odluku počiva u činjenici što dubrovačke bratovštine slikara nisu bile isključivo vjerske zajednice, već udruženja sa zanatskom, karitativnom, odgojnom, pa čak i nadzornom funkcijom. Stoga nećemo uspostavljati strogu tipološku podjelu između obrtničkih, trgovačkih, komunalno-redarstvenih i vjerskih bratovština, kako to sugeriraju pojedini autori,²⁴ nego ćemo inzistirati upravo na nerazdvoljivosti pobrojanih funkcija u kontekstu dubrovačkih bratovština slikara s ciljem da u konačnici predočimo

²² Prema navodu iz *Hrvatske enciklopedije* pojam „bratovština“ označava: „društveno-vjerske, odnosno staleško-stručne udruge vjernika. U srednjem vijeku bratovštine su se organizirale na staleškoj osnovi, a u novije im je doba zadaća promicanje posebnih pobožnosti. Iako su bratovštine najčešće okupljale pojedince slična ili istoga društvenog položaja, razlikuju se od cehova, koji su prije svega strukovne udruge. Osnovna je zadaća bratovština njegovanje pobožnosti, dobrotvornosti i socijalne zaštite članova (bratima). Citirano prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 21. 7. 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=9306>>.

²³ Prema navodu iz *Hrvatske enciklopedije* pojam „ceh“ označava: „(srednjovisokonjem. Zeh[e]: družina), srednjovjekovne obrtničke udruge koje su imale zadatak da unapređuju i štite interese obrtnika određenih obrta (tur. esnafı). Početak cehova pada u XII. i XIII. st., u doba razvoja i procvata gradova. Obrtnici su udruživanjem u cehove stjecali sigurnije uvjete života i opstanka. (...) Ostarjelim, bolesnim i siromašnim članovima pružala se pomoć, a umrlima se priređivao dostojan ukop. Cehovi su sami odlučivali o primanju novih članova. Svaki ceh imao je svoje povlastice, statute, koje im je dodjeljivala gradska uprava ili vladar. Cehom je upravljao starješina odabran na godinu dana. cehovi.“ Citirano prema: *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 21. 7. 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=11125>>.

²⁴ Usp. npr.: J. Lučić, 1991: 256.; S. Ogilvie, *Institutions and European Trade Merchant Guilds, 1000–1800*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011.; K. Payne, *Origin and Creation: London Guilds of the Twelfth Century* <https://www.eiu.edu/historia/2012Payne.pdf> (pregledano 1. srpnja 2020.), S. Mark, *Worker Looks At History*, London: Plebs League, 1927.

različite društvene uloge i zadaće koje su lokalni slikari, kao članovi i predstavnici svojih bratovština, ispunjavali u razdoblju 15. i 16. stoljeća.

U pokušaju tumačenja bratovštine slikara kao zanatske, vjerske, komunalno-nadzorne i umjetničke zajednice govorit ćemo pretežito o društvenim aspektima i kontekstualnim uvjetima proizvodnje umjetnosti (umjetničkog obrta) u kasnosrednjovjekovnom/ranonovovjekovnom Dubrovniku. Raspravljat ćemo stoga o slikarstvu kao zanatskoj djelatnosti, ispitujući odnos između majstora i šegrta, domaćih i stranih slikara, ostavljajući dovoljno prostora da naposljetku progovorimo i o gastaldima dubrovačkih slikarskih bratovština te eventualnom utjecaju bratovštine slikara na stil lokalnih umjetnika. S teorijske strane oslanjat ćemo se na postavke socijalne povijesti umjetnosti analizirajući prvenstveno društvene relacije i „izvanumjetničke“ aspekte dubrovačkog slikarstva kroz arhivske dokumente iz 15. i 16. stoljeća.²⁵ Dakle, ulaz u ovu raspravu tražimo kroz, s jedne strane, figuru slikara (umjetnika), njegov društveni habitus i odnos prema normativnim okvirima bratovštine, te s druge strane, kroz samu strukturu i interna pravila bratovština slikara. Cilj je ove analize ponuditi sintezu dosadašnjih spoznaja u okviru naslovne teme, ali i otvoriti nekolicinu novih pitanja koja bi mogla biti relevantna za nastavak istraživanja srednjovjekovnih/ranonovovjekovnih bratovština slikara u Dubrovniku i proučavanje razvoja tzv. „dubrovačke slikarske škole“ u razdoblju 15. i 16. stoljeća.

2. Slikarstvo kao zanatska djelatnost

Promišljajući društveno-povijesne okolnosti kasnosrednjovjekovnog Dubrovnika, važno je uzeti u obzir činjenicu da je slikarstvo tog razdoblja usko povezano s razvojem lokalnog obrta.²⁶ Naime, već je Tadić zamijetio da su dubrovački slikari pripadali „siromašnim društvenim slojevima“, to jest da su bili „obični zanatlije“, „sinovi seljaka, zanatlija, nosača, samih slikara, gradske sirotinje“.²⁷ Isto tako, Lučić ističe da su „slikari potjecali iz nižih i

²⁵ Hauser, *The Social History of Art: Renaissance, Mannerism, Baroque Volume 2*, London: Routledge, 1990.; M. Baxandall, *Painting and Experience in Fifteenth-Century Italy: A Primer in the Social History of Pictorial Style*, Oxford: Oxford University Press, 1988.

²⁶ Usp. na primjer: Đurić, 1963: 15.

²⁷ J. Tadić, 1952: IV. (Nadalje citirano samo kao Građa)

srednjih gradskih seljačkih slojeva“ te da nisu imali poseban društveni ugled s obzirom da su bili, kako napominje, „obični bojadisari, moleri, pituri“.²⁸ To argumentira njihovim imenima i zanimanjima: Radoje Dragosalić je škrinjar, drvodjelac i slikar (*cofanarius, marangonus vel pictor*),²⁹ Ivan Ognjenović izrađuje štitove, topovski i puščani prah, radi u drvu i slika,³⁰ Radišin Junčić i Radić su štitari i slikari (*magistri a scutis et pictores*),³¹ Paskoje Radičević je slikar i izrađuje škrinje,³² Matko Radosavljević Alegretović je rezbar i slikar (*intagliator, pictor*),³³ Lovro Dobričević oslikava oltarne pale (*pingere in una anchona*)³⁴ te radi u drvu (*Laurentius Marini de Cataro, intagliator et pictor*),³⁵ Frano Marinov se predstavlja kao slikar i slikar tekstila (*pictor, pictor a cultris*),³⁶ Marin Nikole Paskova Županović ukrašava tekstil,³⁷ Jakov Roselli iz Firence je rezbar i slikar (*inteleator et pictor*),³⁸ a Luca de Fiori je sedlar i slikar (*sedlaro et pentore*).³⁹

Štoviše, „obrtnički karakter“ slikarstva može posvjedočiti dokument iz 1477. godine kada Malo vijeće zaključuje, vjerojatno povodom svečanosti sv. Vlaha, da pod barjak slikara (*sub banderia pictorum*) pripadaju „strelari“ (*magistri acerii*) i „balistari“ (*magister balistarius*) jer, kao i slikari, rade s bojom i lakom (*laborant de vernice et coloribus, sicut dicti pictores*).⁴⁰ O

²⁸ J. Lučić, 1991: 257.

²⁹ Građa: no. 252, 292, 389.

³⁰ Građa: no. 276, 362, 392, 450.

³¹ Ibid.: 175.

³² Ibid.: 378, 424, 478.

³³ Ibid.: 521, 522.

³⁴ Ibid.: 344.

³⁵ Ibid.: 430.

³⁶ Ibid.: 354, 369, 370.

³⁷ Ibid.: 967.

³⁸ Ibid.: 671.

³⁹ Ibid.: 1170.; Appendix: no. 13.

⁴⁰ Građa: no. 572.; Appendix: no. 2.

tome piše i Đurić koji na temelju arhivskoga gradiva zaključuje kako su članovi „slikarskog ceha“ bili „majstori raznovrsnih struka“ povezani radom u istom materijalu: boji, laku, drvetu, koži.⁴¹

Da ovo nije izolirani slučaj svjedoči primjer venecijanskoga ceha slikara koji je također okupljao majstore raznovrsnih zanata: izrađivače pozlaćenih okvira, majstore obrade tkanine i ukrašavanja kože.⁴² Isto tako, firentinski slikari *trecenta* i *quattrocenta* dio su korporacije *Arte dei Medici e Speziali* koja je uključivala liječnike, ljekarnike i slikare čija je zajednička odlika bila da na sličan način pripremaju i obrađuju ljepilo, metale, *biaccu* i sredstva za bojanje: „*azzurrun, cinabrum et alios colores*“.⁴³ Tome se može pridodati podatak da je slikarstvo u Rimu tek u vrijeme pape Klementa VIII (vl. 1592-1605) proglašeno za *professio nobilis* nakon što je dugi niz stoljeća imalo status mehaničkog umijeća: *arte meccanica*.⁴⁴ I prekoalpske bratovštine slikara su nerijetko okupljale majstore različitih zanimanja. Primjerice, na popisu članova korporacije sv. Luke u Haarlemu iz 17. stoljeća pronalazimo imena slikara, kipara, grafičara, arhitekata, čak i trgovaca umjetninama.⁴⁵

3. Razvoj slikarskog obrta i državna politika u Dubrovniku

Vraćajući se problematici slikarstva i bratovštine slikara u kontekstu razvoja dubrovačkih zanata, treba spomenuti utjecaj državne uprave na proširivanje i specijalizaciju lokalnog obrta. Nakon razdoblja mletačke uprave (1205. - 1358.) u Dubrovniku započinje razdoblje značajnijeg napretka i razvitka zanatskih djelatnosti.⁴⁶ Primjerice, gradska uprava dovodi strane, već specijalizirane majstore u grad te im plaća najam radionice ili daje posao pod uvjetom da poduče i usavrše dubrovačke šegrte („djetiče“) u različitim zanatima.⁴⁷ Drukčije

⁴¹ Toj se grupi, osim naravno slikara, pribrajaju lukari, lončari, sedlari i dr. (V. Đurić, 1963: 103)

⁴² V. Moncada, 1988: 109.

⁴³ F. Salvestrini, 2015: 6.

⁴⁴ I. Salvagni, 2012: 7.

⁴⁵ Vidi: *Les artistes de Harlem; notices historiques avec un précis sur la Gilde de St. Luc*, <https://archive.org/stream/lesartistesdehar00will#page/31/mode/1up>, pristupljeno: 1. srpnja 2020.

⁴⁶ Usp. npr.: V. Đurić, 1963: 15.

⁴⁷ Ibid.: 15.;

rečeno, gradska uprava, tijekom procesa usustavljanja samostalne republike, postupno unapređuje obrtničku proizvodnju, stvara novu podjelu rada i organizira izobrazbu domaćih šegrta.⁴⁸ Sukladno tome, stimulirajući strane majstore povoljnim zajmovima, premijama i financijskim olakšicama,⁴⁹ državna uprava potiče dolazak iskusnih, najčešće talijanskih slikara u dubrovačku sredinu.⁵⁰ Primjerice, tijekom drugoga desetljeća 14. stoljeća, dakle u trenutku kada dubrovačka sredina najvjerojatnije nije imala ustaljen odnos prema slikarstvu, u grad dolazi slikar-došljak (*pictores vagantes*) Bolonjac Mihovil koji je primao državnu plaću od stotinu perpera za radove u dubrovačkoj katedrali te čiji se dolazak, ističe I. Fisković, ne može smatrati slučajnošću, nego posljedicom intenzivnih kontakata Dubrovnik s prekomorskim (talijanskim) gradovima.⁵¹

Osim spomenutog majstora iz Bologne, znamo da se izvjesni Bernard 1345. godine obavezao oslikati prostore Velikoga vijeća u zgradi gradske uprave što je, dakle, kronološki uslijedilo nakon oslikavanja katedrale.⁵² Budući da je gradska vlast propisala sadržaj željenih prikaza, zadržavajući pravo da sama vrednuje estetsku i tehničku kvalitetu ostvarenog rada, Fisković smatra da je Bernardu prvome izravno priznato slikarsko majstorstvo, osobno umijeće umjetničkoga stvaralaštva.⁵³ To argumentira velikom financijskom i tehničkom potporom: razmjerno visokom plaćom s mogućnošću povećanja ili umanjenja, nabavkom skupocjenog pribora za slikanje, omogućenom primjenom najsuvremenijih tehnoloških postupaka.⁵⁴ Osobno umijeće, dakle, ima svoju cijenu i ekonomsku bazu. Štoviše, umijeće je, kako tvrdi

⁴⁸ Ibid.: 15.; D. Roller, 1951: 29

⁴⁹ Takav slučaj je najbolje istražen u kontekstu razvoja suknarskog obrta i bojadisaonice tkanina na Pilama o čemu pišu D. Roller, u više navrata J. Lučić i B. Stulli.

⁵⁰ V. Đurić, 1963: 20. Strani graditelji-arhitekti zabilježeni su u još ranijem razdoblju, pa je tako jedan od najranijih zabilježenih stranaca u službi grada bio protomajstor Eustazije, sin protomajstora Bernalda iz Tranija koji je u dogovoru s dubrovačkim knezom 1199. godine započeo raditi na dubrovačkoj katedrali. Vidi: D. Zelić, »Arhitektura starih katedrala«, u: *Katedrala Gospe velike u Dubrovniku*, (ur.) Katarina Horvat-Levaj, Zagreb-Dubrovnik: Institut za povijest umjetnosti, 2014: 45.

⁵¹ I. Fisković, 1983.: 81.

⁵² Ibid.: 85.

⁵³ Ibid.: 90

⁵⁴ Ibid.: 90

britanski povjesničar umjetnosti Michael Baxandall, sredinom 15. stoljeća bilo mjerljivo, čak i „nabavljivo“, pa se u tom smislu i čin financiranja Bernarda, kao državnoga slikara sa svim pripadajućim privilegijama, može interpretirati kao svojevrsni rani primjer „kupovine umijeća“, a time i legitimacije izvjesnog ukusa i estetskih kriterija predstavnika državne vlasti.⁵⁵

U Dubrovnik ponešto kasnije, oko 1390. godine, dolazi Francesco iz Bologne kojega Veliko vijeće uzima u službu na godinu dana pod uvjetom da podučava jednog dubrovačkog učenika (*cum hac tamen condicione quod teneatur tenere unum discipulum ragusinum*).⁵⁶ Iste godine u grad dolazi i slikar Zanino iz Venecije kojemu vlada daje na korištenje kuću s dućanom (*unam domum cum stacione*) gdje će zajedno sa Stojkom iz Dubrovnika obavljati vlastiti zanat (*faciendo artes suas*).⁵⁷ Antonio iz Venecije, posredno spomenut u dokumentu o slikaru Petru Mađaru, isto je morao, prema navodu Velikog vijeća iz kolovoza 1390. godine, uzeti i podučavati jednog dubrovačkog šegrta (*ritinere unum discipulum de Ragusio*).⁵⁸ Osim spomenutih, u grad, često u državnu službu, dolazili su majstori iz Padove, Furlanije, Piacenze, Luce, Firence, Ancone, Napulja.⁵⁹ Razdoblje oko 1390. godine, upravo zbog opisanih procesa, predstavlja stoga, možemo zaključiti, prijelomne trenutke razvoja bogate umjetničke djelatnosti u gradu. Osnovni politički i financijski poticaj tog razvoja dala je prvenstveno država kroz institucije zapošljavanja slikara i organiziranu suradnju „slikara-stranaca“ s domaćim majstorima i šegrtima.⁶⁰

⁵⁵ M. Baxandall, 1988: 23.

⁵⁶ *Grada*, 88.; Istom je majstoru u više navrata produžena služba što potvrđuju sljedeći dokumenti: *Grada*, 98, 114, 117, 118, 122, 124.

⁵⁷ *Grada*, 82.; Veliko vijeće nekoliko tjedana ranije ovlašćuje kneza i Malo vijeće da iste slikare uzmu u službu: *Grada*, 80.

⁵⁸ *Ibid.*: 87.

⁵⁹ Usp. npr.: V. Đurić, 1963: 19-26.

⁶⁰ *Ibid.*: 29-37.

S obzirom da su do sredine 15. stoljeća u Veneciji (1271.),⁶¹ Firenci (1349.),⁶² Sieni (1355.),⁶³ Bologni (nakon 1350.),⁶⁴ Padovi (najkasnije 1441.)⁶⁵ i drugim talijanskim gradovima već postojala udruženja slikara, nameće se pitanje jesu li neki od pridošlih majstora ranije bili članovi bratovštinskih organizacija u kasnosrednjovjekovnim talijanskim gradovima. Nadalje, ako se uzme u obzir da je iskustvo stranih slikara zasigurno bilo od velike pomoći domaćim majstorima, može li se pretpostaviti da je njihov dolazak imao isključivo praktičnu funkciju zanatskog usavršavanja pojedinaca ili je, kao što je to slučaj u nekim drugim djelatnostima,⁶⁶ dolazak slikara iz drugih gradova ostavio traga i na razvoj radionica, podjelu posla, trgovinu i organizaciju strukovnih udruga? S druge strane, nakon početnog okupljanja i državnog zapošljavanja zanatlija, između ostalih i slikara, o čemu sažeto i jasno izvještava Filip de Diversis de Quartigianis,⁶⁷ državna je uprava vjerojatno nastojala ograničiti dodatni priljev stranaca i suzbiti stranu konkurenciju kao što je to bio slučaj s vunarskim obrtom, ali i sa slikarskim cehom koji razmjerno kasnije, potkraj 15. stoljeća, također ograničava rad stranih slikara.⁶⁸ U tom kontekstu ostaje otvoreno pitanje do koje je mjere državna politika i planirana regulacija domaće proizvodnje mogla potaknuti ili utjecati na osnutak bratovštine slikara u Dubrovniku te jesu li strani slikari, barem nakon početnog perioda razvitka zanatskih

⁶¹ V. Moncada, 1988: 106.

⁶² P. Salvatico, 1842: 537.; F. Salvestrini, 2015:3.

⁶³ P. Salvatico, 1842: 537.

⁶⁴ Ibid.: 537.

⁶⁵ V. Moncada, 1988: 106.

⁶⁶ D. Roller, 1951: 6.

⁶⁷ Filip de Diversis, talijanski humanist i pedagog, napisao je 1440. godine znameniti tekst pod naslovom *Opis položaja, zgrada, državnog ustroja i pohvalnih običaja slavnoga grada Dubrovnika* gdje između ostalog piše: „Mnogi obrtnici pristižu u grad, prihodi od carina rastu ponajviše zahvaljujući suknarstvu (...) Stoga valja sada i uvijek hvaliti tu postojanu naklonost dubrovačke vlastele prema svim obrtnicima. Zbog te naklonosti i zbog veličajnosti svoje vlasti i čitavog grada, na općinskoj plaći drže dva dobra trubača, dva svirca koje zovu frulašima, jednog slikara (...)“ (F. de Diversis, 2004: 111).

⁶⁸ *Grada*, no. 687. i no. 688.; Appendix: no. 6, 7.; Roller za svoju tvrdnju o ograničenjima rada za strance u suknarskom obrtu nažalost ne navodi izvore. Usp. npr.: D. Roller, 1951: 9.

djelatnosti, postali konkurentski čimbenik, a time i mogući poticaj za osnivanje bratovštine koja bi zaštitila interese lokalnih majstora.

4. Problem datacije osnutka i regulativni okviri bratovštine slikara

Roller je smatrao da se prvi podaci o bratovštini slikara javljaju u knjizi odluka Maloga vijeća iz 1492. godine.⁶⁹ Njegovu pažnju je privukla potvrda statuta bratovštine slikara kojom Malo vijeće ovjerava bratovštinski „pravilnik“ kao osnovni pravni akt regulacije i kodifikacije formalnih odnosa unutar zajednice slikara. Usprkos tome što statut i matrikula s popisom članova nisu sačuvani, spomenuti dokument predstavlja važnu točku u razradi problematike strukovnog udruživanja dubrovačkih slikara tijekom druge polovice 15. stoljeća. Štoviše, upravo na temelju tog dokumenta, Roller datira osnutak bratovštine u 1492. godinu.⁷⁰ Pa ipak, već je Đurić pomaknuo dataciju na razdoblje između 1477. i 1480. godine oslanjajući se na dokument iz 1477. godine kojim Malo vijeće zaključuje da majstori strelari i balistari spadaju pod zastavu slikara (*sub bandiera pictorum*) što se najvjerojatnije odnosilo na procesiju prilikom feste sv. Vlaha u kojoj su obrtnici nosili zastave svojih bratovština.⁷¹ U novije vrijeme, analizirajući zapise apostolskog vizitatora Sormana, Badurina donosi izuzetno značajne informacije u kontekstu osnutka slikarske bratovštine. Naime, prema Sormanovim opažanjima o dubrovačkim bratovštinama i udrugama (*confraternitas, societas*), u Dubrovniku, barem u trenutku Sormanovog posjeta, postoje dvije bratovštine slikara.⁷² Jedna se nalazi u crkvi sv. Fuske⁷³ u Grbavoj ulici („*in strada Garbina*“), a druga u dominikanskoj

⁶⁹ *Grada*, no. 749; Appendix: no. 5. (*Captum fuit de confirmando matriculam formatam per fraternitatem pictorum, quia lecta ipsa matricula et omnibus capitulis in ea contentis in Minori consilio dare constat ipsam matriculam esse fondatam in caritate et ad conservationem diete artis pictorum et ad honorem Dei, et ad honorem et bonum statum civitatis Ragusii.*)

⁷⁰ D. Roller, 1951: 170.

⁷¹ V. Đurić, 1963: 102. Međutim, danas znamo da su slikari već 1456. godine morali sudjelovati u financiranju izrade barjaka bratovštine slikara opet povodom neke gradske svečanosti. To svjedoči dokument koji objavljuje: I. Priajtelj Pavičić, 2016: 228. A mi ga prenosimo u: Appendix: no. 1.

⁷² A. Badurina, 1991: 181.

⁷³ Crkva sv. Fuske nalazila se na vrhu Grbave ulice, jugozapadno od današnje Umjetničke škole Luke Sorkočevića. Crkva se također spominje u jednoj oporuci kao „santa Fosca de la Lave“, a srušena je tijekom potresa 1667. godine. Vidi: L. Beritić, 1956: 51-52.

crkvi.⁷⁴ Iz Sormanove vizitacije (1574.) saznajemo da je crkva sv. Fuske bila u razmjerno lošem stanju: krov i prednje pročelje su bili ruševni (*Culmen ac murum anteriorem ecclesie repertum est minari ruinam. Decrevit dictum culmen ac murum reparandum esse termino trium mensium*).⁷⁵

Gore spomenuti dokument od 2. kolovoza 1492. godine, koji Roller navodi kao trenutak kada su slikari osnovali svoju bratovštinu, zapravo je datum osnutka druge slikarske bratovštine sa sjedištem u dominikanskoj crkvi (crkvi sv. Dominika). Tu tvrdnju potvrđuju Sormanova zapažanja koji, osim što ističe kako članovi slikarske bratovštine imaju oltar u dominikanskome samostanu, isto tako doznaje da je statut bratovštine slikara u crkvi sv. Dominika potvrđen 2. kolovoza 1492. od strane državne vlasti (*la confirmatione fatta da i signori a due d'agosto*).⁷⁶ U tom smislu Roller ne griješi kada kaže da je 1492. godine osnovana slikarska bratovština, međutim, riječ je o drugoj, mlađoj slikarskoj bratovštini.⁷⁷

Ipak, ostaje nerazjašnjeno pitanje iz kojeg su razloga postojale dvije bratovštine slikara u Dubrovniku. S obzirom da je kasnija bratovština iz 1492. godine osnovana u sklopu dominikanske crkve, može se, recimo, pretpostaviti da je crkva potaknula osnutak novog slikarskog udruženja jer je i sama bila važan naručitelj umjetnina u gradu. Također, moguće je da je došlo do određenog razilaženja između samih slikara tijekom druge polovice 15. stoljeća što je potaknulo pojedine majstore da, uz pomoć crkve ili države, pokušaju organizirati vlastito strukovno udruženje. Isto tako, upravo je država ona koja, primjerice, potvrđuje matrikulu bratovštine slikara iz 1492. godine što otvara pitanje državnog utjecaja na osnivanje nove bratovštine slikara. Budući da vrlo malo arhivskih podataka neposredno govori o bratovštini

⁷⁴ A. Badurina, 1991: 181.

⁷⁵ Vidi: Appendix: no. 17.

⁷⁶ Sormano komentira poliptihe na oltarima slikarskih bratovština: u crkvi sv. Fuske oltarna je slika drvena i pozlaćena s figurom Bogorodice i drugim svecima (*Ancona vero est lignea in multis partibus aurata et cum figura gloriosissime Virginis devota et purcherrima(!) cum nonnullis aliis figuris*); oltarna slika bratovštinskog oltara u crkvi sv. Dominika vrlo je slična – drvena, pozlaćenog okvira, no s naslikanom Bogorodicom među svecima, no oštećena i pokrivena prašinom (*Anchona vero est lignea et in circumferentiis aurata et laborata cum figura gloriosae Virginis in medio picta et hinc inde cum multis aliis, sed in aliquibus partibus laesis, ac pulvere tectis*). Sam oltar u dominikanskoj crkvi nije posvećen, pa stoga naređuje da se oltar posveti ili postavi prijenosni oltarić. Vidi: Appendix: no. 15 i 17.

⁷⁷ Đurić ovu bratovštinu propušta spomenuti u potpoglavlju o slikarskom cehu; taj propust je već uočila I. Prijatelj Pavičić, 2016: 215.

slikara u Dubrovniku, u ovome trenutku ne možemo donijeti jednoznačan zaključak u vezi ovoga problema.

Najstariji poznati dokument o slikarskoj bratovštini u Dubrovniku, čiji se oltar nalazio u crkvi Sv. Fuske u Grbavoj ulici,⁷⁸ sačuvan je u odlukama Maloga vijeća iz 1456. godine.⁷⁹ U dokumentu se kaže da su svi majstori koji „rade bojama“ i koji su upisani u bratovštinu slikara dužni sudjelovati u trošku izrade barjaka ceha slikara.⁸⁰ Tome valja pridodati da je participacija u troškovima izrade barjaka bila obavezna jer, kako se iz dokumenta može iščitati, ukoliko netko odbije sudjelovati, knez ga na to mora prisiliti.⁸¹ Ovaj relativno rani arhivski podatak svjedoči o dvjema činjenicama. Prvo, izravno potvrđuje pretpostavku da su bratimi imali određene financijske obaveze prema bratovštini, posebice u pogledu financiranja ceremonijalne opreme za vjerske procesije. Drugo, viša instanca koja garantira suradnju između članova bratovštine je država (knez) što sugerira da je državna vlast posredovala u pravnoj regulaciji rada bratovštine. Štoviše, potvrda matrikule bratovštine iz 1492. godine pokazuje sličan obrazac.⁸² Naime, državna instanca (Malo vijeće) provjerava i prihvaća pravila bratovštine slikara, to jest potvrđuje bratovštinsku matrikulu koja je donesena kako bi se zaštitio slikarski zanat (*ipsam matriculam esse fundatam in caritate et ad conservationem dicte artis pictorum*) čime država posvjedočuje pravilnost te implicitno pretpostavlja prihvaćanje normi koje su matrikulom propisane.⁸³

⁷⁸ U Sormanovoj vizitaciji izrijekom stoji da je sv. Fuska u Dubrovniku bratovštinska crkva (*ecclesiam sancte Fusche confraternitatis pictorum*). Crkva ima samo jedan oltar, a papinski vizitator naređuje da se u roku od godine dana izradi i drugi oltar (*Decrevit aliud altare faciendum de uno lapide integro et per reverendissimum ordinarium consacrandum termino unius anni [...]*). Vidi: Appendix: no. 17.

⁷⁹ Dokument u cijelosti donosi: I. Prijatelj Pavičić, 2016: 228.; Appendix: no. 1.

⁸⁰ I. Prijatelj Pavičić, 2013: 32.

⁸¹ Appendix: no. 1.

⁸² Građa: no. 749.; Appendix: no. 5.

⁸³ Građa: no. 749.; Appendix: no. 5.

Da ovo nisu izolirani primjeri državnog utjecaja⁸⁴ na rad bratovština pokazuje dokument o izradi zastave zlatarskog ceha iz 1497. godine.⁸⁵ Tamo, recimo, članovi bratovštine zlatara nisu zadovoljni barjakom koji je oslikao Božidar Vlatković, međutim, knez naređuje bratovštini da mora s tom zastavom sudjelovati u gradskoj procesiji do katedrale (*debant crastina die accipere banderiam novam (...) ad ecclesiam sancte Marie Maioris secundum consuetudinem*) pod prijetnjom novčane kazne (*sub pena iperperorum 25 si contrafecerint*) zadržavajući sva svoja prava protiv Božidara koji nije ispoštovao dogovor s bratovštinom zlatara (*dicte fraternitatis aurificum pro dicta banderia quibus intendunt uti contra dictum Bosidar, quia dicunt ipsum non pinxisse ipsam secundum ordinem sibi datum et commissionem*). Drugim riječima, knez definira ceremonijalnu ulogu bratovštine, ali isto tako preuzima funkciju pravnog aktera u kontekstu spora između zlatara i Božidara Vlatkovića.

Dakle, citirani arhivski podaci, daju kronološke smjernice i sadržajnu okosnicu najranijih dokumenata povezanih s radom i strukturom slikarske bratovštine. Posljedično, može se pretpostaviti da je djelovanje slikarske bratovštine uvjetovao skup zajedničkih pravila koja su obavezivala članove u određenom kontekstu, dok je potvrdu i provedbu istih pravila osiguravala država. Teorijski razmatrano riječ je, dakle, o zajednici s formalnom organizacijskom strukturom koja ima svoj naziv, određeno članstvo, norme, sadržaj i cilj te podijeljene funkcije u kontekstu grupe. Djelovanje članova unutar bratovštine je određeno pravno-političkim kontekstom: odlukama gradske uprave, matrikulom i ceremonijalnom ulogom bratovštine.

5. Zapošljavanje šegrta i pomoćnika

Dokument koji je naveo Đurića da približno datira osnutak prve dubrovačke bratovštine slikara oko 1480. godine, iako je sasvim izvjesno bratovština u slikara u sv. Fuski osnovana gotovo tri desetljeća ranije, pruža korisne informacije u kontekstu formalnih i pravnih odnosa između bratovštine slikara i kneza te, nadovezujući se na ranije primjere, podupire tezu o utjecaju države na rad i pravila bratovštine. Naime, knez Jeronim Gradić sa svojim Malim

⁸⁴ U dubrovačkom statutu i u *Liber viridis* nisu zabilježene odluke vezane uz dubrovačke bratovštine, pa se stoga može pretpostaviti kako je sam statut bratovštine bio temeljni akt na temelju kojega je državna vlast donosila pravne odluke vezane uz bratovštine.

⁸⁵ Građa: no. 697.

vijećem 1480. godine prihvaća zahtjev slikara Božidara Vlatkovića da uzme te podučava slikarskom zanatu svojega šurjaka bez obzira na pritužbe drugih slikara (*non obstante reclamatione aliorum pictorum*). U nastavku odluke se ističe da majstor, barem u ovome slučaju, može držati dodatnog pomoćnika u dućanu i kući bez obzira na eventualno neslaganje bratovštine slikara (*non obstante ula contradictione pictorum et fraternitatis pictorum Ragusii*).⁸⁶

Taj dokument donosi nekoliko zanimljivih podataka u vezi organizacije slikarskog zanata. Pretpostavljene pritužbe slikara i slikarske bratovštine odnose se na broj pomoćnika i šegrta u radionici, što implicira da je vjerojatno postojao statutom propisani broj učenika i pomoćnika koje majstor može istodobno primiti u radionicu.⁸⁷ No, kako dokument svjedoči, u određenim slučajevima i uz dozvolu državne vlasti, majstor može prihvatiti dodatnog šegrta/pomoćnika. Osim toga, potvrda Vlatkovićeve molbe govori da knez i Malo vijeće imaju ovlasti, zahvaljujući političko-pravnom okviru i hijerarhijskoj dispoziciji vlasti, odbaciti eventualne pritužbe slikara i bratovštine te sami donijeti odluku u vezi spornoga slučaja.

Sukladno tome, može se pretpostaviti da je statut bratovštine definirao broj šegrta u radionicama dubrovačkih slikara. Pojedini ugovori, posredno sugeriraju da je bratovština slikara propisivala majstorima da u radionici mogu imati jednog pomoćnika i jednog šegrta.⁸⁸ Vrijedi istaknuti ugovor iz 1459. godine koji govori o slikarima Lovri Dobričeviću i Vukcu Rajanoviću te njihovoj inicijativi da zajednički rade godinu dana pri čemu uzimaju u službu po jednog šegrta i jednu pomoćnicu koje su ujedno, kako se u dokumentu kaže, njihove supruge.⁸⁹ Također, treba izdvojiti dokument iz 1477. koji opisuje uvjete udruživanja Božidara

⁸⁶ Građa: no. 612.; Appendix: no. 3.

⁸⁷ V. Đurić, 1963: 106.

⁸⁸ Ibid.: 106.

⁸⁹ Građa: no. 435 (Magister Laurentius de Catharo pictor, ex una parte, et Vuchaz pictor, ex altera arte, tulerunt notario cathastici unam conventionem notatam in unam scedula, quam conventionem hic notari et registrarum mandaverunt pro maiori robore contentorum in ea. Cuius conventionis tenor talis est, videlicet:

Convention per uno anno tra Lorenzo de Catharo pentor et Vuchaz pentor a questo modo et patti: che lavora della parte de Lorenzo Zorzi pentor cum uno discipulo e la donna de Lorenzo, dal altra parte Vuchaz cum uno discipulo et la soa donna; cum questo che tutte le spexe et lo guadagno sia per mitta; cum questo che se bisognara che Lorenzo desegni algun lavorer overamente bisognara incolorir alguna carnason, el ditto Lorenzo sia pagato segundo parerà a Vuchaz de raxon. Et per parte delle capare di lavori receive el ditto Vuchaz ducati XXIII d oro, zoe del anchona di sancta Chiara et di quella di Bosna. Renuntiando.)

Vlatkovića i Lovre Dobričevića u vremenskom periodu od četiri i po godine, gdje svaki od majstora također uzima po jednog pomoćnika.⁹⁰ Usprkos tome što Đurić smatra da su ovi ugovori nešto stariji u odnosu na pretpostavljenu godinu osnutka bratovštine, važno je naglasiti da se prema recentnim spoznajama, a posebice dokumentu o izradi barjaka bratovštine iz 1456. godine,⁹¹ može sa sigurnošću utvrditi da su spomenute odluke donesene u vrijeme kada je prva bratovština slikara u crkvi sv. Fuske već bila osnovana.⁹²

Naposljetku, bitno je naglasiti da je propisivanje broja pomoćnika i šegrta u majstorskim radionicama bila uobičajena praksa kako u talijanskim, tako i u sjevernoeuropskim gradovima. U Veneciji, primjerice, vjerojatno iz razloga što su mletačke radionice bile veće nego dubrovačke, majstori su mogli uzeti po jednog šegrta i dva pomoćnika: *magister de dicta arte pictorum possit habere unum puerum ad panem et vinum ad adiscendum artem et duos magistros (...)*.⁹³ Padovanska bratovština slikara u dva poglavlja matrikule propisuje uvjete i pravila uzdržavanja novih šegrta i pomoćnika, iako bez odredbe kojom se definira broj šegrta ili pomoćnika u radionici. Slikarski ceh u Amsterdamu propisivao je da majstor može uzeti samo jednog šegrta u periodu od dvije godine.⁹⁴ Drugim riječima, većina slikarskih bratovština normira odnos između majstora, pa je stoga sasvim izvjesno da su slična pravila, kao „opće mjesto“ bratovštinskih statuta, bila inkorporirana i unutar matrikule dubrovačkih slikarskih udruženja.

5.1. Uzajamne obaveze šegrta i majstora

U nastojanju da se rekonstruiraju propisi definirani matrikulama dubrovačkih slikarskih bratovština, pokušalo se posredno odrediti, čitajući ugovore, uzajamne obaveze i trajanje školovanja šegrta kod dubrovačkih majstora. Većina je sačuvanih ugovora sastavljena na sličan

⁹⁰ Građa: no. 575.

⁹¹ *Appendix*: no. 1.

⁹² Ostaje, međutim, otvoreno pitanje je li barjak iz 1456. godine prvi barjak bratovštine slikara. Budući da su se novi barjaci bratovština sporadično izrađivali, ne bi bilo neobično da je postojao i neki stariji, danas nepoznati bratovštinski barjak.

⁹³ G. Monticolo, 1891: 353.

⁹⁴ J. M. Montias, 1977: 100

način: šegrt se obavezuje da će ostati kod majstora tijekom određenog perioda te da neće bježati ili krasti, nego da će čuvati imovinu i pratiti majstora na njegovim putovanjima.⁹⁵ S druge strane, majstor se obavezuje da će šegrtu dati smještaj, hranu i odjeću te da će ga liječiti u slučaju bolesti te podučavati slikarskoj vještini.⁹⁶ Šegrtu je na kraju obuke „obećan novac ili nova odjeća i škrinja (*scrinium fulcitum*) za potrebni slikarski pribor“.⁹⁷ U 16. stoljeću, prilikom sklapanja ugovora i definiranja obaveza majstora prema šegrtu, javlja iskaz, odnosno formula: „što uobičajuju dati ostali slikari prema propisima njihove matrikule (*quod consentum dari ab aliis picotribus secundum eorum matriculam; iuxta formam matriculae artis picturae; iuxta matricula artis pictorae*)“.⁹⁸

Prema pravilima bratovštine, to je podrazumijevalo: ogrtač od posebnog dubrovačkog sukna (*mantellum panni beretini; mantellum de panno raguseo*), kapu (*biretum*), par cipela (*sotulares, par galigarum de panno*), plašt (*ganellam de panno raguseo*), bluzu (*zupetum de fustagno*), prsluk, zobun (*zupanum de fustagno*), dvije košulje (*duas camisias*).⁹⁹ Osim odjevnih predmeta¹⁰⁰, majstor je nerijetko ostavljao šegrtu i slikarski pribor: različite nacрте (*designa*), mramorni kamen za mljevenje boja (*petram ad mollendum colores*), kamen koji je služio kao podloga za crtanje (*lapidem designationis*), mramorni kamen (*lapidem marmoreum*), kist (*penellum*).¹⁰¹ Osim toga, majstor je mogao novcem ili suknom isplatiti šegrtu.¹⁰²

⁹⁵ V. Đurić, 1963: 104.

⁹⁶ Ibid.: 104.

⁹⁷ J. Lučić, 1991: 257.

⁹⁸ Ibid.: 257.

⁹⁹ Ibid.: 257.

¹⁰⁰ Zanimljivo bi bilo ispitati jesu li slikari imali prepoznatljiv, uvjetno rečeno, „kôd odijevanja“. Uzmemo li u obzir da su, barem prema dostupnim podacima, nosili kapu, ogrtač od dubrovačkog sukna i plašt ostaje otvoreno pitanje koliko su se razlikovali ili isticali svojim odijevanjem, odnosno koliko je odjeća bila ili mogla biti oznaka njihovog identiteta.

¹⁰¹ J. Lučić, 1991: 257.

¹⁰² Ibid.: 257

5.2. Školovanje šegrta

Na temelju arhivskih dokumenata zna se da je redovno školovanje šegrta trajalo od 5 do 8 godina,¹⁰³ kao i da je vlada u iznimnim slučajevima dopuštala pojedinim majstorima da uzimaju šegrte koji nisu napunili propisane godine za početak šegrtovanja.¹⁰⁴ Potonju pretpostavku potvrđuju jedan znakovit slučaj iz posljednje trećine 15. stoljeća. Naime, Božidar Vlatković, koji je već 1480. godine ishodovao kneževu dopuštenje da u radionicu uzme dvojicu pomoćnika, 1485. godine dobiva novo dopuštenje od državne vlasti da smije „držati na zanatu“ svojega nećaka, unatoč pritužbi lokalnih slikara (*non obstante contradictione aliorum pictorum Ragusii*) koji su se pobunili jer spomenuti dječak nije imao propisane godine (*minoris etatis et non legitime*) da obavlja slikarski zanat (*laborandum et fatigandum in dicta arte*), već su tražili da se dječak drži kao šegrta (*famulus*).¹⁰⁵ U zaključku teksta se kaže da usprkos prigovorima dubrovačkog slikarskog ceha (*non obstante reclamazione et contradictione aliorum pictorum*), Božidar Vlatković smije uzeti u radionicu svojega nećaka i podučavati ga slikarskome zanatu.¹⁰⁶

Dakle, gradska uprava prihvaća spomenutu molbu Božidara Vlatkovića otklanjajući pritužbe bratovštine slikara. Odgovor na pitanje zašto je Vlatković dobio državno dopuštenje da primi u radionicu svojega rođaka treba najvjerojatnije potražiti u njegovoj društvenoj i poslovnoj reputaciji. S obzirom da znamo relativno veliki broj podataka o Vlatkovićevim ugovorima i poslovnim ambicijama, ovdje ćemo izdvojiti nekoliko dokumenata koji potvrđuju njegovu istaknutu ulogu među dubrovačkim umjetnicima. Zna se, primjerice, da je 1477. godine surađivao s Lovrom Dobričevićem i njegovim sinom Marinom.¹⁰⁷ Dvije godine kasnije, postavši ugledan i samostalan majstor, Vlatković završava oltarni triptih za crkvu sv. Barbare i bratovštinu drvodjelaca.¹⁰⁸ Također, Vlatković je iste godine izradio čitav niz arhitektonskih

¹⁰³ Đurić citira cijeli niz dokumenata koji to potvrđuju. Vidi: V. Đurić, 1963: 105.

¹⁰⁴ Lučić smatra da je šegrtovanje započinjalo s 14 godina (*legittima aetas*), međutim, ne navodi na temelju čega dolazi do tog zaključka. Vidi: J. Lučić, 1991: 257.

¹⁰⁵ Građa no. 624.; Appendix: no. 4.

¹⁰⁶ Građa: no. 624.; Appendix: no. 4.

¹⁰⁷ Građa.: 575.

¹⁰⁸ Građa: no. 599; Đurić, 1963: 118

ukrasa za stanovitog Darija iz Manfredonije.¹⁰⁹ Uz to, sačuvan je i jedan kasniji ugovor iz 1494. godine gdje zajedno sa svojim sinom, Nikolom Božidarevićem, radi na oltarnoj pali braće Gradić za njihov oltar u crkvi dubrovačkih dominikanaca.¹¹⁰ Dokumenti svjedoče da je 1495. godine zajedno sa sinom Nikolom trebao oslikati veliku oltarnu palu za franjevački samostan na Cavtatu po uzoru na palu Matka Junčića iz kapele sv. Jeronima u franjevačkom samostanu u Dubrovniku.¹¹¹

Očito je Vlatković bio prilično tražen majstor jer je, osim ovih prestižnih narudžbi, kroz njegovu radionicu prošao i veliki broj šegrta zbog čega je, kako izvori svjedoče, u najmanje dva navrata prekršio običaje slikarske bratovštine.¹¹² Učenici Božidara Vlatkovića kasnije su i sami nerijetko postajali slikarima, kao što je to slučaj s Matkom Milovićem, Mihočem Čarnejićem ili Marojem Vučetićem.¹¹³ Stoga se može ustvrditi da je Vlatković bio ugledan majstor, ali i dobar učitelj koji je počesto odgajao u radionici rođake i druge šegrte sve dok se njegov sin Nikola Božidarević, zasigurno najznačajniji predstavnik dubrovačkog slikarstva tog razdoblja, nije vratio iz Venecije te započeo zajednički raditi s ocem.¹¹⁴

Slučaj Božidara Vlatkovića osobito je zanimljiv za ovu raspravu jer posredno svjedoči o tome da je statut bratovštine slikara najvjerojatnije propisivao najmanje dvije stvari: dobnu granicu i broj šegrta u radionici.¹¹⁵ Budući da je državna vlast dvaput dopustila Božidaru Vlatkoviću da zaobiđe statutarna pravila bratovštine slikara može se zaključiti kako bratovština najvjerojatnije nije imala dovoljan društveni utjecaj da se suprotstavi odlukama državne vlasti. Međutim, činjenica da se u dokumentima bratovština slikara spominje kao instanca koja je hipotetski mogla regulirati Vlatkovićevo preuzimanje novih šegrta i pomoćnika, to jest

¹⁰⁹ Građa: no. 604; Đurić, 1963: 119.

¹¹⁰ Građa: no. 674, 678a; Đurić: 120.

¹¹¹ Građa: no. 680; Đurić, 1963: 61.

¹¹² Građa: no. 612, 624; Appendix: no. 3, 4; Đurić, 1963: 119.

¹¹³ V. Đurić, 1963: 119.

¹¹⁴ V. Đurić, 1961: 119.; M. Pelc, 2008: 13 – 15.

¹¹⁵ Građa: no. 612, 624.; Appendix: no. 3, 4.

pokušati utjecati na zanatsku i poslovnu praksu majstora, implicira da je bratovština zasigurno imala određenu restriktivnu i regulatornu funkciju u kontekstu izobrazbe šegрта u slikarskim radionicama. S druge strane, ostavljamo otvorenu mogućnost da su oni bolji, sposobniji majstori, kako na umjetničkom, tako i na poslovnom planu, mogli steći određeno izuzeće (imunitet) u odnosu na pravila bratovštine. Na Vlatkovićevom primjeru vidimo da su Malo vijeće i knez bila ta izvršna tijela koja su umjetnicima dozvoljavala izvjesna prekoračenja bratovštinskih normi.

6. Uvjeti rada

Proces organizacije slikarskog obrta u Dubrovniku, kako se može zaključiti iz gore citiranih navoda, podrazumijevao je aktualizaciju i primjenu određenih pravno-političkih pravila, regulaciju poslovanja članova i definiranje uzajamnih obaveza između majstora i šegрта. Drugim riječima, postojala je unutarnja struktura, to jest regulativni i disciplinarni skup normi s ciljem samoodržanja bratovštine i slikarskog obrta. To, recimo, potvrđuje „slučaj Vlatković“, dokumenti o izradi barjaka za bratovštinu slikara iz crkve sv. Fuske i potvrda matrikule bratovštine slikara u sklopu dominikanske crkve. Nakon što smo pokazali da je bratovština mogla utjecati na međusobno udruživanje obrtnika i uzajamne obaveze majstora i šegрта, treba otvoriti pitanje uvjeta rada obrtnika-slikara: njihovog radnog vremena, praznika, obaveza prema bolesnim i umrlim članovima.

6.1. Radno vrijeme

Iz pisanih je izvora poznato da su neki dubrovački slikari radili prema radnom vremenu drvodjelja, kao što je to bio slučaj i sa slikarima u Veneciji.¹¹⁶ Taj podatak donosi ugovor između izvjesnoga Kristofora i slikara Tome (Pribilovića?) iz 1430. godine.¹¹⁷ Naime, prema dokumentu, spomenuti Kristofor stupa u službu na godinu dana za 24 dukata i obavezuje se raditi od rana jutra do kasne noći. U tekstu se potom kaže da će Kristofor radnim danima raditi prema satnici drvodjelja (*ab una hora marangone usque ad aliam horam marangone*) tijekom ljetnog dijela godine. U nastavku se mogu iščitati uobičajene formule kojima se šegrt

¹¹⁶ V. Đurić, 1963.: 107.

¹¹⁷ Građa: no. 194.

obavezuje da neće bježati ili potkradati majstora, kao i da će raditi do trećeg noćnog sata, to jest do 22 sata, radnim danom od rujna do Uskrsa.¹¹⁸ Osim toga, bude li potrebno, napominje se u ugovoru, šegrt može raditi i tijekom blagdana.¹¹⁹ U razdoblju zimskih mjeseci, kada je dan bio kraći, očito je rad u radionici bio produljen i na noćne sate. Da su slikari radili noću potvrđuje slučaj Mihoča Rajanovića koji se 1442. godine obavezao da će raditi kod slikara Ivana Ognjanovića tijekom dana, a noću samo u razdoblju kada noć bude trajala 14 sati (*quando noctes erunt quattordecim horarum*).¹²⁰ Dakle, radno vrijeme je variralo o godišnjem dobu. U pravilu se radilo kroz cijeli dan, a tijekom zime i nakon zalaska sunca, čak do trećega zvona. Ipak, bitno je spomenuti da ovi dokumenti datiraju iz razdoblja kada najvjerojatnije još nije bila osnovana bratovština slikara u Dubrovniku, pa ostaje otvoreno pitanje je li bratovština na neki način redefinirala satnicu šegrta i pomoćnika u radionicama majstora. Ukoliko je to uopće bio slučaj, radno vrijeme najvjerojatnije nije bilo propisano statutom bratovštine budući da u drugim (sačuvanim) pravilnicima dubrovačkih bratovština ne pronalazimo eventualne podatke o radnom vremenu obrtnika.

6.2. Slikari kao članovi bratovštine drvodjelaca¹²¹

Poznato je da slikari nisu samo radili prema radnom vremenu drvodjelaca, nego su poneki bili i učlanjeni u njihov ceh.¹²² Slikar Ivan Ugrinović, otac slikara Stjepana Zornelića, 1443. godine je spomenut među članovima bratovštine Sv. Andrije (sv. Josipa).¹²³ 1452. godine Ivan

¹¹⁸ Treći noćni sat započinje s trećim zvonom s dubrovačke katedrale koje je zimi zvonilo u 22, a ljeti u 23 sata. Noćni sati su trajali oko 60 minuta, dok su dnevni sati „varirali od 1/2 do 1 1/2 sati“. Prema: Z. Janeković-Römer, »"Post tertiam campanam". Noćni život Dubrovnika u srednjem vijeku«, u: *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, No. 32, 1994., str. 7 – 14.

¹¹⁹ Građa: no. 195.

¹²⁰ Građa: no. 263.

¹²¹ Bratovština drvodjelaca je isprva bila posvećena sv. Andriji, a nakon preseljenja u crkvu sv. Josipa (u Ulici od Puča) preuzima titular sv. Josipa prema svecu-zaštitniku spomenute crkve. Vidi: I. Prijatelj Pavičić, »Prilog poznavanju minijatura iz matrikule dubrovačke bratovštine drvodjelaca«, u: *Croatica Christiana periodica*, br. 71, str. 1 – 22.; D. Zelić, »Matrikula Bratovštine sv. Andrije apostola / sv. Josipa (13. stoljeće)«, u: *Drvene romaničke vratnice splitske katedrale: istraživanje, restauriranje, zaštita*, (ur.) T. Pleše, J. Ferić Balenović, Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod, Institut za povijest umjetnosti - Centar Cvito Fisković, 2013., str. 78-79.

¹²² Smatra se da su drvodjelci, za koje Roller tvrdi da su najstariji obrtnici u Dubrovniku, osnovali bratovštinu vrlo rano, prije 1266. godine. Vidi: D. Roller, 1951: 115.

¹²³ Građa: no. 297.

Ognjanović obećaje svojemu đaku da će na kraju učenja: “ (...) *sibi dare et consegnare feramenta consueta da maragono*“.¹²⁴ Poznato je također da je slikar Vukac Rajanović 1465. godine upisan u drvodjelski ceh, kao i slikar Nikola Stjepanović 1493. godine.¹²⁵ Spomenuti primjeri naveli su Đurića da pretpostavi kako je većina slikara do 1480. godine, posebice onih koji su izrađivali škrinje i štitove, pripadala bratovštini drvodjelaca.¹²⁶ Međutim, ranije citirani dokument iz 1456. godine o izradi barjaka za bratovštinu slikara u crkvi sv. Fuske, svjedoči da je prva slikarska bratovština osnovana najkasnije sredinom 15. stoljeća. Dakle, pojedini su slikari bili članovi bratovštine sv. Josipa, iako je, kako doznajemo iz spomenutog dokumenta, bratovština slikara u sv. Fuski u to vrijeme već bila osnovana. Sukladno tome, nameće se pitanje zašto su pojedini slikari, usprkos činjenici što je bratovština slikara osnovana oko 1456., radili prema radnom vremenu drvodjelja i bili članovi bratovštine sv. Josipa. Ipak, to možda i nije toliko neobično prisjetimo li se da su slikari bili majstori različitih struka, vješti u radu s raznovrsnim materijalima: bojom, lakom, drvetom, kožom. No, konkretni motivi za pristupanje slikara drvodjeljskoj bratovštini ostaju nepoznati.¹²⁷ Uzimajući u obzir da je sredinom 15. stoljeća bratovština sv. Josipa već poznata, u određenom smislu, afirmirana organizacija možda se upravo u tom aspektu mogu pronaći razlozi koji su potaknuli pojedine slikare da pristupe bratovštini drvodjelja. Budući da statut bratovštine slikara nije sačuvan ne može se komparativnom analizom zaključiti je li primjerice statut bratovštine drvodjelaca pružao neke dodatne pogodnosti za svoje članove, što bi eventualno motiviralo slikare da pristupe bratovštini sv. Josipa.

Uz to, ostaje otvoreno pitanje jesu li članovi slikarske bratovštine mogli istodobno participirati u bratovštinama drvodjelja i slikara. Premda autori ne obrađuju problematiku

¹²⁴ Građa: no. 396.; V. Đurić, 1963: 102.

¹²⁵ V. Đurić, 1963: 102.

¹²⁶ Ibid.: 102

¹²⁷ Također, slikari su, kako izvještava Lučić, bili snalažljivi trgovci jer nisu mogli živjeti isključivo od slikarskog zanata što je, kako dodaje, uspijevalo samo onima koji su „odskakali kao umjetnici“ i stoga „mogli živjeti od bavljenja sliakarstvom“. Primjerice, Mihajlo Hamzić je trgovao od 1512. do 1514. godine zajedno s bratom Jakovom. Oni su, naime, potjecali iz obitelji umjetničkih vezilaca pa su ulagali su novac u različite vrste tkanina: „damaskin, raša, skrlet, svila, somot, vunene tkanine“. Lučić još navodi slučajeve slikara Pjerka Bogdanovića koji od 1515. trgovao metalima i tkaninom. (J. Lučić, 1991: 257.)

eventualnog „dvostrukog članstva“ slikara u sklopu slikarskih i ne-slikarskim bratovštinama,¹²⁸ takvo rješenje vjerojatno ne bi odgovaralo samim majstorima koji bi tada, primjerice, morali plaćati dvostruku članarinu ili financirati dva bratovštinska barjaka za ceremonijalne prilike. Štoviše, nije jasno koja bi bratovština u tom slučaju preuzela obavezu organizacije pogreba svoga preminulog člana, kao ni brigu za njegovu obitelj ili njega samoga u vrijeme bolesti. Dvostruko članstvo bi, dakle, pretpostavljalo i dvostruko osiguranje što je najvjerojatnije, ukoliko je takvih primjera uopće bilo, predstavljalo iznimku. Stoga su slikari, po svemu sudeći, najčešće bili članovi samo jedne bratovštine i to u pravilu ili slikarske, ili one drvodjeljske.¹²⁹

Sasvim je, međutim, sigurno da su slikari bili članovi drvodjeljske bratovštine u vrijeme kada je već osnovana bratovština slikara u crkvi sv. Fuske. Ono što u tom kontekstu otežava donošenje eventualnih zaključaka jest premalo informacija o statutu i uvjetima pristupa bratovštini slikara. S druge strane, u statutu bratovštine drvodjelaca ne pronalazimo nikakve naročite privilegije za članove bratovštine, to su uglavnom konvencionalne upute interne naravi: sistem izbora galdala, obaveze prema bolesnim članovima, održavanje pogreba, pristupnina za strance itd. Pa ipak, ono što znamo, a može biti indikativno za ovu temu, jest da su u matrikulu bratovštine drvodjelja bili upisani i pripadnici vlastele i to, kaže Vojnović, „časti i bogoljubnosti radi“, kao i različiti obrtnici: butigari, mesari, ribari, sabljari, kožari, zlatari.¹³⁰ Iz ovoga se može zaključiti da je bratovština sv. Josipa bila razmjerno otvorena, pristupačna, čak i popularna među različitim slojevima dubrovačkog društva. Ukoliko je bratovština okupljala veliki broj članova, pa i neke pripadnike gradske elite, to pretpostavlja da je zajednica bila imućna, ali i da je vjerojatno dobro skrbila o svojim članovima. Zasigurno su barem

¹²⁸ Recimo, J. Lučić kaže: „Slikar je smio biti član druge bratovštine i u njoj obavljati dužnost.“ (J. Lučić, 1991: 257.) Kao argument u prilog takvoj tvrdnji navodi slučaj slikara Pietra Giovannija koji je 1543. godine bio starješina bratovštine sv. Roka (usp.: Građa 1116). Međutim, u dokumentu nije navedeno je li spomenuti slikar istovremeno bio član slikarske bratovštine. Ipak, Lučić ističe ovaj slučaj kao jedini primjer u kojem se slikar javlja kao član druge bratovštine, ne uzimajući u obzir problematiku participacije slikara u okviru drvodjeljskog ceha sredinom 15. stoljeća.

¹²⁹ Premda je, primjerice, padovanska bratovština slikara regulirala suradnju slikara s drvodjeljama, a slikari venecijanske bratovštine su se, recimo, držali radnoga vremena bratovštine drvodjelja, nije poznato da su neki talijanski bratimi bili istovremeno učlanjeni u bratovštinu slikara i drvodjelja.

¹³⁰ K. Vojnović, 1900: 9

djelomično iz tog razloga i slikari, najčešće vrlo slabog socijalnoga statusa, pristupali bratovštini sv. Josipa, a ne bratovštini slikara u crkvama sv. Fuske ili sv. Dominika.

6.3. Karitativne i vjerske prakse

Budući da je većina matrikula definirala obaveze bratovštine prema bolesnim i umrlim članovima, udruženja slikara su isto tako propisivala pojedine odredbe ili uobičajene načine ophođenja u spomenutim situacijama.¹³¹ Stoga treba dodati kako bratovštine slikara nisu samo sudjelovale u pravnim procesima, nego su također vodile brigu o svojim članovima koji su zauzvrat izdvajali određenu svotu novca, odnosno plaćali članarinu rukovodstvu bratovštine ili davali milodar u zajedničku blagajnu. Štoviše, valja dodati kako je briga za bolesne i umrle članove podrazumijevala organizaciju pogreba, zajedničku molitvu i pomoć ožalošćenim obiteljima što, recimo, potvrđuje tekst Sormanove vizitacije iz kojega saznajemo da su članovi bratovštine sa sjedištem u crkvi sv. Dominika organizirali pogrebe za svoje članove i pomagali siromašnim slikarima (*accompagniamo i corpi morti de fratelli alla sepultura, et quando hanno bisogno di quel poco che potiamo non manchiamo di soccorerli*) te da su zajednički molili (*ci congreghiamo usiamo tutti di dire il pater et l'avemaria e facciamo anco legere i nostri capituli*).¹³²

U tom smislu treba istaknuti da je „uspomena“, to jest čuvanje „sjećanja“ na preminule članove bila jedna od ključnih duhovnih obaveza zajednice te da se u bratovštine često pristupalo kako bi se spokojno i pobožno, uz molitvu obitelji i bratima, otišlo na drugi svijet.¹³³ Bolesni članovi su posredstvom bratovštine dobivali sakrament bolesničkog pomazanja („posljednju pomast“) što implicira da su vjerske prakse bile sastavni dio društvene uloge bratovštinskih udruženja.¹³⁴ Pogrebni ceremonijali uključivali su povorku bratima sa svijećama, recitaciju molitve (npr. psalam *De profundis*) i misu zadušnicu. Drugim riječima,

¹³¹ V. Đurić, 1963: 107.

¹³² Appendix: no. 15. Premda je postojanje zajedničke bratovštinske grobnice vjerojatno, ne postoje nikakve indikacije o njenoj lokaciji niti njen spomen u poznatim izvorima.

¹³³ C. Black, 1989: 104.

¹³⁴ C. Black, 1989: 105. Treba dodati da je većina bratovština imala svojega kapelana koji je bio izabran na godišnjoj skupštini ili pozivan po potrebi. Njegova su zaduženja vrlo vjerojatno podrazumijevala podjelu sakramenata, mise zadušnice itd.

osim profesionalnih obaveza, bratovštine su imale čitav niz religijskih i karitativnih funkcija: sudjelovanje u javnim priredbama i procesijama, organizaciju pogrebnog ceremonijala, financijsko izdržavanje obitelji preminulih ili bolesnih članova.¹³⁵ Primjerice, iz Sormanovih zapisa saznajemo da su bratimi bratovštine u crkvi sv. Dominika sami prikupljali milodare i trošili ih na pomoć siromašnim članovima (*l'elemosine che facciamo noi, qual spendiamo in aiutare i poveri*).¹³⁶ Na temelju istoga izvora doznajemo da bratimi-slikari iz crkve sv. Dominika nisu plaćali članarinu po ulasku u bratovštinu, nego su, kada bi dovršili kakvu sliku, davali po jednu škudu kao milodar bratovštini.¹³⁷

Pisani izvori, nažalost, ne dozvoljavaju da se kaže nešto više o tome gdje su dubrovački slikari bili pokopani. Međutim, s obzirom da su bratovštine slikara imale svoje oltare¹³⁸ u sv. Fuski i dominikanskoj crkvi, vjerojatno je da su imale i svoju grobnicu. Ipak, treba spomenuti da dubrovačke bratovštine slikara nisu raspolagale bogatom imovinom i velikim financijskim sredstvima.¹³⁹ Dapače, one su imale poglavito strukovni, cehovski karakter te su, kao što se iz Sormanove vizitacije može zaključiti, bile razmjerno siromašne pa zato nisu ni imale vlastitu zgradu (*hospitale*), niti su priređivale godišnje domjenke u svojoj kapeli.¹⁴⁰ Stoga se može pretpostaviti da su bratovštine slikara npr. pratile sprovode, pomagale obitelji pokojnoga člana ili dijelile milodar, kao što je to bio slučaj s drugim dubrovačkim i stranim (talijanskim) bratovštinama,¹⁴¹ premda ostaje otvoreno pitanje koliko su bratovštine, s obzirom na slabu

¹³⁵ Ibid.: 105. Autor navodi i dva likovna primjera kao argument u prilog tezi o ceremonijalnoj i pogrebnoj funkciji bratovštine. Naime, riječ je o slici firentinskog predstavnika rane renesanse Filippa Lippija (1406. – 1469.) koja prikazuje Bogorodicu s djetetom te sv. Ivanom Krstiteljem i sv. Dominikom gdje se u pozadini, odnosno u drugom perspektivnom pojasu slike naziru dva bratima s kapuljačama koji unose tijelo pokojnika u crkvu. Drugi primjer koji Black navodi atribuiran je manirističkom slikaru Agnolu Bronzinu (1503 – 1572.), koji također na slici Bogorodice s djetetom, sv. Ivanom Krstiteljem i sv. Anom (ili Elizabetom) u pozadinu prizora smješta groblje gdje pristizu teško raspoznatljive ljudske figure. Obje se slike nalaze u londonskoj Nacionalnoj galeriji.

¹³⁶ Appendix: no. 15.

¹³⁷ Appendix: no. 15.

¹³⁸ Da su bratovštine imale svoje oltare potvrđuje Sormanova vizitacija. Vidi: Appendix: no. 15, 17.

¹³⁹ Tadić navodi da je bratovština slikara bila tek sedma na popisu dubrovačkih cehovskih udruženja, međutim, autor u svojoj knjizi ne donosi taj popis niti ga kasnije igdje spominje. Vidi: J. Tadić, 1951: IV.

¹⁴⁰ Appendix: no. 15, 17.

¹⁴¹ Primjerice, bratovština sv. Josipa, čiji su članovi ponekad bili i slikari, u dva odvojena poglavlja statuta opisuje dužnosti bratima prilikom bolesti ili pogreba nekog od članova. Relativno se detaljno opisuje što moraju bratimi raditi tijekom pogrebnih obreda kao npr. nositi svijeće, čak i sudjelovati u ukopu. Vidi: K. Vojnović, 1900: 8. Slične odredbe je sadržavao npr. i statut padovanskih slikara gdje su u dva poglavlja zapisane upute kako bratovština treba postupati u slučaju bolesti nekoga od članova ili prilikom njegova pogreba. Za obitelj pokojnoga člana bratovštine propisana je primjerice financijska pomoć, a za bolesne članove redovite vizite. Vidi: F. Odorici, 1874: 344 – 345.

financijsku situaciju, uopće mogle pomoći svojim članovima u slučaju bolesti ili kakve druge krizne situacije.

Uz to, treba spomenuti kako iz Sormanove vizitacije saznajemo nekoliko zanimljivih podataka o pobožnim praksama slikara u crkvama sv. Dominika i sv. Fuske. Naime, bratimi u crkvi sv. Fuske imali su godišnje propisanu misu na kojoj su sudjelovali (*facciamo cantare questa messa secondo l'obbligo delle nostre regole in questa chiesa*).¹⁴² U dominikanskoj crkvi, prema iskazima bratovštinskih službenika, bratimi su dvaput godišnje imali zajedničku misu: jednom na Dan mrtvih u dominikanskoj crkvi, a drugi put na dan sv. Luke u crkvi istoimenoga sveca (*due messe all'anno cioe una il di de morti nel nostro altare, e l'altra nella chiesa di san Luca il di de santo Luca*).¹⁴³ Mise je u pravilu, kako stoji u dokumentu, vodio kapelan iz redova dominikanaca, a bratimi su zajednički prikupljali potrebna sredstva za organizaciju bogoslužja.¹⁴⁴ Bratovština u crkvi sv. Fuske za kapelana je imala Iliju Matejevog, koji je kapelansku dužnost obavljao i u katedralnoj crkvi.¹⁴⁵ Ovdje je važno podcrtati podatak da je bratovština u crkvi sv. Dominika prakticirala posebno štovanje sv. Luke, iako, treba napomenuti, nije poznato da je spomenuti svetac bio zaštitnik dubrovačkih bratovština slikara kao što je to bio slučaj u Veneciji ili Padovi.¹⁴⁶ Naposljetku, govoreći o pobožnim praksama članova bratovštine, zanimljivo je da Sormano, doznajući kako slikari-bratimi u crkvi sv. Foske i sv. Dominika nemaju statutom propisanu obavezu da se redovito ispovijedaju i pričešćuju, naređuje bratimima da se četiri puta godišnje moraju ispovjediti: na Uskrs, na Duhove, na Božić i na blagdan Uznesenja Blažene Djevice Marije, odnosno na blagdan Navještenja za bratime iz crkve sv. Fuske.¹⁴⁷ Kontrolirajući ne samo vjersku praksu, već izravno zadirući u pravno-administrativni aspekt i procedure unutar bratovštine, Sormano napominje da se

¹⁴² Appendix: no. 17.

¹⁴³ Appendix: no. 15.

¹⁴⁴ Appendix: no. 15

¹⁴⁵ Appendix: no. 17.

¹⁴⁶ Izbor sv. Luke za zaštitnika slikarskih bratovština nije neobičan budući da je, prema legendi, spomenuti evanđelist naslikao nekoliko slika Djevice Marije s Isusom i tako navodno poticao širenje kršćanstva kod nevjernika. Zaštitnik je slikara i liječnika, a blagdan mu je 18. listopada. Spomenimo kako u Dubrovniku i danas postoji bratovština sv. Luke koja ima sjedište u crkvi Gospe od Karmena (nakon potresa 1979. sjedište je privremeno izmješteno u katedralu) i koje ima svoje zajedničke bratimske grobnice na groblju na Dančama, no radi se vjerojatno o bratovštini kasnijeg postanka, moguće u vremenu nakon Velike trešnje iz 1667. godine. Vidi: V. Mocenda, 1988: 106.; ili: Marijan Grgić, »Luka evanđelist«, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simboličke zapadnog kršćanstva*, (ur.) A. Badurina, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2000., str. 417.

¹⁴⁷ Appendix: no. 15, 17.

bratimi moraju ispovjediti pod prijetnjom kazne isključenja iz bratovštine (*sub poena eiectionis e' societate*).¹⁴⁸

6.4. Financiranje bratovštine

Sormanova vizitacija, osim provjere materijalnog i moralnog stanja u tadašnjoj dubrovačkoj nadbiskupiji,¹⁴⁹ obuhvaća i bitna zapažanja u kontekstu financijske organizacije slikarskih bratovština u Dubrovniku. Označujući bratovštinu u crkvi sv. Fuske, kao i onu u dominikanskoj crkvi, nazivom *confraternitas*, Sormano bilježi primjedbe koje mogu izravno posvjedočiti jedan od načina financiranja potonjeg udruženja. Naime, biskup Montefeltra komentira ikonu s prikazom Bogorodice na oltaru bratovštine u crkvi sv. Dominika koji je oštećen i pokriven prašinom (*in aliquibus partibus laesis, ac pulvere tectis*).¹⁵⁰ Nadovezujući se na primjedbu u vezi zapuštene ikone, vizitator naređuje članovima bratovštine da skinu prašinu i poprave poliptih pod prijetnjom kazne.¹⁵¹ Sljedeće pitanje koje im postavlja odnosi se na financijske prihode bratovštine. Pita ih da li plaćaju članarinu pri ulasku u bratovštinu, na što oni odgovaraju da ne plaćaju pristupnu članarinu (*non chi entra nella compagnia*), nego da u zajedničku blagajnu daju po jednu škudu milodara kada netko od njih naslika sliku (*ma come esercita la pictura paga un scudo alla compagnia per elemosina*).¹⁵²

Dakle, (samo)financiranje bratovštine slikara u dominikanskoj crkvi, barem u drugoj polovini 16. stoljeća, ovisilo je o pojedinačnoj zaradi članova. Izdvajanje po jedne škude za zajedničku blagajnu, odnosno sakupljanje milodara, otvara pitanje je li spomenuti novac bio namijenjen za, primjerice, održavanje oltara, pomoć članovima ili obiteljima preminulih članova. Znakovito je, između ostaloga, Sormanovo pitanje u vezi plaćanja pristupne članarine koje navodi na zaključak da je člansko podmirivanje „pristupnine“ bila uobičajena praksa u drugim bratovštinama.¹⁵³ Također, Sormanovo upozorenje, kao i prijetnja globom zbog zapuštenoga oltara, svjedoči da bratovština slikara u dominikanskoj crkvi ima određenih organizacijskih ili financijskih problema što je možda argument u prilog tvrdnji o postupnom

¹⁴⁸ Appendix: no. 15, 17.

¹⁴⁹ Nadbiskupija je ukinuta 1828. godine te od tada reorganizirana kao biskupija.

¹⁵⁰ Appendix: no. 15

¹⁵¹ Ibid.: no. 15.

¹⁵² Ibid.: no. 15.

¹⁵³ Takav je, primjerice, bio slučaj i u Veneciji. Vidi: G. Monticolo, 1891: 331 - 332.

nazadovanju dubrovačkog slikarskog obrta tijekom druge polovice 16. stoljeća.¹⁵⁴ Zanimljivo je spomenuti da Sormano naređuje bratimima kako u budućnosti moraju voditi knjigu prihoda i rashoda te podnositi financijski izvještaj crkvenoj vlasti sukladno odlukama Tridentskoga koncila (*Decrevit dicto fratre sin futurum teneri (si umquam ad meliorem fortunam pervenerint) conficere librum ubi describantur redditus ac expensae, et de eis rationem reddere singulo anno reverendissimo ordinario aut eius vicario generali iuxta dispositionibus sacri consilii Tridentini sub penit in eodem concilio*).¹⁵⁵

Sormano, osim toga, u svojem izvještaju navodi, kako smo već ranije spomenuli, da je bratovštinska zajednica slikara u dominikanskoj crkvi osnovana 1492. godine, budući da su bratimi dali na uvid i potvrdu dubrovačke vlade.¹⁵⁶ Međutim, isti autor ne navodi godinu osnutka bratovštine slikara u crkvi sv. Fuske¹⁵⁷ jer očito taj podatak nije bio zabilježen u statutu udruženja. Papinski vizitator, između ostaloga, saznaje da potonja spomenuta bratovština nema prihode pa stoga ne može ni financirati bratovštinske domjenke (*la compagnia non ha' entrata alcuna*).¹⁵⁸ Činjenica da bratovština slikara u crkvi sv. Dominika, osnovana potkraj 15. stoljeća, financira svoje potrebe jedino uz pomoć milodara članova, dok ranije utemeljena bratovština u crkvi sv. Fuske uopće nema financijskih primanja, sugerira da su se slikarske bratovštine oko 1574. godine najvjerojatnije nalazile u razmjerno teškoj financijskoj situaciji.

7. Pitanje nadzora: strani slikari

Kako se uistinu manifestirala prisutnost slikarskih bratovština u društvenom prostoru kasnosrednjovjekovnog i ranonovovjekovnoga Dubrovnika možda ponajbolje svjedoče dva tematski usko povezana dokumenta iz 1496. godine. Riječ je, naime, o kancelarijskoj

¹⁵⁴ Usp. npr.: J. Lučić, 1991: 257.; ili npr.: K. Prijatelj, »Slikarska situacija 16. stoljeća u Dubrovniku«, u: *Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Vol. 14 No. 1, 1988., str. 110 – 116.

¹⁵⁵ Appendix: no. 15.

¹⁵⁶ Appendix: no. 15.

¹⁵⁷ Bratovština slikara u crkvi sv. Fuske prvi put je spomenuta 1456. godine kada je, kako iz dokumenata saznajemo, izrađen procesijski barjak za bratovštinu. Međutim, budući da su se bratovštinski barjaci razmjerno često koristili za godišnje svečanosti, ne bi bilo neobično da to nije bio prvi barjak bratovštine što bi, dakle, pretpostavljalo da je bratovština osnovana nekada prije 1456. godine. Dokument o izradi barjaka donosimo u: Appendix no. 1.

¹⁵⁸ Appendix: no. 17.

zabilješci, a potom i zaključku Maloga vijeća donesenom u vezi slučaja izvjesnoga Bartolomeja iz Kotora, slikara-došljaka, najvjerojatnije obrtnika u potrazi za poslom na dubrovačkom području. Prvi dokument, datiran 2. veljače 1496. godine, donosi vijest kako je na zahtjev bratovštine slikara i gastalda Stjepana Zornelića, sina slikara Ivana Ugrinovića, Bartolomeju iz Kotora zaplijenjena roba (rezbarene zrake i serafini) u radionici Mihovila i njegova sina Petra.¹⁵⁹

Činjenica da je prvospomenuti gastald mogao posredstvom predstavnika vlasti ograničiti, čak i sankcionirati djelatnost Bartolomeja iz Kotora izravno svjedoči da je bratovština imala izvjesnu ulogu u nadzoru djelatnosti obrtnika, kao i kontroli lokanoga tržišta umjetninama. Ukoliko se dakle pojedinac, pretpostavljeni došljak, ne bi pridržavao određenih pravila (najvjerojatnije propisanih bratovštinskom matrikulom) zajednica bratima je mogla pravno djelovati. U gore spomenutom dokumentu riječ je o zapljeni materijala ovoga slikara, kojemu je potom, treba spomenuti, isplaćeno četiri perpera kako bi podmirio dug prema bratovštini (*quae sunt de ratione et bonis Bartholomei pictoris de Catharo prò iperperis quattuor*).¹⁶⁰

Epilog ovoga slučaja saznajemo iz dokumenta od 18. veljače 1496. godine. Šesnaest dana nakon izvještaja državne kancelarije Malo vijeće zaključuje kako slikar Bartolomej iz Kotora, ako želi obavljati svoj zanat u Dubrovniku (*si vult exercere artem suam in civitate nostra*), mora pristupiti dubrovačkoj slikarskoj bratovštini (*intrare in fraternitatem pictorum*).¹⁶¹ Štoviše, u nastavku dokumenta stoji da ukoliko slikar pristupi bratovštini slikara mora ispunjavati iste obaveze kao i drugi dubrovački slikari (*contribuere sicut alii pictores de Ragusio*).¹⁶² Potonja odredba dokumenta najvjerojatnije pretpostavlja plaćanje članarine i pridržavanje pravila (matrikule/statuta) bratovštine. Zaključna rečenica dokumenta donosi opći zaključak Maloga vijeća koji glasi: „*Et hoc etiam intelligatur de aliis pictoribus foresteriis qui venient Ragusium*.“¹⁶³ Dakle, pravilo koje vrijedi za Bartolomeja iz Kotora isto tako vrijedi za sve druge strane slikare koji dođu u Dubrovnik.¹⁶⁴ Ovaj zaključak, kao opći uvjet obavljanja

¹⁵⁹ Građa: no. 687.; Appendix: no. 6.

¹⁶⁰ Građa: no. 687.; Appendix: no. 6.

¹⁶¹ Građa: no. 688.; Appendix: no. 7.

¹⁶² Građa: no. 688.; Appendix: no. 7.

¹⁶³ Građa: no. 688.; Appendix: no. 7.

¹⁶⁴ D. Zelić ističe kako su slična pravila vrijedila i za dubrovačke drvodjelje njihovu i bratovštinu sv. Andrije (sv. Josipa) kojoj su, „bez obzira na podrijetlo i status, bili dužni pristupiti svi dubrovački drvodjelci – *li maestri che lavorassero l' arte nostra tanto cittadini quanto forestieri*“. Citirano prema: D. Zelić, »Matrikula Bratovštine

slikarskoga zanata u gradu, sugerira da je pritužba Stjepana Zornelića i bratovštine slikara od 2. veljače 1496. godine dobila ne samo rješenje u pogledu konkretnoga slučaja Bartolomeja iz Kotora, nego i opću klauzulu od strane Maloga vijeća kojom se pojedinačni slučaj izdiže, uvjetno govoreći, na razinu općeg pravila. Na temelju toga možemo donijeti nekoliko zaključaka, ali i postaviti izvjesna pitanja na koja, barem u ovome trenutku, nije moguće jednoznačno odgovoriti.

Činjenica da Malo vijeće, očito potaknuto prekršajem Bartolomeja iz Kotora, početkom veljače 1496. godine donosi opći zaključak o djelovanju stranih slikara na području Dubrovnika implicira da su država i bratovština zajedničkim naporima regulirale djelovanje stranih slikara u gradu. Sličan primjer susrećemo u zaključku Maloga vijeća iz 1495. godine kojim se propisuje što i kada moraju učiniti strani drvodjelje i njihovi šegrti kada dođu na dubrovački teritorij: „*Item volemo et affirmamo in pleno capitolo che tutti quanti marangoni (...) come forestieri (...) ancho li garzoni (...) tutti siano tenuti dal sopradetto giorno venire presentarsi al gastaldo in termine di otto over quindeci giorni, et scriversi in la fraternita (...) et per sua intrada debia pagar a la nostra fraternita grossi cinguanta et questo accio si possi mantenere la fraternita et il nostro capelano (...) et per altre opere pie (...)*“¹⁶⁵ Zanimljivo je spomenuti kako matrikula bratovštine drvodjelja iz 18. stoljeća predviđa da se strani majstori moraju čak i predstaviti gastaldu bratovštine po dolasku u grad (*Che arrivando nel territorio di Ragusa alcun maestro e lavorante della nostra arte del sottile, debba presentarsi al nostro ghestaldo*) jer u suprotnom ne smiju obavljati vlastiti zanat (*altrimenti non possa lavorare*).¹⁶⁶

Ostaje otvoreno pitanje je li eventualno matrikula slikarskih bratovština sadržavala slična pravila. Dokumenti iz 1496. godine sugeriraju da je bratovština slikara doista imala neku vrstu propisa kojim se ograničavao rad slikara u gradu - u slučaju da takav propis nije postojao, najvjerojatnije ne bi ni došlo do sankcioniranja djelatnosti Bartolomeja iz Kotora. Štoviše, čitajući matrikulu bratovštine drvodjelja saznajemo da je, osim obaveza prilikom dolaska,

sv. Andrije apostola / sv. Josipa (13. stoljeće)«, u: *Drvene romaničke vratnice splitske katedrale: istraživanje, restauriranje, zaštita*, (ur.) T. Pleše, J. Ferić Balenović, Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod, Institut za povijest umjetnosti - Centar Cvito Fisković, 2013., str. 78-79.

¹⁶⁵ K. K. Vojnović, 1899: 15.

¹⁶⁶ Ibid.: 21.

postojao i niz dodatnih propisa koji su ograničavali stranog majstora u otvaranju vlastite radionice, kao i u procesu udruživanja s lokalnim majstorima.¹⁶⁷

Posve je, dakle, sigurno da su dubrovačke bratovštine slikara definirale (poglavito novčane) obaveze koje slikar-došljak treba podmiriti prilikom dolaska u grad. Jedna od njih je pretpostavljala plaćanje određene pristupnine bratovštini. Također, vrlo je vjerojatno da su bratovštine slikara, kao i recimo drvodjeljska, propisivale dodatna pravila za slučaj da je strani slikar namjeravao surađivati s lokalnim majstorima ili otvoriti vlastiti dućan.¹⁶⁸ Da je takva praksa bila uobičajena i izvan Dubrovnika svjedoči, primjerice, statut bratovštine slikara u Sieni gdje se također vrlo precizno propisuje koliko strani slikar mora platiti bratovštini ukoliko želi raditi u gradu, koje su obaveze domaćih slikara prema bratovštini ako uzmu u radionicu stranoga majstora, kao i koliko je stranac dužan platiti bratovštini ukoliko otvori svoju radionicu.¹⁶⁹ Ipak, govoreći o stranim slikarima u Dubrovniku, valja istaknuti kako će se već sredinom 16. stoljeća, to jest u trenutku slabljenja lokalne slikarske tradicije i postupne dezintegracije tzv. „dubrovačke slikarske škole“, upravo strani (talijanski) slikari sve češće javljati na prostoru Republike.¹⁷⁰ Tako će, primjerice, Bernardin Ricciardi, o kojemu ćemo detaljnije govoriti u narednim poglavljima, ostvariti zamjetan poslovni uspjeh u Dubrovniku te privremeno preuzeti značajnu ulogu u dubrovačkoj bratovštini slikara.

7.1. Slučaj Mihajla Hamzića i Jakova iz Venecije

Dokument od 19. listopada 1509. godine donosi nešto više informacija o pravilima bratovštine slikara u kontekstu regulacije stranih slikara na dubrovačkom području. Naime, zabilježen je zahtjev slikara Vicka Lovrina Dobričevića, tadašnjega gastalda bratovštine slikara u Dubrovniku, koji traži od gradskih vlasti da priopće Mihajlu Hamziću i Jakovu iz Venecije kako se ne smiju baviti slikarskim zanatom dok ne ispune obaveze prema bratovštini slikara propisane bratovštinskom matrikulom (*prout alii pictores teneantur ex forma et secundum*

¹⁶⁷ Vidi: K. Vojnović, 1899: 21, 24.

¹⁶⁸ Vidi: K. Vojnović, 1899: 21

¹⁶⁹ G. Gaye, 1840: 6.

¹⁷⁰ Više o dolasku stranih slikara u Dubrovnik vidi: K. Prijatelj, »Slikarska situacija 16. stoljeća u Dubrovniku«, u: *Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Vol. 14 No. 1, 1988., str. 114.; ili npr.: M. Pelc, »Dubrovačka slikarska kultura 16. stoljeća«, u: *Restauriranje Tizianove slike iz crkve sv. Dominika u Dubrovniku*, (ur.) V. Bralić, Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod; Dubrovnik: Dominikanski samostan, 2008., str. 16 - 18.

tenorem matricule).¹⁷¹ Štoviše, u istom se dokumentu saznaje da će, ukoliko ne ispune propisane obaveze, spomenuti slikari biti kažnjeni novčanom kaznom od pet perpera i kaznom od mjesec dana zatvora (*sub pena ypperperorum quinque et mensis unius in carcere*).¹⁷²

Budući da je životni put Mihajla Hamzića razmjerno poznat i solidno proučen na temelju sačuvanih dokumenata, znamo da se Hamzić oko 1508. godine vratio iz Italije, vjerojatno iz Mantove gdje je radio u radionici Andree Mantegne.¹⁷³ Osim toga, zna se da je 1508. ili 1509. godine naslikao sliku sv. Ivana Krstitelja za Knežev dvor.¹⁷⁴ Pa ipak, ni u jednom se dokumentu ne spominje da je Mihajlo Hamzić bio upisan u bratovštinu slikara. Stoga je gore citirani zahtjev, to jest prijava od strane Vicka Lovrina i bratovštine slikara, najvjerojatnije reakcija na činjenicu što Mihajlo Hamzić, inače potomak obitelji njemačkoga podrijetla, vrlo uspješno obavlja svoj zanat u gradu, a da se pritom nije učlanio u neku od dviju bratovština slikara.¹⁷⁵ Ipak, ostaje nerazjašnjeno pitanje je li konkretni razlog podnošenja prijave protiv Mihajla Hamzića i Jakova iz Venecije bila neplaćena pristojba za rad prilikom dolaska u grad ili, kako to sugerira Đurić, prodaja umjetnina bez „ovjerenoga“ dućana za takav tip trgovine.¹⁷⁶ U svakome slučaju iz ovoga primjera zaključujemo da su i značajniji umjetnici poput Mihajla Hamzića povremeno dolazili u spor s bratovštinom slikara. Premda ne znamo poudano kako je razriješen njegov spor s bratovštinom, vjerojatno je Hamzić u konačnici ipak platio statutom propisanu pristojbu i podmirio sve obaveze prema bratovštini jer nije poznato da je spomenuti majstor ikada bio kažnjen ili utamničen kako se to nalaže u dokumentu iz 1509. godine za slučaj da ne podmiri svoja dugovanja.

7.2. Nekoliko zapažanja o nadzoru

Komparativnim čitanjem dokumenata iz 1496. i 1509. godine zaključujemo da su bratovštine slikara u Dubrovniku imale više ili manje usustavljena pravila kojima se reguliralo djelovanje majstora u gradu. Ukoliko se slikar nije pridržavao pravila, kao npr. ranije spomenuti Bartolomej iz Kotora, sankcije su bile itekako ozbiljne. Dokumenti svjedoče da je državna vlast, nakon službene prijave prijestupnika, mogla zaplijeniti slikaru radni materijal,

¹⁷¹ Građa: no. 835; Appendix: no. 8.

¹⁷² Građa: no. 835; Appendix: no. 8.

¹⁷³ V. Đurić, 1963: 144.

¹⁷⁴ Ibid.: 144.

¹⁷⁵ Ibid.: 144.

¹⁷⁶ Ibid.: 147.

naplatiti mu globu, pa čak i odrediti zatvorsku kaznu radi nepoštovanja bratovštinskih propisa.¹⁷⁷ Premda nemamo konkretnijih podataka o pravilima iz matrikule slikarskih bratovština, može se pretpostaviti da su slikari u pogledu kontrole inozemnih majstora, kao i recimo drvodjelje iz bratovštine sv. Josipa, definirali koliku pristojbu strani majstori moraju platiti gastaldu prilikom dolaska u grad, potom koliko naknadu su stranci dužni podmiriti ukoliko žele surađivati s nekim lokalnim slikarom, kao i koliko perpera moraju izdvojiti za bratovštinu ukoliko žele otvoriti vlastiti dućan.¹⁷⁸ Činjenica da je sačuvano nekoliko dokumenata koji govore o sankcijama koje su uslijedile ili trebale uslijediti nakon što se strani slikari nisu pridržavali propisanih normi sugerira da je bratovštinski nadzor, barem potkraj 15. i početkom 16. stoljeća, bio razmjerno djelotvoran. Bratovština je, dakle, kontrolirajući domaće i strane slikare, štitila vlastite interese te istodobno ubirala prihod od različitih vrsti pristojbi i kazni. S druge strane, članovi bratovština su sudjelovali u održavanju javnoga reda i mira unutar i izvan gradskih zidina o čemu rječito svjedoči podatak da su članovi bratovština (pa tako i slikari) bili obavezni držati noćnu stražu.¹⁷⁹

Stoga je, uvjetno govoreći, nadzorna funkcija bratovštine slikara bila dvojaka: komunalno-redarstvena i tržišno-regulacijska. Zajednica slikara je, s jedne strane, vodila računa o majstorima koji su radili u Dubrovniku, a nisu podmirili bratovštinsku pristojbu ili članarinu propisanu statutom.¹⁸⁰ Uz to, državna vlast je angažirala članove bratovština (pa tako i slikare) u svrhu uspostave kontrole i nadzora (izvan)gradskoga teritorija Dubrovnika.¹⁸¹ Bratimi su

¹⁷⁷ Pokretanje postupka protiv prijestupnika u oba poznata primjera slijedi sličan obrazac: imenovanje podnositelja zahtjeva/prijave (gastalda i bratovštine) – imenovanje državnog predstavnika zaduženoga za donošenje odluka – odluka o sankciji ili prijetnja sankcijom.

¹⁷⁸ K. Vojnović, 1900: 21.

¹⁷⁹ Više o sistemu noćnih straži vidi: K. Vojnović, 1899: IX, XXV, XXVII.; ili npr: Š. Curić Lenert, N. Lonza, »Bratovština sv. Lazara među trgovačkim i obrtničkim bratovštinama ranonovovjekovnoga Dubrovnika«, u: *Anali Dubrovnik* 57, 2019: 175-198. Na noćnim stražama slikari-bratimi sudjeluju od sredine 16. stoljeća. Dokumenti koji nam prenose te podatke iznimno su korisni jer donose popis članova bratovštine slikara koji su sudjelovali na straži. Od 1544. do 1548. godine to su Piero de Natal i Petar Ivanov te njihovi šegrti, Marko Radojević, zatim bokalari Ivan, Marko, Franjo i Renaldo. Između 1548. i 1550. godine na stražama su bili Petar Ivanov, Kristofor Nikolin slikar, Marko Radić, Nikola Stefanov, Piero de Natal, Ivan bokalar, Franjo bokalar, Renaldo bokalar, Luka Fiorijev sedlar, Marko sedlar, Nikola Ivanov bokalar i Ambrozije. Od 1550. do 1555. godine stražarili su Piero de Natal, Marko Radojević, Nicolo de Canali, zatim bokalari Franjo, Ivan, Renaldo, Petar, Nikola Ivanov i Luka Markov sedlar. Od 1555. do 1559. godine noćni stražari su bili: Piero de Natal, Luca de Fiorio sedlar i slikar, Petar Ivanov, Kristofor Nikolin, Marko Radić, Nikola Stefanov, Ivan bokalar, Marko sedlar, Franjo bokalar, Renaldo bokalar, Nikola Ivanov bokalar i Petar bokalar. Vidi: Građa: 1117, 1140, 1161, 1170.; Appendix: no. 10, 11, 12, 13.

¹⁸⁰ Građa: no. 687, 688, 835.; Appendix: no. 6, 7, 8.

¹⁸¹ Znamo da su bratovštinske straže bile postavljene ispred gradskih vrata, na Lovrijencu i stonskoj tvrđavi. Vidi: K. Vojnović, 1899: IX, XXV, XXVII.

sudjelovali u noćnim stražama i dojavljivali vlastima sigurnosne informacije o npr. poziciji neprijateljskih trupa ili kretanju naoružanoga brodovlja.¹⁸² Zanimljivo je, recimo, da se u statutu bratovštine zlatara iz 1585. godine čak predviđa koliko novaca pomoći bratimi trebaju donirati za člana kojega je država poslala u Ston na čuvanje granice.¹⁸³

Slikari evidentno, kao i članovi drugih bratovština, nisu bili pošteđeni obavezom u sklopu sustava komunalnog nadzora. Oni su, kako to navedeni izvori daju za naslutiti, propisno obavljali svoje dužnosti i osiguravali provedbu istih.¹⁸⁴ Koliko su uspješno nadzirali gradske utvrde ili osiguravali javni red i mir stražareći tijekom noćnih sati ostaje otvoreno pitanje. U kontekstu kontrole stranih majstora zanimljivo je spomenuti da se do 1495. u objavljenim arhivskim dokumentima često spominju imena različitih stranih slikara u Dubrovniku: Stjepana iz Apulije,¹⁸⁵ Jeronima iz Milana,¹⁸⁶ Bartolomeja Palmija iz Venecije,¹⁸⁷ Jakova Rosellija iz Firence¹⁸⁸ i drugih.¹⁸⁹ Međutim, u trenutku kada dubrovačko slikarstvo preuzimaju, smatra Đurić, mladi majstori (Vicko Lovrin, Nikola Božidarević, Mihoje Hamzić) stranci postupno prestaju raditi.¹⁹⁰ Budući da Đurić ne raspravlja o mogućim uzrocima te promjene, ovdje valja reći kako „šutnja“ arhivskih dokumenata o stranim majstorima kronološki korespondira s onih nekoliko dokumenata¹⁹¹ koji potvrđuju da je bratovština, uz pomoć državne vlasti, oko godine 1500. sankcionirala i opomenula izvjestan broj stranih slikara koji nisu izvršili svoje obaveze prema bratovštini. Pa ipak, u ovome trenutku, nažalost, ne možemo jednoznačno ustvrditi jesu li dubrovačke bratovštine slikara na neki način doista pridonijele tom privremenom povlačenju stranaca iz grada.

8. Gastaldi

U nastavku ćemo posvetiti više pažnje slikarima za koje pouzdano znamo da su bili gastaldi bratovštine slikara u Dubrovniku: Stjepanu Zorneliću, Vicku Lovrinom Dobričeviću, Franji

¹⁸² K. Vojnović, 1900: XXV.

¹⁸³ K. Vojnović, 1900: 41.

¹⁸⁴ Građa: no. 687, 688, 835, 1117, 1140, 1161.; Appendix: no. 6, 7, 8, 10, 11, 12.

¹⁸⁵ V. Đurić, 1963: 101

¹⁸⁶ Građa: no. 661a,

¹⁸⁷ Ibid.: 668, 670.

¹⁸⁸ Ibid.: 677.

¹⁸⁹ Vidi: V. Đurić, 1963: 101 – 102.

¹⁹⁰ Ibid.: 102., ili npr: K. Prijatelj, »Slikarska situacija 16. stoljeća u Dubrovniku«, u: *Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Vol. 14 No. 1, 1988., str. 110 – 116.

¹⁹¹ Građa: no. 687, 688, 835.; Appendix: no. 6, 7, 8.

Matejevom, Petru Bogdanoviću, Bernardinu Ricciardiju i Petru Petrovom. Cilj ovoga dijela rasprave je ukratko predstaviti biografije navedenih slikara, vodeći računa o eventualnim uvjetima (profesionalnim, poslovnim, umjetničkim) koje je gastald, kao nositelj najodgovornije funkcije u zajednici obrtnika, morao ispuniti prije nego što je izabran na vodeću poziciju u bratovštini. U tom smislu podatak o službenoj (gastaldskoj) funkciji spomenutih slikara poslužit će nam kao (mikro)biografski ulaz u tematske cjeline narednih potpoglavlja.

8.1. Upravljačka struktura bratovština

Statuti bratovština u Dubrovniku najčešće su u prvih nekoliko poglavlja (*capituli*) definirali obaveze novoga gastalda. On se u pravilu birao svake godine, zajedno sa svojim pomoćnicima (*judici* i *degani*).¹⁹² Pouzdano znamo da mandat dubrovačkih gastalda-slikara nije trajao duže od godinu dana jer se, naime, 1578. godine u dokumentu potvrde Bernarda Ricciardija za gastalda dubrovačke bratovštine slikara ističe da je spomenuti majstor izabran na čelnu funkciju bratovštine za tekuću godinu (*confirmato Gestaldo per questo anno corrente*).¹⁹³ Ovdje treba spomenuti kako je u nas, barem u ovome trenutku, ponajbolje istražen slučaj bratovštine antunina u Dubrovniku koja je, poput venecijanskih *scuola grande*, imala poprilično složen unutarnji ustroj. Antunine su, poput bratovština slikara, predvodili godišnje izabrani gastaldi (čak trojica) kojima su pomagali suci, konzervatori (nadzornici) i drugi činovnici.¹⁹⁴ Ipak, financijska snaga trgovaca-antunina i njihova distinktivna društvena pozicija („u predvorju vlasti“) svjedoči da je reputacija udruge bogatog dubrovačkog građanstva u svakome pogledu nadilazila domet društvenog utjecaja slikara koji su u pravilu bili zanatlije, siromašni obrtnici bez značajnijih veza u državnoj vlasti.¹⁹⁵

Bratovština slikara u Veneciji također je u uvodnim odredbama statuta definirala pravila izbora i administrativne obaveze gastalda,¹⁹⁶ dok je, primjerice, padovanska bratovština slikara imala posebnu statutarnu rubriku posvećenu isključivo pitanju izbora i funkcije gastalda (*De officio Gastaldionum*).¹⁹⁷ Isti obrazac susrećemo i u sijenskom

¹⁹² Vidi: K. Vojnović, 1900: 6.

¹⁹³ Dokument u cijelosti vidi: F. Kesterčanek, 1961: 244.; ili: Appendix: no. 20.

¹⁹⁴ Vidi: Z. Pešorda Vardić, 2012: 145 – 147.

¹⁹⁵ Ibid.: 151 – 156.

¹⁹⁶ G. Monticolo, 1891: 326; E. Favaro, 1975: 39.

¹⁹⁷ F. Odorici, 1874: 336.

statutu slikara gdje je izabranome gastaldu pomagao jedan tajnik (*camarlengho*) i trojica savjetnika (*consiglieri*).¹⁹⁸ Sličan sustav raspodjele dužnosti postojao je u venecijanskoj i padovanskoj bratovštini.¹⁹⁹ O strukturi uprave bratovštine slikara u Dubrovniku, izuzev imena nekoliko gastalda, nažalost nije poznato mnogo podataka. No, budući da je većina dubrovačkih bratovština imala razmjerno sličnu strukturu može se pretpostaviti da su i slikari imali, primjerice, svojega notara i blagajnika. Štoviše, iz dokumenata saznajemo da je dubrovačka bratovština slikara, barem u drugoj polovici 16. stoljeća, imala vicegastalda. To potvrđuje navod iz već spomenutoga dokumenta kojim je Bernardino Ricciardi 1578. godine potvrđen za gastalda bratovštine slikara, dok je njegov vicegastald izvjesni Renaldo: *Reni bochalarij Vicegestaldi fraternitatis pictorum*.²⁰⁰ Ovdje treba dodati kako Sormano u svojoj vizitaciji prilikom obilaska bratovštine slikara u crkvi sv. Dominika spominje dvojicu službenika (*ufficiale*), očito predstavnika bratovštine pred papinskim vizitatorom, za koje, međutim, u ovome trenutku ne možemo pouzdano utvrditi koju su funkciju u bratovštini obnašali, premda se za jednoga od spomenute dvojice ističe da je bio prokurator bratovštine (*Petrus Petri procurator*).²⁰¹

Kako smo već spomenuli, gastaldi su ispunjavali različite dužnosti. Primjerice, glavni predstavnik bratovštine imao je obavezu posjećivati bolesne članove zajedno sa svojim službenicima i prikupiti određenu novčanu pomoć za bolesnika.²⁰² To je bio slučaj u Dubrovniku,²⁰³ Padovi,²⁰⁴ Veneciji.²⁰⁵ Jedna od dužnosti gastalda bila je i održavati red u bratovštini, odnosno sankcionirati eventualne povrede časti i nepoštovanje statuta, kao i evidentirati sve (ne)podmirene pristojbe i globe.²⁰⁶ Osim toga, dubrovački su gastaldi bili dužni

¹⁹⁸ G. Gaye, 1840: 19 – 21.

¹⁹⁹ Više o podjeli funkciju u npr. venecijanskom cehu slikara vidi npr.: E. Favaro, 1975: 39 – 55. Više o podjeli funkcija u padovanskom cehu slikara vidi npr.: F. Odorici, 1874: 337 – 339.

²⁰⁰ Vidi: F. Kesterčanek, 1961: 244., *Appendix*: no. 14.

²⁰¹ *Appendix*: no. 15.

²⁰² Ili je mogao delegirati bratime koji će posjetiti bolesnog člana kao što je to bio slučaj s bratovštinom drvodjelja u Dubrovniku. Vidi: K. Vojnović, 1900: 27.

²⁰³ K. Vojnović, 1900: 27.

²⁰⁴ F. Odorici, 1874: 344 – 345.

²⁰⁵ V. Moncada: 110.

²⁰⁶ Za Dubrovnik i bratovštinu zlatara vidi: K. Vojnović, 1900: 26 i 27. Ili npr. za bratovštinu slikara u Sieni: G. Gaye, 1840: 17.

organizirati godišnje mise i zakuske (domjenke)²⁰⁷ u vrijeme pojedinih blagdana.²⁰⁸ Štoviše, bratovštine su u statutima nerijetko navodile crkvene blagdane na kojima su članovi obavezno trebali sudjelovati, ponekad čak i pod prijetnjom novčane kazne.²⁰⁹ Uz to, u većini dubrovačkih i talijanskih bratovština je postojala tzv. *luminaria*, odnosno porez koji je gastald ubirao na početku svojega mandata za svijeće koje će stajati na oltaru bratovštine ili koje će bratimi nositi prilikom pogrebne ceremonije i praznika Svih svetih.²¹⁰

Gastaldi su, dakle, imali raznovrsne obaveze u sklopu bratovštinskih zajednica: od pravnih i etičkih do vjerskih i karitativnih zadaća. Njihov mandat je u pravilu trajao godinu dana tijekom kojega su vodili brigu o internom funkcioniranju zajednice, čak i o privatnim aspektima života članova, te o javnoj, ceremonijalnoj ulozi bratovštine, koledarskim i zadušnim obredima, kao i o financijskom aspektu organizacije istih. Pridodamo li tome činjenicu da su gastaldi, kako je već ranije spomenuto, predstavljali bratovštinu pred državnom vlasti, vjerojatno utjecali na izbor članova za obavljanje noćne straže i regulirali aktivnosti stranih i putujućih majstora, može se zaključiti da su gastaldi posredno ili neposredno rukovodili svim poslovima bratovštine, prateći kodificirana pravila svojega statuta potvrđenoga od strane državne vlasti. Riječ je, dakle, o najodgovornijoj funkciji u bratovštini, ali po svemu sudeći i jednom do najprestižnijih položaja koji je dubrovački slikar, uz eventualno državno zaposlenje, mogao steći tijekom svoje umjetničke/obrtničke karijere.

8.2. Matrikula bratovštine

Na temelju Sormanove vizitacije saznajemo da je matrikula bratovštine slikara u crkvi sv. Dominika bila zapisana na pergameni, uvezana u drvene korice te da se u njoj nalazio razmjerno mali broj odredaba (*puochi capituli descritti in questo libro in carta pecorina coperto di asse*),²¹¹ dok je ona iz crkve sv. Fuske, također na pergameni, bila uvezana u crne kožnate korice s isto tako malim brojem zabilježenih kapitula (*solamente certi capituli, quali esibiamo in questo libro in*

²⁰⁷ Iz Sormanove vizitacije saznajemo da bratovštine slikara u crkvi sv. Fuske ima u svojem pravilniku odredbu koja nalaže da se na određene blagdane organiziraju zajedničke večere, međutim, budući da bratovština nema vlastitih prihoda te ne organizira zajedničke večere Sormano im zapovijeda da izbrišu to pravilo iz matrikule (*Decrevit dictum capitulum dellendo*). Citirano prema: Appendix: no. 17.

²⁰⁸ Takav je slučaj sa zlatarima i kovačima. Vidi: K. Vojnović, 1900: 29, 47.

²⁰⁹ Usp. npr.: K. Vojnović, 1900: 47; G. Gaye, 1840: 15 – 16.; F. Odorici, 1874: 343.

²¹⁰ Za Padovu i Veneciju vidi npr.: V. Moncada, 1988: 110. Za Dubrovnik vidi npr. K. Vojnović, 1900: 47.

²¹¹ Appendix: no. 15.

carta pecorina, e' coperto di corame nero).²¹² Premda opisani pravilnici nisu sačuvani, na temelju dosadašnje analize možemo pretpostaviti koja su pravila propisivali statuti dubrovačkih bratovština slikara. Sasvim je, naime, sigurno da je u pravilniku bratovštine postojala odredba koja je obavezivala radno aktivne bratime-slikare da se učlane u bratovštinu, plate određeni milodar ili pristupninu bratovštini. Ovo potvrđuju slučajevi Bartolomeja iz Kotora,²¹³ Mihajla Hamzića²¹⁴ i Jakova iz Venecije²¹⁵ koji su posredstvom državne vlasti dobili kaznu ili opomenu budući da nisu ispunili pretpostavljenu obavezu. Zatim, slučaj Božidara Vlatkovića, odnosno njegovoga zapošljavanja dodatnih pomoćnika u radionici tijekom 1480. i 1485. godine,²¹⁶ kao i pritužbi koje su na račun toga uložili dubrovački slikari, sugerira da je neki od statuta dubrovačkih bratovština slikara vjerojatno propisivao broj šegrta i pomoćnika koje je majstor mogao istovremeno držati na zanatu. Uz to, statut je moguće propisivao i dobnu granicu (*legittima aetas*) za novačenje šegrta u majstorskim radionicama.²¹⁷ Na temelju Sormanove vizitacije doznajemo da su kapituli bratovštinskoga pravilnika propisivali izvjesne vjerske obaveze, odnosno godišnje prisustvovanje misama na određene blagdane.²¹⁸ Naposljetku, iz dokumenta potvrde Bernarda Ricciardića za gastalda bratovštine slikara saznajemo da su gastaldi birani u službu na godinu dana²¹⁹ što je najvjerojatnije također bilo propisano matrikulom bratovštine slikara.²²⁰

8.3. Stjepan Zornelić

Stjepan Zornelić postao je gastaldom bratovštine slikara oko 1496. godine,²²¹ no njegov umjetnički put započinje bitno ranije, još prije polovine 15. stoljeća. Naslijedivši zanat svojega oca Ivana Ugrinovića s kojim do 1447. izrađuje ikone za dubrovačke kupce,²²² Stjepan se afirmirao kao vješt i pouzdan umjetnik. To potvrđuju njegove suradnje s Lovrom²²³ i Marinom

²¹² Appendix: no. 17.

²¹³ Građa: no. 687, 688.; Appendix: no. 6, 7.

²¹⁴ Građa: no. 835; Appendix: no. 8.

²¹⁵ Građa: no. 835; Appendix: no. 8.

²¹⁶ Građa: no. 612, 624.; Appendix: no. 3, 4.

²¹⁷ Lučić, recimo, smatra da je redovno školovanje šegrta u dubrovačkim radionicama započinjalo s 14 godina. Vidi: J. Lučić, 1991: 257; Građa: no. 624.; Appendix: no. 4.

²¹⁸ Appendix: no. 15, 17.

²¹⁹ S obzirom da je gastaldski mandat trajao samo godinu dana ne bi bilo neobično da je razmjerno velik broj majstora tijekom razmatranog razdoblja obnašao gastaldsku funkciju, međutim, dokumenti, kako ćemo pokazati kroz sljedeća potpoglavlja, donose imena tek osmorice slikara-gastalda.

²²⁰ F. Kesterčanek, 1961: 244; Appendix: no. 14.

²²¹ Građa: no. 687.; Appendix: no. 6.

²²² Građa: no. 336, 337.

²²³ Građa: no. 516, 545.

Dobričevićem,²²⁴ Matkom Radosalićem,²²⁵ Stjepanom Ivanovićem²²⁶ i drugim slikarima Dubrovnika 15. stoljeća.²²⁷ Osim toga, sačuvano je nekoliko dokumenata koji svjedoče da je Zornelić s pomoćnicima izradio oltarne pale za dubrovačku crkvu Domino (1487.),²²⁸ novobrdsku (1461.) i trepčansku (1487.) katoličku crkvu²²⁹ i za glavni oltar sv. Severina u San Severu (1479.), apulijskome gradu nedaleko od Foggie.²³⁰ Činjenica da je proširio kontakte na južnu Italiju i dubrovačke trgovačke kolonije implicira da su njegove umjetničke i poslovne inicijative napredovale brzo i uspješno, kao i da je stekao ugled među lokalnim i inozemnim naručiteljima i suradnicima.²³¹ Za ovu raspravu stoga je važno naglasiti sljedeću činjenicu: Stjepan Zornelić je bio cijenjen slikar prije nego što je postao gastaldom bratovštine slikara. I doista, u trenutku preuzimanja gastaldske funkcije 1495. ili 1496. godine Zornelić ima blizu sedamdeset godina i njegove slike krasi brojne crkve unutar, ali i izvan granica Dubrovnika. U sporu iz 1496. godine sa spomenutim Bartolomejem, slikarom iz Kotora koji nije izvršio pretpostavljene obaveze prema bratovštini, Zornelić je pokazao da smjelo brani interese svojega ceha.²³² Sukladno tome, zaključujemo kako je prvi poznati gastald slikarske bratovštine sa sjedištem u dominikanskoj crkvi u Dubrovniku prije svega bio iskusan i kvalitetan slikar, zatim umješan poslovni čovjek i končano odgovoran član i vođa bratovštine. Posve je dakle sigurno da ime Stjepana Zornelića koncem 15. stoljeća znači nešto više od obrtničkog prosjeka. On je sin poznatoga slikara Ivana Ugrinovića, vjerojatno nasljednik razvijene mreže obiteljskih kontakata, ali uz to i vrlo sposoban slikar koji je, kako dokumenti svjedoče, surađivao s najznačajnijim predstavnicima kasnogotičkog slikarstva u Dubrovniku. S obzirom na prestižne narudžbe, Zornelić je stekao afirmaciju u umjetničkim krugovima, a njegov poslovni uspjeh zasigurno je doprinio tome da na zalasku karijere, oko 1496. godine, postane vodeći dužnosnik bratovštine slikara. Nakon toga mu se u arhivskim dokumentima

²²⁴ Građa: no. 631.

²²⁵ Građa: no. 587

²²⁶ Građa: no. 625., 629.

²²⁷ Građa: no. 450, 451.

²²⁸ Građa: no. 634.

²²⁹ Građa: no. 450, 459, 462, 635.

²³⁰ Građa: no. 606.

²³¹ No, unatoč pozamašnome broju narudžbi, danas je ostalo sačuvano tek jedno djelo koje mu se pripisuje isključivo na temelju stilske analize Riječ je o ikoni Bogorodice s Kristom u crkvici sv. Jakova Pipunara na Pelinama. Vidi: V. Đurić, 1963: 53. ovo morate provjeriti u nekoj suvremenijoj literaturi, dogodilo se mnogo atribucija od tada

²³² Građa: no. 687, 688., Appendix: no. 6, 7.

gubi svaki trag, a njegovo je ime posljednji put spomenuto upravo 1496. godine kada je kao gastald zastupao bratovštinske interese u sporu protiv Bartolomeja iz Kotora.

8.4. Vicko Lovrin Dobričević

Vicko Lovrin, sin najistaknutijeg predstavnika dubrovačkog slikarstva 15. stoljeća, Kotoranina Lovre Dobričevića, spomenut je 19. listopada 1509. godine kao gastald jedne od dviju dubrovačkih bratovština slikara.²³³ Vickovo kasnogotičko shvaćanje slikarstva, na tragu likovne poetike Lovre Dobričevića, sugerira kako je najvjerojatnije bio školovan u očevoj radionici, a možda i u Veneciji kod Bartolomea Vivarinija ili nekoga od njegovih suradnika.²³⁴ U Dubrovniku se prvi put spominje 1497. godine prilikom suradnje s bratom Marinom na izradi slikanoga poklopca za tada već staru srebrnu palu na oltaru sv. Križa u dubrovačkoj katedrali.²³⁵ U istom su razdoblju braća Dobričević otvorila i zajednički dućan u Dubrovniku.²³⁶ Stariji brat Marin s promjenjivim poslovnim uspjehom izrađuje ikone za dubrovačke i inozemne naručitelje krajem 1497. i početkom 1498. godine.²³⁷ Zastupnici poslova katedrale Gospe Velike 1498. godine naručuju od Marina i Vicka poliptih s pet svetačkih figura za oltar sv. Ane u katedrali,²³⁸ a zatim su braća Dobričević angažirana za projekt izrade velikoga poliptiha za franjevački samostan u Dubrovniku za koji je starijem bratu Marinu obećana isplata od četrdeset dukata.²³⁹ Značajne i dobro plaćene narudžbe, ali i dokumentima posvjedočene financijske poteškoće Marina Lovrinog Dobričevića,²⁴⁰ potaknule su Vicka Lovrinog da se 1506. godine osamostali i otpočne vlastitu umjetničku i poslovnu karijeru. Iz povijesnih izvora saznajemo da je Vicko 1508. godine dovršio oltarnu sliku za

²³³ Građa: no. 835; Appendix: no. 8.

²³⁴ Đurić, naime, tvrdi da je Vice školovan u Veneciji kod Bartolomea Vivarinija ili nekog njegovoga suradnika. Vidi: V. Đurić, 1963: 109. Pa ipak, danas je, nasuprot Đurićevim tvrdnjama, prihvaćeno mišljenje da je Vicko školovan kod oca Lovre Dobričevića i Božidara Vlatkovića. Vidi: Vicko Lovrin, *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. Pristupljeno 10. 7. 2020. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=64479>>.

²³⁵ Građa: no. 698.

²³⁶ Vicko Lovrin je prvi put u dokumentima spomenut upravo kao Marinov suradnik na projektu izrade pale za oltar sv. Križa u dubrovačkoj katedrali 1497. godine. Nakon brojnih zajedničkih ostvarenja 1506. godine Vicko Lovrin se želi odvojiti od svojega brata Marina Dobričevića. Na temelju tih dokumenata se zaključuje da su njih dvojica najvjerojatnije zajednički radila gotovo punih deset godina. Zajedničku djelatnost još je ranije napustio treći brat Dimitrije. Vidi: Građa: no. 698, 765, 784.; V. Đurić, 1963: 109 – 110.

²³⁷ Građa: no. 702, 705.

²³⁸ Građa: no. 706.

²³⁹ Građa: no. 708; V. Đurić, 1963: 110.

²⁴⁰ Građa: no. 702.

ženski benediktinski samostan sv. Marka u Dubrovniku.²⁴¹ Sljedeće godine izrađuje triptih za građanina Vlahušu Radosalića, a u kolovozu iste godine započinje slikati poznati poliptih za franjevačku crkvu u Cavtatu koji će dovršiti oko 1510. godine, vjerojatno nešto prije nego što je angažiran kao slikar fresaka u pravoslavnome samostanu Tvrdoš kod Trebinja.²⁴²

Vicko Lovrin 1509. godine ima preko trideset godina,²⁴³ a njegove prestižne narudžbe, poslovna poznanstva i posvjedočena umjetnička vještina, pomogli su mu da postane gastaldom bratovštine slikara. Dakle, u listopadu 1509. godine, kada Mihajlo Hamzić i Jakov iz Venecije rade u Dubrovniku bez da su podmirili dugovanja prema bratovštini slikara, Vicko Lovrin, gastald bratovštine, već je poznat i cijenjen slikar: iza njega je dugogodišnja suradnja sa starijim bratom Marinom, najmanje dva ostvarena djela za dubrovačku katedralu, poliptih za franjevački samostan Male Braće i ženski samostan sv. Marka u Dubrovniku. Zanimljivo je da se Vicko Lovrin jedini put spominje kao gastald bratovštine slikara upravo prilikom podnošenja pritužbe na neregularnosti u radu Mihajla Hamzića i Jakoba iz Venecije.²⁴⁴ Ovdje stoga ostavljamo otvoreno pitanje jesu li slikari-gastaldi pomoću takvih prijava samo zavodili red među stranim slikarima ili su, s obzirom na svoju funkciju, mogli službenim prijavama ozbiljnije ograničiti stranu konkurenciju. Uz to, jasno je da su gastaldi bratovština slikara na prijelomu između 15. i 16. stoljeća bili uspješni majstori, nerijetko nasljednici zanata vlastitih očeva, ali očito i spretni poduzetnici s razvijenim senzibilitetom za likovni ukus svojih naručitelja.²⁴⁵

²⁴¹ Građa: no. 794.

²⁴² V. Đurić, 1963: 111. i 114., Građa: no. 831, 834, 838.

²⁴³ Znamo da Lovro Dobričević umire 1478. godine. Stoga je vjerojatno kako je Vicko najkasnije rođen upravo 1478. ili 1479. godine. Vicko se prvi put javlja u dokumentima 1497. godine kao mladić u ranim ili srednjim dvadesetim godinama. Dakle, 1509. godine, kada postaje gastald bratovštine, ima najmanje 31 ili 32 napunjene godine.

²⁴⁴ Građa: no. 835; Appendix: no. 8.

²⁴⁵ Vicku Lovrinu se postupno gubi trag nakon 1510. godine. Ponovno je spomenut u arhivskim dokumentima tek 1515. godine kada uzima na školovanje šegrtu Nikolu, sina izvjesnoga Ilije Ratkovića, nakon što je njegov dotadašnji učenik Stjepan Radovanović završio šegrtovanje i postao samostalan slikar. Vidi: Građa: no. 929.; V. Đurić, 1963: 115.

Premda Vicko Lovrin preuzima gastaldsku službu znatno mlađi nego Stjepan Zornelić,²⁴⁶ životne i poslovne putanje ove dvojice slikara povezuju donekle slični detalji: obiteljska tradicija slikarskoga zanata, relativno brz poslovni uspjeh, široki krug slikara-suradnika, znatan broj kontakata i naručitelja među dubrovačkim građanima i crkvenim institucijama. Pa ipak, većina pobrojanih aspekata mogla bi se također iščitati npr. u kontekstu biografije Božidara Vlatkovića ili Nikole Božidarevića koji, međutim, barem prema trenutnim saznanjima, nikada nisu bili izabrani za gastalde bratovštine slikara. Stoga bi bilo preuzetno zaključiti da su karijere Stjepana Zornelića ili Vicka Lovrinog Dobričevića i po čemu distinktivne u usporedbi s karijerama drugih uspješnih dubrovačkih slikara s kraja 15. i početka 16. stoljeća. Naposljetku, iako su poslovna okretnost i umjetnički talent zasigurno bili relevantni čimbenici prilikom izbora novoga gastalda bratovštine, u sljedećem potpoglavlju ćemo ukratko prikazati slučaj Franje Matijinog, gastalda iz 1531. godine, čije slikarstvo, ali i poslovne inicijative označuju, uvjetno rečeno, razdoblje nazadovanja dubrovačke slikarske škole prouzročeno smjenom generacija slikara, dolaskom novih umjetnika iz talijanskih gradova, kao i promjenom ukusa dubrovačkih naručitelja.²⁴⁷

8.5. Franjo Matejev

Franjo Matejev, donedavno smatran nositeljem bizantizirajućih tendencija u dubrovačkome slikarstvu, postaje gastaldom jedne od dviju gradskih bratovština slikara početkom četvrtoga desetljeća 16. stoljeća.²⁴⁸ Rođen potkraj 15. stoljeća, Franjo Matejev je proveo djetinjstvo u južnoj Italiji, putujući od grada do grada s ocem Matkom Milovićem, Vladislavom Božidarevićem i Orsatom Miličevićem.²⁴⁹ Po povratku u Dubrovnik kratko vrijeme provodi u radionici Vicka Lovrinog kojega napušta nakon sedam mjeseci

²⁴⁶ Stjepan Zornelić se više ne spominje u dokumentima nakon 1496. godine kada je ujedno bio i gastald bratovštine slikara. Budući da je prvi put spomenut tijekom prve polovice 15. stoljeća posve je sigurno da Zornelić u trenutku kada preuzima funkciju gastalda ima blizu sedamdeset godina. Vjerojatno je stoga gastaldska funkcija bilo posljednje ozbiljnije zaduženje koje je preuzeo. Vicko Lovrin ima oko trideset do četrdeset godina kada preuzima bratovštinu.

²⁴⁷ J. Lučić, 1991: 257.

²⁴⁸ Nažalost ne znamo o kojoj od dviju dubrovački bratovština slikara je točno riječ. Vidi: Građa: no. 1074.; Appendix: no. 9.

²⁴⁹ Vidi: Građa: no. 777.; ili npr.: Ivana Prijatelj Pavičić, »Prilog poznavanju slikarskih kontakata između Dubrovačke Republike, Mletačke Albanije i južne Italije početkom 16. stoljeća s posebnim osvrtom na „slučaj“ slikara Michelea Greca iz Valone«, u: *Ars Adriatica*, 7, 2017., str. 167-180.

šegrtovanja.²⁵⁰ Pouzdano znamo da između 1520. i 1523. slika poliptihe,²⁵¹ izrađuje kućne škrinje i obavlja restauratorske popravke za obitelj Kaboga,²⁵² čak uzima i jednog šegrta u svoju radionicu.²⁵³ Njegove oltarne slike iz tog razdoblja progovaraju nevještini, iako još uvijek renesansnim likovnim leksikom.²⁵⁴ Stoga se dugo smatralo da Franjina prva slikarska ostvarenja nisu bila artikulirana u karakterističnom bizantskom stilu, nego da se tek kasnije, vjerojatno zbog konkurencije stranih slikara na lokalnom tržištu i popularnosti bizantskih ikona u dubrovačkom zaleđu, opredijelio za takav pomalo retrogradni stilski izraz, kombinirajući bizantska formalna rješenja sa zapadnjačkom ikonografijom.²⁵⁵ Ipak, najnovija zapažanja su uvjerljivo opovrgnula takve pretpostavke.²⁵⁶

O Franji Matejevom, kao gastaldu bratovštine slikara u Dubrovniku (*tanquam gestaldi pictorum*), svjedoči samo jedan dokument od 11. ožujka 1531. godine.²⁵⁷ Tamo, prema već poznatom obrascu, predstavnik bratovštine posredstvom državne vlasti zahtijeva od izvjesnog slikara Petra da otkupi svoj zlatni prsten založen za dva dukata kako bi vjerojatno podmirio određeno dugovanje prema bratovštini slikara.²⁵⁸ Taj zahtjev Franjo podnosi u svojstvu gastalda bratovštine. Uz to, dokumenti sugeriraju kako Franjo tijekom dobrog dijela svoje karijere nije mogao preživjeti samo od slikanja, pa je zato zalagao osobne stvari i trgovao zajedno s rođacima, bliskim suradnicima ili samostalno.²⁵⁹ Štoviše, tijekom druge polovice tridesetih godina 15. stoljeća više je puta bježao iz grada te zbog dugova zapadao u financijske krize, branio se u sudskim sporovima, čak i boravio u zatvoru 1536. godine.²⁶⁰ Stoga se čini da Franjo Matejev, sklon životnim i poslovnim vrludanjima, nije bio na razini svojih gorespomenutih prethodnika na gastaldskoj funkciji. Čitav niz dokumenata svjedoči da Franjo Matijin nije bio ni izbliza toliko uspješan slikar i okretan poduzetnik kao npr. Stjepan Zornelić

²⁵⁰ Građa: no. 796.

²⁵¹ Građa: no. 995, 1007, 1025.

²⁵² Građa: no. 998, 1013, 1014.

²⁵³ Građa: no. 1023.

²⁵⁴ V. Đurić, 1963: 199.

²⁵⁵ V. Đurić, 1963: 197.

²⁵⁶ Ibid.: 201 – 202.; Građa: no. 1084.; recentna zapažanja o spomenutom triptihu i iscrpnije o ikonama na dubrovačkom području vidi: M. Voulgaropoulou, »Icon Painting in the Republic of Ragusa: Rethinking the Triptych of Sustjepan and the Elusive Identity of its Creator« u: "Verba Volant – Scripta Manent" Zbornik u čast akademika Stjepana Krasića, (ur.) B. Matulić, V. Lupis, Split: Sveučilište u Splitu, 2019. 771 – 801.

²⁵⁷ Građa: no. 1074.; Appendix: no. 9.

²⁵⁸ Građa: no. 1074.; Appendix: no. 9.

²⁵⁹ Građa: no. 1000, 1032, 1034.

²⁶⁰ Građa: no. 1088, 1096, 1097, 1095, 1120.

ili Vicko Lovrin.²⁶¹ Dakako, s obzirom na tradiciju slikarskog obrta i poslovnih veza obitelji Matije Milovića, nije neobično da je Franjo Matijin u zreloj životnoj dobi izabran za gastalda bratovštine slikara.²⁶² Međutim, detalji iz biografije Franje Matijinog, njegovi problemi sa zakonom, okretanje trgovini, brojna dugovanja i potraživanja označuju momente krize dubrovačkog slikarstva koju je dodatno produbila smrt najznačajnijih lokalnih slikara-umjetnika: Vicka Lovrina, Nikole Božidarevića i Mihajla Hamzića. Ipak, ostaje činjenica da su dubrovački slikari priznali Franji Matijinom određeni prestiž izabravši ga oko 1531. godine za gastalda bratovštine, ali izgleda da on nije bio sposoban ojačati ekonomski položaj dubrovačkih zanatlija, a slabu situaciju u domaćem slikarstvu, kako to dokumenti svjedoče, vrlo brzo su iskoristili strani majstori, ušavši na dubrovačko tržište umjetninama i preuzevši ključna mjesta u dubrovačkim slikarskim cehovima.

8.6. Petar Bogdanović

Petar Bogdanović (*Petrus Natalis*) zabilježen je kao gastald bratovštine slikara 30. kolovoza 1541. godine u izvještaju o zapljeni osobnih stvari slikara Franje Matejevog, bivšega gastalda bratovštine slikara.²⁶³ Franjo Matejev je, kako smo već spomenuli, tijekom tridesetih godina neprestano u financijskim problemima što je početkom 1540-ih rezultiralo konfiskacijom njegovih slika, boja, slamnjače, pokrivača i drugih kućanskih predmeta.²⁶⁴ U dokumentu se, između ostaloga, kaže da su mu stvari zaplijenjene kako bi podmirio dugovanje za najam stana (*pro afflictu domus*) što pak ostavlja otvoreno pitanje je li bratovština na neki način posredovala između stanodavaca i slikara.²⁶⁵

O Petru Bogdanoviću, podnositelju prijave protiv Franje Matejevog, znamo razmjerno mnogo biografskih podataka. Potkraj 15. stoljeća (1494.) postaje pomoćnikom slikara Petra Ivana Ognjanovića,²⁶⁶ tri godine kasnije uzima u najam dućan na Placi u blizini Široke ulice,²⁶⁷

²⁶¹ Građa: no. 1088, 1095, 1096, 1097, 1106.

²⁶² Đurić pretpostavlja da je Franjo Matijin rođen koncem 15. stoljeća što bi posljedično impliciralo da 1531. godine ima oko trideset ili četrdeset godina, otprilike koliko je imao i Vicko Lovrin kada je preuzeo gastaldsku funkciju 1509. godine. Vidi: Đurić, 1963: 195.

²⁶³ Dokument *in extenso* objavljuje F. Kesterčanek. Vidi: F. Kesterčanek, »Prilozi povijesti dubrovačkog slikarstva XVI stoljeća«, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 13 No. 1, 1961. str. 238.

²⁶⁴ F. Kesterčanek, 1961: 238.; Appendix: no. 14.

²⁶⁵ F. Kesterčanek, 1961: 238.; Appendix: no. 14.

²⁶⁶ Građa: no. 677a,

²⁶⁷ Građa: no. 699.

1500. godine uzima u najam radionicu šegrta Nikolu Cvjetkovića,²⁶⁸ tijekom drugog desetljeća 16. stoljeća trguje u Trepči i Dubrovniku,²⁶⁹ 1523. godine se obavezuje da će oslikati jedan oltar za Ivana Martinovića s Korčule,²⁷⁰ a iste godine mu dominikanski samostan u Dubrovniku iznajmljuje kuću na Prijekome.²⁷¹ O njegovim poslovnim aktivnostima svjedoče brojni sudski sporovi, ovršna potraživanja i dugovanja.²⁷² Također, od 1544. do 1548. je kao član bratovštine slikara vršio noćnu stražu.²⁷³ Umro je oko 1560. godine.²⁷⁴ Premda nije poznato mnogo slikarskih narudžbi koje je zaprimio, Petar Bogdanović je očito stekao reputaciju među dubrovačkim slikarima upravo na temelju svojih trgovačkih inicijativa i poslovnih kontakata, pa je tako 1541. godine došao na poziciju gastalda u bratovštini slikara.

Na osnovi dokumenta koji je objelodanio F. Kesterčanek može se zaključiti da bivši starješine bratovštine, poput spomenutog Franje Matejevog, nisu imali naročite povlastice u bratovštini nakon završetka svojega mandata. Franjin dug od 3 dukata i 3 groša Petar Bogdanović je bez ikakvih proceduralnih problema podmirio zapljenom osobnih stvari slikara i to uz dozvolu kneza Nikole Sorkočevića.²⁷⁵ Za ovu raspravu je, osim toga, zanimljiv podatak da je Petar Bogdanović od dominikanskoga samostana u Dubrovniku dobio u najam kuću na Prijekome.²⁷⁶ To sugerira da je spomenuti majstor imao određene kontakte s dubrovačkim dominikancima, što pak može podržavati prijedlog da je Petar Bogdanović bio gastald druge, kasnije osnovane bratovštine slikara sa sjedištem u crkvi sv. Dominika.

²⁶⁸ Građa: no. 751.

²⁶⁹ Građa: no. 962, 963, 965, 968, 990.

²⁷⁰ Građa: no. 1025.

²⁷¹ Građa: no. 1026.

²⁷² Građa: no. 1036, 1045, 1152, 1164.

²⁷³ Građa: no. 1117; Appendix: no. 10.

²⁷⁴ Građa: no. 1187.

²⁷⁵ F. Kesterčanek, 1961: 238.; Appendix: no. 14.

²⁷⁶ Spomenutu kuću Petar Bogdanović i njegovi nasljednici dobivaju u najam na tisuću godina. Vidi, Građa: no. 1026.

8.7. Bernardin Ricciardi i Simone Ferri

O padovanskom majstoru Bernardinu Ricciardiju²⁷⁷ J. Tadić prenosi jedanaest dokumenata sastavljenih u razdoblju od 1577. do 1601. godine.²⁷⁸ Ipak, tek je F. Kesterčanek objavio dokument od 2. veljače 1577. godine u kojemu kapitul bratima na „Gospu od kandelore“ potvrđuje talijanskoga slikara za gastalda bratovštine.²⁷⁹ Iz tog se proglasa saznaje kako je odmah po izboru novoga gastalda započelo prikupljanje sredstava za izradu barjaka bratovštine. Novac je prvo uplatio Simone Ferri, a potom i Renaldo *bocalaro*.²⁸⁰ Potonje spomenuti slikar označen je kao zamjenik starješine (vicegastald) bratovštine slikara (*Vicegestaldi fraternitatis pictorum*), što nedvosmisleno svjedoči da je u dubrovačkoj bratovštini slikara postojala barem jednostavna unutarnja podjela organizacijskih funkcija. S obzirom da je Sormano u svojoj vizitaciji, nekoliko godina ranijoj od ovoga dokumenta, spomenuo da je Renaldo *bocalaro*, zajedno s Petrom Petrovim, „oficijal“ bratovštine slikara u crkvi sv. Dominika, može se pretpostaviti da je Bernardin Ricciardi također bio gastald bratovštine slikara u crkvi sv. Dominika.²⁸¹

Analizirajući isti dokument, K. Prijatelj, a potom i V. Đurić, zaključuju da je u to vrijeme Simone Ferri bio gastald bratovštine slikara u Dubrovniku,²⁸² no slijed njegovih selidbi dokazuje da to nije bilo moguće. Ferri je bio rodom iz Firence, a u dubrovačkim se izvorima prvi put javlja 1568. godine, prilikom ukrašavanja oltara Andrije Cvjetkovića u kapelici u klastru franjevačkog samostana.²⁸³ O Ferrijevom slikarskom djelovanju govori i podatak da u ljeto 1574. godine pristaje izvesti restauratorske poslove za brodovlasnika Miha Pracata u crkvi Gospe od Šunja na Lopudu.²⁸⁴ Nadalje, znamo da koncem veljače 1577. godine ulazi u spor s padovanskim majstorom Bernardom Ricciardijem s kojim je izradio dva drvena lava za

²⁷⁷ Više o opusu spomenutoga majstoru vidi: A. Šitina, »Opus Bernardina Ricciardija na istočnoj jadranskoj obali«, u: *Ars Adriatica* 7/2017., str. 195-212.; ili npr.: M. Pelc, »Dubrovačka slikarska kultura 16. stoljeća«, u: *Restauriranje Tizianove slike iz crkve sv. Dominika u Dubrovniku*, (ur.) V. Bralić, Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod; Dubrovnik: Dominikanski samostan, 2008., str. 25.

Zagreb:

²⁷⁸ Građa: no. 1225, 1226, 1230, 1233, 1236, 1237, 1239 – 1242, 1254.

²⁷⁹ F. Kesterčanek, 1961: 244.; Državni arhiv u Dubrovniku, *Diversa Cancellariae* sv. 165, f. 2 r.

²⁸⁰ *Ibid.*: 244.

²⁸¹ A. Badurina, 1991: 281.

²⁸² K. Prijatelj, »Prilozi slikarstvu XV – XVIII st. u Dubrovniku«, u: *Historijski zbornik*, br. 4, 1951., str. 186.; V. Đurić, 1963: 103.

²⁸³ Građa: no. 1210.

²⁸⁴ Građa: no. 1219, 1221.

dubrovačke naručioce.²⁸⁵ Poznato je da je Ferri živio, a vjerojatno i držao radionicu u kući kod crkve sv. Stjepana iz koje je deložiran tijekom 1577. godine.²⁸⁶ Potom seli u Veneciju što saznajemo iz ugovora od 1578. godine gdje je angažiran da izradi dva oltara za crkvu ženskoga samostana sv. Marka u Dubrovniku koja je, prema tekstu dokumenta, trebao zapakirati (*incassare*) i poslati (*cargare*) iz Venecije u Dubrovnik.²⁸⁷ Dakle, nakon 1577. godine Ferri više ne stanuje u Dubrovniku što ujedno dovodi u pitanje mogućnost da je spomenuti slikar bio gastald bratovštine slikara 1579. godine.²⁸⁸ Najvjerojatnije se Ferri nakon odlaska u Veneciju više nije vraćao o Dubrovnik što objašnjava zašto se njegovo ime više ne spominje u zapisima dubrovačkoga arhiva nakon 1578. godine.

Ipak, činjenica da u posljednjoj trećini 16. stoljeća bratovštinu slikara u Dubrovniku preuzima talijanski slikar Bernardin Ricciardi svjedoči da stranci postupno preuzimaju ključne funkcije u dubrovačkim bratovštinama slikara. Štoviše, očigledno slabljenje lokalne tradicije nakon prvih desetljeća 16. stoljeća, kao i promjena ukusa imućnih naručitelja, sugerira da dubrovačka slikarska škola nije uspjela održati korak s društvenom dinamikom i umjetničkim impulsima druge polovice 16. stoljeća.²⁸⁹ I zaista, podatak da redovnice samostana sv. Marka u Dubrovniku 1578. godine uvoze dva Ferrijeva oltara iz Venecije govori da se dubrovački naručitelji, vjerojatno potaknuti slabijom kvalitetom radova domaćih slikara, sve više okreću talijanskom tržištu, a sve manje lokalnim majstorima. Upravo u tom zaokretu mogu se iščitati razlozi zašto je Bernardin Ricciardi, unatoč svojem talijanskome porijeklu, postao gastaldom bratovštine slikara u Dubrovniku potkraj 16. stoljeća. Dapače, podatak da Bernardin Ricciardi u više navrata surađuje s Ferrijem nameće pitanje je li sama bratovština, s obzirom na talijansko porijeklo spomenutoga gastalda, otvarala više poslovnih mogućnosti za strane, u prvom redu talijanske, majstore. Poznato je, naime, kako upravo u razdoblju druge polovice 16. stoljeća u Dubrovnik pristižu brojni talijanski majstori: Pellegrino Broccardo, Antonio Fiorini, Alessandro Franceschi, Pietro di Giovanni, Pier Antonio Palmerini.²⁹⁰ Stoga, Ricciardijevo preuzimanje bratovštine slikara u sv. Dominiku istodobno govori da su stranci (od sredine 16.

²⁸⁵ Građa: no. 1225.

²⁸⁶ Građa: no. 1223., V. Đurić, 1963: 231.

²⁸⁷ Građa: no. 1228.

²⁸⁸ V. Đurić: 1963: 103.

²⁸⁹ Vidi: V. Đurić, 1963: 219 – 225.

²⁹⁰ V. Đurić, 1963: 230.; M. Pelc, 2008: 18.

pa do početka 17. stoljeća) snažno prisutni na dubrovačkom tržištu umjetnina, a pritom im se otvara i mogućnost za preuzimanje čelnih pozicija u dubrovačkim bratovštinama.

8.8. Petar Petrov

Promjena ukusa gradske elite, sve veći priljev talijanskih majstora i rasipanje lokalne tradicije u nevještom shematizmu domaćih slikara označili su razdoblje slabljenja tradicije tzv. „dubrovačke slikarske škole“. Pa ipak, domaći majstori, premda manje popularni, nastavili su stvarati u duhu lokalne slikarske tradicije, iako bez navlastite umjetničke vještine i prepoznatljive kvalitete svojih prethodnika.²⁹¹ Jedan od takvih „malih majstora“ poznat je iz arhivskih dokumenata pod imenom Petar Petrov (Petrović).²⁹² Zna se da je taj dubrovački slikar u proljeće 1589. godine molio državne vlasti da mu ostave u najmu radionicu u državnome vlasništvu (*la bottega del comune*) koju je njegov otac držao punih pedeset godina.²⁹³ Budući da najvjerojatnije nije mogao preživjeti samo od slikarstva, Petar Petrov se morao zaduživati kod sugrađana.²⁹⁴ Usprkos sporadičnim umjetničkim angažmanima, treba napomenuti da je 1584. godine naslikao raspeće za crkvu Petilovrijenci (posvećena bokeljskim mučenicima Petru, Lovrijencu i Andriji) na Placi po narudžbi vlastelina Jakova Sokročevića.²⁹⁵ Uz to, 1612. godine, dakle gotovo trideset godina nakon narudžbe za crkvu Petilovrijenaca, oslikava zastave za dubrovačke vojnike koji su stražarili u Stonu.²⁹⁶ Naposljetku, nije posve sigurno je li Petar Petrov ili neki drugi dubrovački „mali majstor“ izradio zavjetnu ikonu s Bogorodicom i sv. Kuzmom i Damjanom za trgovca Dominika Božidarovog iz Slanog.²⁹⁷

Pa ipak, za ovu je raspravu najznačajniji podatak da se Petar Petrov spominje kao gastald bratovštine slikara u tekstu oporuke Jeronima Benediktovog iz 1591. godine.²⁹⁸ Oporućnom voljom pokojnika, gastald bratovštine slikara (*ghestaldus fraternitatis pictorum*) primio je pet perpera.²⁹⁹ Nažalost, iz teksta se ne saznaje ime sveca zaštitnika bratovštine slikara, kao ni

²⁹¹ V. Đurić, 1963: 237 – 239.

²⁹² Građa: no. 232.

²⁹³ Građa: no. 1245.

²⁹⁴ Građa: no. 1220.

²⁹⁵ V. Đurić, 1963: 237.

²⁹⁶ V. Đurić, 1963: 237.

²⁹⁷ Vidi: V. Đurić, 1963: 238

²⁹⁸ Vidi: D. Roller, 1951: 269.; Appendix: no. 20.

²⁹⁹ Pokojnik je donirao ponešto novaca svim gradskim, pa čak i izvangradskim bratovštinama. Vidi: Appendix: no. 20.

točni podaci o tome je li u oporuci riječ o bratovštini slikara u crkvi sv. Fuske ili crkvi dominikanskoga samostana u Dubrovniku. No, činjenica da je Petar Petrov 1591. godine bio gastald bratovštine slikara sugerira kako su domaći majstori zadržali funkcije u cehu slikara potkraj 16. stoljeća, iako je upitno koliki je bio autoritet Petra Petrovog kod lokalnih majstora, naručitelja i na tržištu umjetnina u Dubrovniku, s obzirom na neredovite slikarske narudžbe i skromna primanja koja su ga prisilila na zaduživanje. Dodatne informacije o Petru Petrovom, kao i drugim dubrovačkim slikarima-gastaldima, donosi Sormanova apostolska vizitacija. Stoga ćemo u sljedećem potpoglavlju ukratko nadopuniti Sormanovim zapažanjima ova poprilično skromna saznanja o dubrovačkom slikaru, ali i spomenuti još dvojicu gastalda slikarskih bratovština koje V. Đurić i J. Lučić nisu istaknuli u svojim raspravama.

8.9. Jakov Ivanov, Ronaldus Boccarius i Petar Petrov

Papinski vizitator G. F. Sormano, sastavljajući izvještaj o dubrovačkoj nadbiskupiji tijekom 1573. i 1574. godine, zabilježio je nekoliko znakovitih primjedbi o dubrovačkim bratovštinama slikara. Na temelju njegovih komentara, primjerice, danas znamo da su u Dubrovniku djelovale dvije bratovštine slikara s oltarima u crkvi sv. Fuske i sv. Dominika.³⁰⁰ Uz to, predano vodeći bilješke o stanju u nadbiskupiji, Sormano je zapisao i imena bratovštinskih gastalda iz 1573. i 1574. godine. U razdoblju njegova posjeta gastald u sv. Fuski bio je Jakov Ivanov, a u dominikanskoj crkvi glavni su „oficijali“ bili Ronaldus Boccarius i Petar Petrov.³⁰¹

O slikaru Jakovu Ivanovu, gastaldu bratovštine iz sv. Fuske tijekom 1573./4. godine, ne pronalazimo nikakve dodatne podatke, pa čak ni spomena u objavljenoj građi o slikarskoj školi u Dubrovniku. Za Ronaldusa Boccariusu znamo da je između 1544. i 1559. obavljao dužnost noćnoga stražara zajedno s drugim članovima bratovštine slikara.³⁰² Štoviše, pouzdano je bio vicegastald bratovštine slikara u sv. Dominiku 1577. godine, odnosno u vrijeme kada je Bernardino Ricciardi bio gastald iste bratovštine. Osim tih informacija o Ronaldusu nije

³⁰⁰ A. Badurina, 1991: 280 – 281.

³⁰¹ A. Badurina, 1991: 281.

³⁰² Građa: no. 1117, 1140, 1161, 1170.; Appendix: no. 10, 11, 12, 13.

poznato mnogo, samo se - s obzirom na njegovo prezime Boccarius (ili *bocalaro* kako stoji u knjigama noćnih straži)³⁰³ - može pretpostaviti da je riječ o dubrovačkome zanatliji (lončaru).

Petar Petrov, najvjerojatnije isti onaj majstor koji je obnašao funkciju gastalda bratovštine slikara 1591. godine, kod Sormanana je spomenut kao „oficijal“ bratovštine slikara u crkvi sv. Dominika, odnosno dužnosnik bratovštine.³⁰⁴ Međutim, u nepaginiranom indexu na početku Sormanove vizitacije saznajemo da je Petar bio prokurator bratovštine (*Petrus Petri procurator*).³⁰⁵ Nakon Sormanove vizitacije, ime Petra Petrovog susrećemo već 1575. godine,³⁰⁶ ali bez ikakvih indikacija o njegovoj službi u bratovštini. To nije neobično budući da su gastaldi i drugi službenici u bratovštinama imali vremenski ograničeno razdoblje trajanja mandata na godinu dana.³⁰⁷ Nakon gotovo dvadeset godina isti je majstor ponovno spomenut kao gastald bratovštine slikara u oporuci Jeronima Benediktovog iz 1591. godine.³⁰⁸ Zato ostavljamo otvorenu mogućnost da je Petar Petrov dvaput obavljao službenu funkciju u sklopu iste, a možda čak i dvije različite bratovštine slikara. Štoviše, činjenica da je Petar Petrov prvo bio službenik (prokurator), a tek potom gastald, implicira da su slikari mogli u više navrata preuzimati službenu poziciju u bratovštini.³⁰⁹ Premda je gotovo sigurno matrikula bratovštine slikara, poput drugih bratovština, propisivala pravila kojima se gastaldski mandat ograničavao na godinu, to očito nije nužno podrazumijevalo da isti bratim ne može biti više puta izabran na različite funkcije u bratovštini tijekom dužeg vremenskog razdoblja. Ostaje, međutim, otvoreno pitanje je li Petar tijekom Sormanovog posjeta obnašao službenu funkciju u istoj bratovštini gdje je 1591. godine postao gastaldom.

9. Prema zaključku: pitanje stila

Iz dosadašnjih primjera vidjeli smo u kojoj su mjeri dubrovačke bratovštine slikara sudjelovale u različitim aspektima svakodnevnoga života srednjovjekovnoga Dubrovnika, kao i na koji su način upravljale, ili barem pokušavale upravljati, društvenim ulogama i obrtničkom

³⁰³ Vidi: Građa: no. 1117, 1140, 1161, 1170.; Appendix: no. 10, 11, 12, 13.

³⁰⁴ Vidi: A. Badurina, 1991: 281.

³⁰⁵ Appendix: no. 15

³⁰⁶ Građa: no. 1220.

³⁰⁷ U bratovštini drvodjelja mandat gastalda je također trajao godinu dana. Vidi: K. Vojnović, 1900: 6.

³⁰⁸ Vidi: D. Roller, 1951: 269.; Appendix: no. 20.

³⁰⁹ Uz to, na temelju Sormanove vizitacije zaključujemo da je svaka bratovština slikara u Dubrovniku imala svojega gastalda što posve isključuje eventualnu pretpostavku da je jedan gastald mogao upravljati dvjema bratovštinama.

djelatnošću lokalnih slikara. U konačnici valja otvoriti pitanje jesu li bratovštine slikara mogle utjecati na formiranje zajedničkog umjetničkog izraza, odnosno jesu li svojom društvenom i tržišnom prisutnošću poticale neku vrstu karakteristične „stilematike“ u dubrovačkom slikarstvu 15. i 16. stoljeća.

S obzirom na razmjerno malen broj arhivskih vijesti koje izravno govore o dubrovačkim bratovštinama slikara vrlo je teško pronaći izravan dokaz da je postojala veza između npr. bratovštinskih propisa (matrikule) i same slikarske prakse domaćih majstora. Naime, nijedan sačuvani dokument u kojemu se spominje bratovština slikara čak ni posredno ne progovara o slikarskom zanatu u onom tradicionalnom smislu riječi koji bi mogao pomoći povjesničaru umjetnosti u iznošenju relevantnih pretpostavki za ovakav tip rasprave, pa tako ni matrikula koja je prema svojoj naravi pravni dokument. Također, ni statuti venecijanskih bratovština slikara nisu propisivali tehnička „uputstva“ likovnoga oblikovanja: takva „uža“ pitanja slikarskog obrta smatrana su „tajnom radionice“, odnosno znanjem koje se usmenim putem prenosi s majstora na šegrtu.³¹⁰ Zanimljivo je, međutim, da su venecijanski gastaldi dvaput godišnje mogli provesti inspekciju kvalitete proizvedenih umjetnina, ali ne postoje dokazi da su isto radili i dubrovački slikari-gastaldi.³¹¹ Štoviše, venecijanska i sijenska bratovština slikara propisivale su kvalitetu materijala (boja) koje je majstor morao koristiti prilikom rada,³¹² ali, nažalost, nijedan arhivski dokument ne daje naslutiti da su slične odredbe sadržavali statuti dubrovačkih bratovština slikara.

Ipak, uzme li se u obzir činjenica da su svi poznati gastaldi dubrovačkih bratovština slikara i sami bili slikari, nije isključena mogućnost da su majstori poput Stjepana Zornelića ili Vicka Lovrinog Dobričevića, kao vodeći umjetnici svojega vremena, mogli utjecati na stvaralaštvo suvremenika. No, preuzetno je eventualne umjetničke poticaje, kao i njihovu lokalnu difuziju, pripisivati službenoj funkciji spomenutih slikara-gastalda (koja je ionako bila vrlo ograničenoga trajanja), bratovštinskim (institucionalnim) propisima ili cehovskoj inspekciji za koju u Dubrovniku nemamo dokaza. Premda su neki od zabilježenih gastalda bili vodeći regionalni umjetnici svoga doba, gastaldi se, ipak, nisu birali prema vlastitom stvaralačkom dometu ili kvaliteti umjetničkog izraza. Osim toga, slikari kasnoga srednjeg vijeka i rane

³¹⁰ V. Moncada, 1988: 109.

³¹¹ Ibid.: 109.

³¹² Za Veneciju vidi: G. Monticolo, 1891: 347 – 349.; ili npr. za Sienu: G. Gaye, 1840: 7.

renesanse prvenstveno ovise o naručiteljima, što implicira da su glavni financijeri umjetnosti (crkva, vlastela, bogatiji pučani) vjerojatno ponajviše utjecali na stil dubrovačkog slikarstva 15. i 16. stoljeća.³¹³ S druge strane, bratovštine su brinule o elementarnim uvjetima zanatske proizvodnje, vodeći računa prije svega o „izvanumjetničkim“ aspektima slikarske djelatnosti: regulaciji rada stranih i domaćih slikara, izobrazbi šegrta, ceremonijalnim obvezama bratovštine, karitativnom služenju zajednici.

Posredna veza bratovštine slikara s procesom formiranja stila dubrovačkoga slikarstva 15. i 16. stoljeća može se, na primjer, iščitati iz ograničenja koja je bratovština nametala majstorima u pogledu broja šegrta u radionicama. Činjenica da je Božidar Vlatković morao tražiti dopuštenje od gradske vlasti kako bi uzeo dodatnog šegrta (djetića) sugerira da su bratovštine zapravo otežavale, a vjerojatno ponekad i onemogućavale lokalnim slikarima da prošire svoju djelatnost i angažiraju veći broj suradnika i pomoćnika.³¹⁴ Iz toga slijedi da su bratovštine slikara, propisujući majstorima različite obaveze i ograničenja (kao npr. broj šegrta u radionicama), najvjerojatnije usporavale difuziju stilskih inovacija među dubrovačkim slikarima i do neke mjere ograničivale (umjetnički) utjecaj majstora na veći broj budućih zanatlija.

Pa ipak, u matrikulama dubrovačkih bratovština slikara zasigurno nisu postojala nikakva „tehnička uputstva“ koja je slikar morao slijediti tijekom stvaralačkoga procesa.³¹⁵ Štoviše, uzme li se u obzir da su bratovštine uglavnom propisivale uvjete i pravila za novačenje šegrta, regulaciju rada domaćih i stranih majstora te vodile računa o (ne)podmirenim pristojbama i pristupninama članova, teško je za pretpostaviti da su bratovštine uspijevale značajnije utjecati na stil ili poticati difuziju stilskih inovacija među dubrovačkim majstorima. Susljedno tome, bratovštine slikara su imale, ako ikakav, onda najvjerojatnije konzervativan utjecaj na stilski izraz dubrovačkih majstora i to ne izravno kroz neku vrstu „tehničkih uputa“ slikarima ili inspekciju dovršenih radova, nego kroz regulaciju broja šegrta u radionici, pretpostavljene

³¹³ O rafinmanu dubrovačkih naručitelja i stvaralačkim ograničenjima lokalnih slikara tijekom druge polovice 16. stoljeća vidi npr.: V. Đurić, 1963: 161 – 174.

³¹⁴ Građa: no. 624.; Appendix: no. 4.

³¹⁵ To se može pretpostaviti s obzirom na sačuvane matrikule dubrovačkih bratovština koje ni u jednom slučaju nisu sadržavale slične odredbe, kao što ni recimo venecijanske bratovštine slikara nisu definirale nikakva pravila usko vezana uz samu slikarsku/umjetničku praksu majstora. Vidi npr. K. Vojnović, 1900: 1 – 133.; ili npr.: E. Favaro, 1975: 9 – 28.

restrikcije u pogledu udruživanja domaćih i stranih slikara pa čak i nametanje („izvanumjetničkih“) komunalnih obaveza svojim članovima (npr. stražarenje). Spomenuta ograničenja i dužnosti posredno su utjecale na razvoj dubrovačkoga slikarstva kao prvenstveno zanatske, a ne umjetničke djelatnosti. Takve odnose uspostavljala je dijelom sama bratovština slikara, ali i država koja je definirala društvenu ulogu bratima kroz svoje mikropolitike i normativne akte. Ipak, pitanja stila, kao dominantnog načina likovnog izražavanja većeg broja slikara, bratovština najvjerojatnije nije izravno regulirala, iako su propisi o udruživanju slikara ili novačenju šegrta mogli do određene mjere utjecati na difuziju stilskih poticaja u krugu dubrovačkih slikara u razdoblju 15. i 16. stoljeća.

10. Zaključak

Naposlijetku, možemo zaključiti da su u Dubrovniku postojale dvije bratovštine slikara, jedna sa sjedištem u crkvi sv. Fuske, a druga sa sjedištem u crkvi dominikanskoga samostana. Potonja je osnovana oko 1492. godine što svjedoči potvrda statuta bratovštine u Malom vijeću 2. kolovoza 1492. godine³¹⁶ koju spominju i zapisi papinskoga vizitatora Giovannija Francesca Sormana u kasnom 16. stoljeću.³¹⁷ *Terminus ante quem* za osnutak starije bratovštine slikara je 1456. godina, od kada datira dokument o izradi barjaka bratovštine slikara iz sv. Fuske.³¹⁸ Iako su statuti obje bratovštine izgubljeni, komparativnim čitanjem statuta drugih dubrovačkih i talijanskih bratovština, kao i na temelju Sormanovih podataka o sažetom obliku dubrovačkih slikarskih bratovštinskih statuta, može se pretpostaviti da su ova dva izgubljena pravilnika sadržavala samo osnovne tipične odredbe poput pravila izbora gastalda, regulacije uzajamnih obaveze između šegrta i majstora, plaćanja pristupnine ili milodara,³¹⁹ nekih posebnih odredbi vezane uz djelovanje stranih slikara u gradu te eventualno dužnosti bratovštine prema bolesnim članovima i obiteljima preminulih članova. Popis crkvenih blagdana koje bratovština obilježava misom, kao ni obaveza ispovijedanja i pričješćivanja nisu bile propisane dubrovačkim statutima, kako svjedoči Sormanov razgovor s predstavnicima slikarskih bratovština. U statutima slikarskih bratovština u Dubrovniku zasigurno se nisu propisivale

³¹⁶ Građa: no. 749; Appendix: no. 5.

³¹⁷ Appendix: no. 15.

³¹⁸ I. Prijatelj Pavičić, 2016: 228.

³¹⁹ Slikari su financirali svoje organizacije kroz pristupnine i milodare. Nijedan dokument, međutim, ne otkriva jesu li eventualno pripadnici vlastele dodatno financirali bratovštinu u sv. Fuski i sv. Dominiku kao što je to recimo bio slučaj s bratovštinom drvodjelja, posvećenoj sv. Josipu.

nikakve „tehničke upute“ slikarima u smislu stilske ili ikonografske artikulacije djela, premda ostaje otvoreno pitanje jesu li, kao npr. bratovštine slikara u Veneciji i Sieni, spomenuti statuti propisivali kvalitetu materijala koje je slikar morao koristiti ili recimo jesu li dozvoljavali gastaldu bratovštine da obavlja inspekciju dovršenih radova.

Dubrovačke bratovštine slikara u pravilu nisu okupljale isključivo slikare, nego majstore raznovrsnih struka koje su koristile srodne tehnologije vezane uz boje i oslikavanje: od lončara i lukara, do kožara i sedlara.³²⁰ Tu heterogenu zajednicu obrtnika koordinirao je gastald, godišnje izabrani predstavnik bratovštine. Iz dokumenata saznajemo da je, barem u bratovštini slikara iz dominikanskoga samostana, uz gastalda, kao glavnoga službenika bratovštine, službenu funkciju obavljao i vicegastald koji je pomagao starješini u obavljanju administrativnih i drugih poslova,³²¹ a umjesto gastalda kod Sormana se javlja i funkcija prokuratora. Pouzdano znamo imena osmorice gastalda dubrovačkih bratovština slikara: Stjepan Zornelić (1496.), Vicko Lovrin Dobričević (1509.), Franjo Matejev (1531.), Petar Bogdanović (1541.), Jakov Ivanov (1573/4.), Ronaldus Boccarius (1573/4.), Bernardin Riccardi (1577.) i Petar Petrov (1573/4. i 1591.).

No, dubrovački slikari nisu bili isključivo članovi slikarskih bratovština. Majstori i šegrti ponekad su pristupali bratovštini drvodjelja, osim zato što su koristili neke iste tehnike, možda također i iz razloga što je bratovština sv. Josipa imala brojne članove, među kojima čak i pripadnike vlastele, što je zasigurno doprinijelo popularnosti i financijskoj stabilnosti zajednice. Uz to, slikari su u Dubrovniku radili prema radnome vremenu drvodjelja, kao i, primjerice, venecijanski slikari.³²² U pravilu je radno vrijeme šegrti ili pomoćnika u dubrovačkim radionicama ovisilo o zimskom ili ljetnom dobu godine te crkvenim blagdanima.³²³ Odnos između majstora i šegrti uvjetovale su uzajamne, najvjerojatnije statutom kodificirane, obaveze. Školovanje šegrti uglavnom je trajalo između pet i osam godina. U tom se razdoblju majstor obavezivao da će hraniti i odijevati učenika, kao i da će mu po završetku obrazovanja dati alat za rad. Šegrt je, s druge strane, morao poštovati majstora i izvršavati njegova zaduženja, a strogo mu je bilo zabranjeno potkradati majstora ili bježati iz

³²⁰ Vidi poglavlje u ovome radu pod naslovom: „Slikarstvo kao zanatska djelatnost“.

³²¹ F. Kesterčanek, 1961: 244.; Appendix: no. 19.

³²² V. Đurić, 1963: 107.; G. Monticolo, 1891: 345.

³²³ Vidi potpoglavlje u ovome radu pod naslovom: „Radno vrijeme“.

radionice. Iz sačuvanih dokumenata sa sigurnošću možemo zaključiti da su bratovštine slikara propisivale, primjerice, broj šegrta i pomoćnika u radionici, kao i minimalnu dob „djetića“ prije početka šegrtovanja.³²⁴ Bratovština slikara je, osim toga, skrabila za bolesne članove i organizirale pogrebe za preminule bratime.³²⁵

Uz spomenutu regulaciju dobi i broja šegrta u slikarskim radionicama, kao i pretpostavljenu karitativnu i funerarnu praksu, bratovština slikara je nadzirala i djelovanje stranih slikara, koji su, prema statutu, morali pristupiti bratovštini i pritom platiti pristupninu, a vjerojatno i podmiriti određene pristojbe ukoliko se odluče udružiti s domaćim slikarima ili otvoriti vlastitu radionicu. U „zlatno doba“ dubrovačke slikarske škole, broj stranih majstora u gradu bio je razmjerno malen, a domaći slikari su uglavnom dobivali prestižne i najbolje plaćene narudžbe (ovdje treba ukazati na zanimljiv položaj Kotoranina Lovra Dobričevića). Nakon druge polovice 16. stoljeća, u razdoblju krize i propadanja tzv. „dubrovačke slikarske škole“, bratovštine postepeno preuzimaju talijanski majstori što je popraćeno i promjenom ukusa dubrovačkih naručitelja, kao i povećanim uvozom slika sa stranih tržišta.³²⁶

U kontekstu javnoga nadzora, valja spomenuti da su bratovštine slikara, zajedno s predstavnicima drugih bratovština, sudjelovale u obavljanju noćne straže, kako svjedoče dokumenti iz sredine 16. stoljeća.³²⁷ Stoga bi se moglo reći da je nadzorna funkcija bratovština (slikara) bila dvojaka. S jedne strane, vodstvo bratovštine nadziralo je (a vlast sankcionirala) djelovanje članova koji su bili dužni pridržavati se bratovštinskih propisa, dok su, s druge strane, sami članovi bratovština bili dužni sudjelovati u javnom (komunalnom) sistemu nadzora stražareći u Dubrovniku i njegovom širem teritoriju.³²⁸

Pored toga, bratovštine slikara su imale karitativnu, vjersku i funerarnu funkciju. One su, slijedeći opći obrazac djelovanja bratovština, brinule za bolesne bratime, sudjelovale u gradskim procesijama, održavale svoj oltar u crkvi, organizirale pogrebe i pomagale obiteljima preminulih članova. Sve ove različite društvene funkcije slikarskih bratovština, kao i njihova

³²⁴ Građa: no. 612, 624.; Appendix: no. 3, 4.

³²⁵ Appendix: no. 15.

³²⁶ Više o „zrelosti“ i „propadanju“ „dubrovačke slikarske škole“, vidi: V. Đurić, 1963: 97 – 207.

³²⁷ Građa: no. 1117, 1140, 1161, 1170.; Appendix: no. 10, 11, 12, 13.

³²⁸ K. Vojnović, 1900: XXV.

pravna utemeljenost, svjedoči o društvenoj, vjersko-karitativnoj i nadzornoj ulozi profesionalnih udruženja slikara u Dubrovniku tijekom 15. i 16. stoljeća.

Ovom analizom smo, dakle, pokušali donekle preusmjeriti pozornost čitatelja/istraživača na mnogosmjernu kontekstualnu odrednicu i uvjete proizvodnje slikarske umjetnosti (i obrta) u razdoblju srednjeg i ranog novog vijeka. Fokus na nekoliko dubrovačkih (mikro)studija slučaja pozicija člana bratovštine prema bratovštinskoj i gradskoj upravi, uz komparativno čitanje stranih, u prvome redu talijanskih statuta slikarskih bratovština, otvara pitanje „izvanumjetničkih“ aspekata slikarske djelatnosti u srednjovjekovnome/ranonovovjekovnome Dubrovniku, a time i strukturi društvenoga prostora unutar kojega su lokalni slikari živjeli i stvarali. Stoga smo govorili o dubrovačkim slikarima kao članovima bratovštinske zajednice, komunalnim nadzornicima i stražarima, ali i poslovnim ljudima koji su, poput Božidara Vlatkovića, pokušavali zaobići restriktivne norme bratovštinskoga statuta kako bi povećali proizvodnju u svojim radionicama i stvorili nove radne odnose. Nadalje, od Stjepana Zornelića i Vicka Lovrinog Dobričevića, preko neuspješnoga trgovca Franje Matijinog, do talijanskih majstora Bernardina Ricciardija i Simonea Ferrija, ali i „maloga lokalnog majstora“ Petra Petrovog, pokušali smo ispratiti sažete biografske priče spomenutih slikara-gastalda. Prevladavši svoje skromno porijeklo, većina ovih majstora je u konačnici uspjela steći izvjesnu društvenu reputaciju i u zrelih godinama postati starješinom bratovštine slikara u Dubrovniku. Njihove tek djelomično poznate poslovne i umjetničke karijere otkrivaju detalje šireg kulturno-povijesnoga kompleksa u kojemu je slikar, najčešće kao prosječni obrtnik i siromašni zanatlija, nastojao steći elementarne uvjete za razvoj vlastite djelatnosti.

Međutim, brojna pitanja u kontekstu iste rasprave i dalje ostaju otvorena i nerazriješena. Kakav je bio odnos između dubrovačkih bratovština slikara i najpoznatijih lokalnih umjetnika poput Lovre Dobričevića iz Kotora ili Nikole Božidarevića? Jesu li zbog svojega umijeća i poslovnih kontakata mogli imati određena ekskluzivna (nepisana) prava i djelovati donekle neovisno o statutarnim pravilima udruženja? Tko su bili svi oni preostali gastaldi bratovštine o kojima nemamo pisanog traga? Kako je bila strukturirana uprava bratovštine, odnosno, jesu li samo gastald i vicegastald upravljali javnim i internim poslovima zajednice ili su postojale i druge službe unutar bratovština? Jesu li slikari doista organizirali pogrebe za članove svoje bratovštine i skrbili za bolesne članove kako su to nalagali statuti bratovština? Kojim svecima

su bratovštine bile posvećene i koliko je razvijeno bilo njihovo štovanje sv. Luke, o kojem svjedoči Sormano? Do kada su bratovštine slikara uopće djelovale u Dubrovniku?

U pravno-političkom kontekstu temeljni akt bratovštine je bio statut, odnosno kodificirani pravilnik koji je potvrđivala državna vlast. U tom je smislu bratovština slikara bila, uzme li se u obzir činjenica da su bratimi sudjelovali u noćnim stražama, kao i da su gastaldi podnosili svoje prijave izravno predstavnicima vlasti, u neposrednom kontaktu s političkim i sigurnosnim aparatom države. Bratovštine su okupljale sve djelatnike istoga zanata i uspostavile pravila poslovanja, te konačno uz pomoć vlasti, kontrolirale segmente gospodarstva (a vršile i doslovan nadzor u sklopu gradske straže), dok su članovi bratovštine, pristupajući u udruženja slikara, stjecali dozvolu za rad, kao i osiguranje u slučaju bolesti i smrti. Višestruka korist bratovštinskih organizacija, kako za obrtnika-pojedinca, tako i za državu, predstavlja fenomen „dugoga trajanja“ bez kojega je teško zamisliti razvoj modernih sindikata, (proto)kapitalističke ekonomije ili, u polju likovnih umjetnosti, formiranje likovnih akademija u Italiji. Ta „velika priča“ europske srednjovjekovne i ranonovovjekovne povijesti, ispisana perom F. Braudela, A. Hausera i M. Baxandalla, u određenom smislu zahvaća i dubrovačke bratovštine slikara koje upotpunjuju spomenuti narativni obrazac kao jedna, uvjetno rečeno, „mala priča“ čije pravne, političke i sociološke implikacije, premda tek nagovještene kroz sačuvane arhivske dokumente, sugeriraju da se dubrovačko slikarstvo može proučavati kao svojevrsna akumulacija društvenih i ekonomskih odnosa, a time i otvoreni prostor za interdisciplinarne analize koje smjeraju onkraj epistemoloških okvira tradicionalne povijesti umjetnosti.³²⁹

³²⁹ M. Baxandall, 1988: 1.

11. Appendix

1. Arhivski dokumenti u kojima se spominju dubrovačke bratovštine slikara:

SIGNATURA	DATUM	TEKST DOKUMENTA
1. Cons. Min. sv. 14, f. 72.; Prijatelj Pavičić, 2016: 228.	10. 01. 1456.	M: pro vexillo pictorum Captum fuit quod omnes et singuli scripti in matricula pictorum et omnes laborantes de coloribus teneantur et obligati sint contribuere ad expensam vexilli dicte artis pictorum faciendi pro ipsos pictores, et qui recusarunt et nolent contribuere ad dictam expensam debeant cogi et compelli ad id per dominum rectorem etc.
2. Cons. min. br. 20, f. 140.; Grada: no. 572	30. 01. 1477.	30 januarii 1477 Captum fuit quod si magistri arcerii et magister balistarius non sunt sub banderia alicuius artis, amodo in antea sint et esse intelligantur sub banderia pictorum, attento quod dicti arcerii et balistarius laborant de vernice et coloribus, sicut dicti pictores.
3. Div. canc. br. 80, f. 89.; Grada: no. 612.	21. 06. 1480.	Die XXI junii 1480 Spectabilis dominus rector ser Hieronymus de Gradis cum suo Minori consilio sedens ante palatium audita petitione Boxidaris pictoris se presentantis et petentis quod liceat sibi tenere in domo suum cognatum, fratrem uxoris sue, ad artem pictorie, et in statione sua etiam duos famulos, computato dicto cugnato suo, tenere, et hoc non obstante reclamatione aliorum pictorum etc., admisit petitionem dicti Boxidaris pictoris tamquam honestam et licitam favore dicte artis, et consensiat concessit per suam terminationem et sententiam quod possit tenere in statione et domo sua ad dictam artem dictum cognatum suum nomine Michocium et unum alterum famulum ad dictam artem sine ulla pena aut bando, et non obstante ula contradictione pictorum et fraternitatis pictorum Ragusii. Renuntiando.

<p>4. Div. canc. br. 84, f. 55.; Grada: no. 624.</p>	<p>27. 06. 1485.</p>	<p style="text-align: center;">Die 27 junii 1485</p> <p>Spectabilis dominus rector cum suo Minori consilio... audita petitione Bossidarii Vlatchouich pictoris petentis quod liceat sibi tenere domi sue et in statione sua ad artem pictorie nepotem suum, quem tenet ut doceat dictam artem, cum sit quod dictus nepos suus nomine Maroe sit minoris etatis et non legitime, nec aptus ad laborandum et fatigandum in dicta arte etc.; et hoc non obstante contradictione aliorum pictorum Ragusii, qui vellent quod ipsum nepotem suum scribat ad dictam artem pro famulo etc.; et visis statuti et ordinibus etc.; et visis omnibus videndis etc.; dixit et per sententiam statuit et terminavit et concessit dicto Bossidario pictori, quod valeat et possit dictum Maroe nepotem suum domi sue et in statione sua artis pictorie, et illum docere dictam artem usque ad annos etatis legitime etc.; et hoc non obstante reclamatione et contradictione aliorum pictorum etc.)</p>
<p>5. Cons. min. 24, 177.; Grada: no. 749.</p>	<p>02. 08. 1492.</p>	<p>(Captum fuit de confirmando matriculam formatam per fraternitatem pictorum, quia lecta ipsa matricula et omnibus capitulis in ea contentis in Minori consilio dare constat ipsam matriculam esse fundatam in caritate et ad conservationem diete artis pictorum et ad honorem Dei, et ad honorem et bonum statum civitatis Ragusii.)</p>
<p>6. Div. canc. br. 91, f. 57.; Grada: no. 687.</p>	<p>04. 02. 1496.</p>	<p style="text-align: center;">Die quatro februarii 1496</p> <p>Ad instantiam Stephani Zornee pictoris et fraternitatis sue pictorie Lucas riverius comunis retulit se mandato domini vicarii (!) ser Bernardi Mar. de Gondula sequestrasse omnes res, videlicet radios sexdecim de intaglia et sexdecim seraphita, videlicet capita cum alis in manibus et (!) apoteca Michaglii arcerii et Petri eius filii, quae sunt de ratione et bonis Bartholomei pictoris de Catharo prò iperperis quattuor, usque ad ius cognitum.</p>
<p>7. Con. min. 25, f. 206. Grada: no. 688.</p>	<p>18. 02. 1496.</p>	<p style="text-align: center;">Die XVIII februarii 1496</p> <p>Captum fuit de declarando quod Barholomeus de Catharo pictor, si vult exercere artem suam in civitate nostra, teneatur amodo in antea intrare in fraternitatem pictorum et contribuere sicut alii</p>

		pictores de Ragusio ad et quod matricula eorum vult. Et hoc etiam intelligatur de aliis pictoribus foresteriis qui venient Ragusium.
8. Div. canc. br. 101, f. 172.; Grada: 835.	19. 10. 1509.	Die XIX octobris 1509 Ad instantiam Vincentii Laurentii pictoris, gastaldi fraternitatis pictorum, Petar famulus curie rettulit mandato magnifici domini rectoris... denuntiasse Michocio Chansich etiam pictori, quod de cetero nullo modo audeat pingere et artem pictorum Ragusii exercere nisi primo satisfactiat fraternitati, prout alii pictores teneantur ex forma et secundum tenorem matricule, sub pena yperperorum quinque et mensis unius in carcere, et hoc per sententiam, ut rettulit dictus riverius. Et simile penam fecisse rettulit Jacobo de Venetiis pictor.
9. Div. canc. br. 119, f. 63.; Grada: 1074.	11. 03. 1531.	Die XI martii 1531 Mandato magnifici domini rectoris... et ad instantiam Francisci pictoris, tanquam gestaldi pictorum, Jannus riverius communis retulit se presentasse Petro pictori unum anulum auri pro ducatis duobus pro pigno et signo pignoris, presenti et acceptanti secundum ordines.
10. Libro delle guardie notturne Grada: 1117.	1544. – 1548.	Piero de Natal, Piero de Giovanni, Marcho Radoeuich, Christofano garzon de Piero, Lucha garzon de Cristofano, Vizenzo garzon de Cristofano, Giovanni bocalaro, Marcho bocalaro, Francesco bocalaro, Renaldo bocalaro.

<p>11. Libro delle guardie notturne</p> <p>Grada: 1140.</p>	<p>1548. – 1550.</p>	<p>Piero de Giovanni, Christophano de Nicolo pentore, Marcho de Rado, Nicolo de Stefano, Piero de Natal, Giovanni bochalaro, Francesco bocalaro, Renaldo bocalaro, Luca di Fiorio sedlaro, Marco – (!) sedlaro, Nicolo di Giovanni bochalaro, Abrosio arziero.</p>
<p>12. Libro delle guardie notturne</p> <p>Grada: 1161.</p>	<p>1550. – 1555.</p>	<p>Piero de Natal, Piero de Giovanni, Christofano de Nicolo pentore, Marcho Radoieuich, Nicolo de canali, Francesco bocalaro, Giovanne bocalaro, Renaldo bocalaro, Piero bocalaro, Nicolo de Giovanne bocalaro, Luca di Marcho sedlaro.</p>
<p>13. Libro delle guardie notturne</p> <p>Grada: 1170.</p>	<p>1555. – 1559.</p>	<p>Piero de Natal, Lucha de Fiorio sedlaro et pentore, Piero de Giovanni, Christofano de Nicolo, Marco de Rado, Nicola de Stefano, Giovanni bocalaro, Marcho sedlaro, Francesco bocalaro, Renaldo bocalaro, Nicolo de Giovanni bocalaro, Piero bochalaro.</p>
<p>14. Div. canc. br. 127, f. 204</p> <p>F. Kesterčanek, 1961: 238</p>	<p>30. 08. 1541.</p>	<p style="text-align: center;">Die XXXI. augusti 1541.</p> <p>Mandato Magnifici D. Rectoris Ser Nicolai Luc. de Sorgo, Marinus riv. comunis retulit se ad instantiam Petri Natalis gastaldi fraternitatis pictorum presentasse Francesco Mathei pictori libras septem in circa colorum viridis et celestis pro pignore et signo pignoris ducatorum trium et gr. trium adeo ut si in tempore et secundum ordines.</p> <p>Item Retulit idem Marinus mandato ut supra et ad instantiam Petri Natalis retulit se presentasse predicto Francesco pictori unam lesteriam, unam slamnicam, unam carpetam usatam, unum capitalem, duas inconas, unum cophanum, unum sforzelum, capsas tres, duas targas, unum tellarium, unum scamnum, duas tabulas, duos quadros, sine aliqua figura, unum sichium ab aqua, duas frixoras, duas caldarias et unum schopium quae omniae usata et vetera pro pignore et signo pignoris duc. trium pro afflictu domus adeo ut si in tempore secundum ordines.</p>

		<p>Die XI maij 1542. Petrus Natalis contrascriptus veniens in Cancelariam dixit se habuisse a contrascripto Marino riverio res omnes contentas in duabus contractis praesentationibus (Marginalia).</p>
<p>15. Sormano (bratovština u crkvi sv. Dominika) f. 705v – 707v</p> <p>(transkripcija: dr. sc. Ana Marinković)</p>	<p>09. 01. 1574.</p>	<p>Reverendisimuss dominus delegatus prosequendo visitationem accessit ad ecclesiam monasterii sancti Francisci(!) pro visitando altari confraternitatis pictorum (...)</p> <p>Visitavit dictum altare quod reperiit unius lapidis integri cum altari inflixo non consecrato nec sigillato. Decevit super dicto altari amplius non celebrandum esse, sed ipsum consecrandum per reverendissimum Archiepiscopum et bene sigillandum aut de altari portatili consecrato et bene sigillato providendum termino trium mensium sub pena scutorum trium ad pias causas applicandum (...)</p> <p>Anchona vero est lignea et in circumferentiis aurata et laborata cum figura gloriosae Virginis in medio picta et hinc inde cum multis aliis, sed in aliquibus partibus laesis, ac pulvere tectis (...)</p> <p>Comparunt Ranaldus(!) boccarius, Petrus Petri pictor officiales confraternitatis pictorum in ecclesia fratrum sancti Dominici ad eorum altare supradictum.</p> <p>Interrogati an habeant institutionem eorum fraternitatis.</p> <p>Respondunt non habiamo altra institutione eccetto che puochi capituli descritti in questo libro in carta pecorina coperto di asse qual esibiamo con la confirmatione fatta da i signori di Ragusi nel 1492. a doi d'agosto con la sottoscrizione, Ego Bartolomeus de Sfondratis de Cremona notarius ?? Ragusii.</p> <p>Interrogati an ingredientes in dictam societatem solvant aliquam denariorum summam.</p> <p>Respondunt monsignore non chi entra nella compagnia ma come un essercita la pictura paga un scudo alla compagnia per elemosina.</p> <p>Interrogati an opservent dicti confratres eorum capitula visa et lecta.</p> <p>Respondunt monsignore si.</p>

Interrogati quomodo orent et maxime quando confratres congregentur.
Respondunt quando ci congreghiamo usiamo tutti di dire il pater et l'avemaria e facciamo anco legere i nostri capituli.

Interrogati an misse defunctorum in dominicis diebus et aliis festis decantentur, et si ab eorum capellano et quis est capellanus.

Respondunt non facciamo dire altro che due messe all'anno cioe una il di de morti nel nostro altare, e l'altra nella chiesa di san Luca il di di santo Luca et i frati medesimi ci servono per capellani e paghiamo tre grossi per messa a farla celebrare, quali danari paghiamo raccolti fra noi.

Interrogati an associant cadavera confratrum, et eis succurrant in necessitatibus.

Respondunt monsignore si ch'accompagniamo i corpi morti de fratelli alla sepultura, et quando hanno bisogno di quel poco che potiamo non manchiamo di soccorerli.

Interrogati an habeant aliquot redditum, et quo modo expendantur.

Respondunt non habiamo entrata di aliqua sorte se non l'elemosine che facciamo noi, qual spendiamo in aiutare i poveri e fare dire le messe, e non scrivemo cosa aliqua.

Decrevit dictos fratres in futurum teneri (si umquam ad meliorem fortunam pervenerint) conficere librum ubi describantur redditus ac expensae, et de eis rationem reddere singulo anno reverendissimo ordinario aut eius vicario generali iuxta dispositionibus sacri consilii Tridentini sub penit in eodem concilio.

Interrogati an soliti sint commensationes facere in eorum capella

Respondunt monsignore non.

Interrogati an habeant hospitale annexum

Respondunt monsignore non.

Interrogati per quot vice in anno confiteantur peccata et santissimum eucharistiae sacramentum sumant.

		<p>Respondunt non habbiamo obligo aliquo di fare questo dalle nostre regole eccetto che lo facciamo ogn'anno come christiani.</p> <p>Decrevit dictos confratres in futurum teneri singulis annis quater confiteri eorum peccata, et santissimum eucharistiae sacramentum sumere videlicet in paschate resurrectionis, pentecostes, natalis domini nostri Iesu Christi et festo assumptionis beatissime Virginis sub pena expulsionis a' societate.</p>
<p>16. Sormano (bilješka u indeksu za bratovštinu u dominikanskoj crkvi) nepag.</p> <p>Transkripcija: dr. sc. Ana Marinković</p>		<p>Societas confraternitatis pictorum Petrus Petri procurator, non habet confraternitas institutionem sed nonnulla capitula a' consilio minori confirmata anno 1492, modus orandi quando congregantur, opera charitatis que nullos redditus habet, sed elemosinas in quibus expendantur, non reddita fuit ratio ordinario nec confessi sunt quater in anno, decretum fuit ut quater in anno confiteri, et singulis annis rationem ordinario de cetero teneri reddere.</p>
<p>17. Sormano (bratovština u crkvi sv. Fuske) f. 665r- 666v</p> <p>(transkripcija: dr. sc. Ana Marinković)</p>		<p>Reverendissimus prefatus prosequendo visitationem, accessit ad ecclesiam sancte Fusche confraternitatis pictorum sita in civitate Ragusii in contrata strada garbina [...]</p> <p>Visitavit altare maius quod reperiit de ligno cum lapide incluso consacrato et bene sigillato, cum tribus tobaliis bonis et pallio telae lineae cum cruce rubei rasi cum missale novo.</p> <p>Decrevit aliud altare faciendum de uno lapide integro et per reverendissimum ordinarium consacrandum termino unius anni [...]</p> <p>Ancona vero est lignea in multis partibus aurata et cum figura gloriosissime Virginis devota et purcherrima (sic) cum nonnullis aliis figuris cum scabello ligneo.</p> <p>Interrogatus reverendus Helias Mattei capellanus dicte societatis an sint paramenta pro celebrandis missis</p> <p>Respondit questa compagnia de fornari (!) non ha' paramento alcuno e' quando io voglio celebrare porto i paramenti e calici de i miei (...)</p> <p>Interrogatus an dicta societas habeat aliquot redditus</p> <p>Respondit questa compagnia non ha' entrata alcuna.</p>

		<p>Et dictus presbiter Helias non ulterius interrogatus quia alias fuit examinatus tamquam capellanus in ecclesia cathedrali.</p> <p>Culmen ac murum anteriorem ecclesie repertum est minari ruinam. Decevit dictum culmen ac murum reparandum esse termino trium mensium (...) Pavimentum nulla indigere reparatione visum, campana reperta est bona.</p> <p>Tunc vocatus fuit Jacobus Iohannis castaldus confraternitatis pictorum.</p> <p>Interrogatus an habeat institutionem societatis predictae</p> <p>Respondit non habiamo institutione alcuna, solamente certi capituli, quali essibiamo in questo libro in carta pecorina, e' coperto di corame nero.</p> <p>Interrogatus an singulis annis iuxta eorum constitutionem celebrati faciant missam cantatam in dicta ecclesia</p> <p>Respondit monsignore si che facciamo cantare questa messa secondo l'obligo delle nostre regole in questa ghiesa.</p> <p>Interrogatus an iuxta dispositionem dictarum constitutionum in coena facienda per castaldum societatis caeteris confratribus expendunt unus aureus de pecuniis societatis</p> <p>Respondit monsignore non che non si fa' questo, perche la compagnia non ha' entrata alcuna.</p> <p>Decevit dictum capitulum dellendo pro ut ipsemet delevit et quod teneantur dicti confratres, si umquam aliquod redditus acquirant, singulis annis reddere rationem reverendissimo ordinario (...)</p> <p>Interrogatus dicti confratres per quot vices in anno confiteantur eorum peccata ac sanctissimum eucharistiae sacramentum sumant</p> <p>Respondit la nostra regola non ci astrenghe a' questo</p> <p>Decevit ut quater in anno confiteantur eorum peccata ac sanctissimum eucharistiae sacramentum sumant videlicet in Paschate resurrectionis, Pentecostes, et Natalis domini nostri Iesu Christi, ac in festo Annuciationis (sic) gloriosissime Virginis, sub poena eiectionis e' societate (...)</p>
<p>18. Sormano (bilješka u indeksu za bratovštinu u crkvi sv. Fuske), nepag.</p> <p>Transkripcija: dr. sc. Ana Marinković</p>		<p>Societas confraternitatis pictorum sita in ecclesia sancte Fusche, visitavit ecclesiam et altaria</p> <p>Societas pictorum nullos habet redditus, nec habet institutionem. Sed quedam capitula posita in libro corio nigro cooperto, et decretum fuit ut quater in anno confiteantur peccata sua, et santissimam eucaristiam sumant, nec reddunt rationem archiepiscopo.</p>

<p>19. Div. canc. br. 165, f. 2.;</p> <p>F. Kesterčanek, 1961: 244</p>	<p>25. 12. 1578.</p>	<p>Die XV decembris 1578. Mandato et ad instantiam Reni bochalarij Vicegestaldi fraternitatis pictorum infrascripta declaratio magnifici Bernardi de Ricciardis erat registrata: 1577 adi 2 februaro</p> <p>Si dechiaro qualmente hoggi il giorno di S. Maria Candellore a pieno capitolo li fratelli mi hano confirmato Gestaldo per questo anno corrente, obligandosi ogni fratello pagar grossi tre al mese et questo per poter fare et finire la bandiera la quale si ha terminato di fare, et questi dicti tre grossi si debbano pagare ogni prima Domenica de messe. Et primo maestro Simon paga grossi tre, ad 20. febr. Habia aquisto per ditto mese + da M.ro Renaldo gr. 3.</p> <p>Die XII. Dec. 1577. Bernardinus Ricciardus ad Mobilia extra add. 1578. a ch. 26. recognovit scriptura esse manu sua scripta.</p>
<p>20. Testamenta de notaria 43</p> <p>D. Roller, 1951: 269.</p>	<p>01. 04. 1591.</p>	<p>Die predicto primi aprilis 1591 Petrus Petri, pictor, ghestaldus fraternitatis pictorum, sponte contentus et confessus est se habuisse, et recepisse, a predicto Francisco de Primo iperperos quinque a predicto testatore legatos dictae fraternitati, renuntiando ----- perperi 5</p>

2. Popis slikara koji su bili članovi bratovštine slikara, s godinom kada se spominje njihovo članstvo u bratovštini te podatkom kojoj su bratovštini slikara pripadali:

Ime člana	Godina	Sjedište bratovštine
Božidar Vlatković	1480./1485.	/

Stjepan Zornelić	1496.	/
Vicko Lovrin Dobričević	1509.	/
Franjo Matijin	1531.	/
Petar Bogdanović	1541.	Sv. Dominik
Piero de Natal	1544. – 1555.	/
Piero de Giovanni	1544. – 1555.	/
Marko Radojević	1544. – 1548.	/
Kristofor šegrt	1544. – 1548.	/
Luka šegrt	1544. – 1548.	/
Vincenzo šegrt	1544. – 1548.	/
Ivan lončar	1544. – 1548.	/

Marko lončar	1544. – 1548.	/
Franjo lončar	1544. – 1559.	/
Renaldo lončar	1544. – 1578.	Sv. Dominik
Kristofor Nikolin slikar	1548. – 1559.	/
Nikola Markov Radić	1548. – 1559.	/
Nikola Stefanov	1548. – 1549.	
Luca di Fiori sedlar	1548. – 1550.	/
Nikola Ivanov lončar	1548. – 1555.	/
Ambrozije arziero	1548. – 1550.	/
Marko sedlar	1548. – 1559.	/

Luka Markov sedlar	1550. – 1555.	/
Nikola iz Konavala	1550. – 1555.	/
Petar lončar	1555. – 1559.	/
Jakov Ivanov	1573./1574.	Sv. Fuska
Petar Petrov	1573./1574. – 1591.	Sv. Dominik
Bernardino Ricciardi	1578.	Sv. Dominik
Simone Ferri	1578.	Sv. Dominik

3. Popis gastalda bratovštine slikara, godinu kada su preuzeli funkciju gastalda i podatak u kojoj su bratovštini vršili svoju službu:

Ime gastalda	Godina	Sjedište bratovštine
Stjepan Zornelić	1496.	/
Vicko Lovrin Dobričević	1509.	/

Franjo Matejev	1531.	/
Petar Bogdanović	1541.	Sv. Dominik
Jakov Ivanov	1573./1574.	Sv. Fuska
Ronald lončar (<i>ufficiale</i>)³³⁰	1573./1574.	Sv. Dominik
Petar Petrov (prokurator)	1573./1574.	Sv. Dominik
Bernardino Ricciardi	1577.	Sv. Dominik
Ronald lončar (vicegastald)	1577.	Sv. Dominik
Petar Petrov (gastald)	1591.	/

³³⁰ Pojam „ufficiale“ koristi Sormano u tekstu svoje vizitacije.

12. Literatura

Izvori (objavljeni):

De Diversis, Filip, *Opis slavnog grada Dubrovnika*, prev. Zdenka Janeković Römer, Zagreb: Dom i svijet, 2004.

Gaye, Giovanni, „Statuti dell'arte de' Pittori Sanesi dell' Anno MCCCLV“, u: *Carteggio inedito d'artisti dei secoli XIV. XV. XVI.*, Firenca: Presso Giuseppe Molini, 1840.

Les artistes de Harlem; notices historiques avec un précis sur la Gilde de St. Luc, <https://archive.org/stream/lesartistesdehar00will#page/31/mode/1up>.

Matanić, Atanazije, „Apostolska vizitacija dubrovačke nadbiskupije god. 1573./4.“, u: *Mandićev zbornik*, sv. I/II ur. I. Vitezić – B. Pandžić – A. Matanić, Rim: Hrvatski povijesni institut u Rimu, 1965.

Monticolo, Giovanni, “Il Capitolare dei pittori composto a Venezia nel 1271 e le sue aggiunte (1271-1511)“, u: *Nuovo Archivio Veneto* II, 1891., str. 321 – 356.

Odorici, Federico, “Lo statuto della fraglia dei pittori di Padova“, u: *Archivio Veneto* (anno quarto) Vol. VII, str. 327-370.

Radonić, Jovan, *Dubrovačka akta i povelje*, II, Beograd: Srpska Kraljevska Akademija, 1930.

Tadić, Jorjo, *Grada o slikarskoj školi u Dubrovniku XIII – XVI v.*, knjiga I i II, Beograd: Istoriski institut, 1952.

Izvori (neobjavljeni):

Tajni vatikanski arhiv, Congr. Vescovi e Regolari, Visita Ap. 16 (G. F. Sormano, vizitacija Dubrovnika) – iz Zbirke dopunskih prijepisa Hrvatskog državnog arhiva.

Literatura:

Badurina, Anđelko, „Likovnost Dubrovnika u vizitaciji biskupa Sormana 1573 – 4. godine“, u: *Likovna kultura Dubrovnika 15. i 16. stoljeća*, Zbornik kongresa održanog uz izložbu Zlatno doba Dubrovnika, 18-20. svibnja 1987., Zagreb, 1991., str. 278 - 281.

Baxandall, Michael, *Painting and Experience in Fifteenth-Century Italy: A Primer in the Social History of Pictorial Style*, Oxford: Oxford University Press, 1988.

Beritić, Lukša, „Ubikacija nestalih građevina u Dubrovniku“, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 10 (1956.), str. 15-83.

Black, Christopher, *Italian Confraternities in the Sixteenth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 1989.

Cambell, Lorne, „The Art Market in the Southern Netherland in the Fifteenth Century“, u: *The Burlington Magazine*, Vol. 118, No. 877 (1976.), str. 188 – 198.

Curic Lenert, Štefica i Lonza, Nella, „Bratovština sv. Lazara među trgovačkim i obrtničkim bratovštinama ranonovovjekovnog Dubrovnika“, u: *Anali Dubrovnik* 57, 2019: 175 – 198.

Chellini, Giulia, »L'Accademia dei Pittori e degli Scultori di Venezia. Dalla corporazione medievale all'istituzione accademica«, Bollettino Telematico dell'Arte, 23 Dicembre 2013, n. 700 <http://www.bta.it/txt/a0/07/bta00700.html> (pristupljeno 01. 07. 2020.)

Đurić, Vojislav, *Dubrovačka slikarska škola*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 1963.

Favaro, Elena, *L'arte dei pittori in Venezia e i suoi statuti*, Firenca: Leo S. Olschki, 1975.

Fisković, Cvito, „Umjetnine stare dubrovačke katedrale“, u: Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, God. 14 (1966.) 1/3, str. 62-75.

Fisković, Igor, „Dubrovačko slikarstvo i društveni okvir njegova razvoja u XIV stoljeću“, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 23 No. 1, 1983., str. 75 – 147.

Grgić, Marijan, »Luka evanđelist«, u: *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, (ur.) A. Badurina, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2000., str. 417.

Hauser, Arnold, *The Social History of Art: Renaissance, Mannerism, Baroque*, Volume 2, London: Routledge, 1990.

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. <https://www.enciklopedija.hr/>

Kesterčanek, Frano, „Prilozi povijesti dubrovačkog slikarstva XVI stoljeća“, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 13 No. 1, 1961. str. 233-247.

- Lučić, Josip, „Staleško udruženje durovačkih slikara i njihova poslovna djelatnost u 15. i 16 stoljeću“, u: *Likovna kultura Dubrovnika 15. i 16. stoljeća*, Zbornik kongresa održanog uz izložbu Zlatno doba Dubrovnika, 18-20. svibnja 1987., Zagreb, 1991., str. 255-258.
- Mark, Starr, *Worker Looks At History*, London: Plebs League, 1927.
- Moncada, Valentina, “The Painters' Guilds in the Cities of Venice and Padua.” U: *RES: Anthropology and Aesthetics* 15 (1988.), str. 105-121.
- Montias, John, Michael, *Art at Auction in 17th Century Amsterdam*, Amsterdam: Amsterdam University Press, 2002.
- Montias, John, Michael, “The Guild of St. Luke in 17th-Century Delft and the Economic Status of Artists and Artisans“, u: *Simiolus: Netherlands Quarterly for the History of Art*, Vol. 9, No. 2 (1977.), str. 93-105.
- Monticolo, Giovanni, “Il Capitolare dei pittori composto a Venezia nel 1271 e le sue aggiunte (1271-1511)“, u: *Nuovo Archivio Veneto* II, 1891., str. 321 – 356.
- Müller, Rebecca, “La corporazione dei pittori a Venezia nel Trecento e Quattrocento. Costrizioni e libertà d'azione in una comunità professionale“, u: *Comunita e societa nel Commonwealth veneziano*, (ur.) G. Ortalli, O. J. Smith, E. Orlando, Venecija: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 2007., str. 175–199.
- Ogilvie, Sheilagh, *Institutions and European Trade Merchant Guilds, 1000–1800*, Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Payne, Katherine *Origin and Creation: London Guilds of the Twelfth Century* <https://www.eiu.edu/historia/2012Payne.pdf> (pregledano 1. srpnja 2020.)
- Pelc, Milan, „Dubrovačka slikarska kultura 16. stoljeća“, u: *Restauriranje Tizianove slike iz crkve sv. Dominika u Dubrovniku*, (ur.) V. Bralić, Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod; Dubrovnik: Dominikanski samostan, 2008., str. 11 – 23.
- Pešroda Vardić, Zrinka, *U predvorju vlasti: dubrovački antunini u kasnom srednjem vijeku*, Zagreb – Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Hrvatski institut za povijest, 2012.
- Prak, Maarten, “Guilds and the Development of the Art Market during the Dutch Golden Age“, u: *Netherlands Quarterly for the History of Art*, Vol. 30, No. ¾ (2003.), str. 236 – 251.
- Prijatelj, Kruno, „Prilozi slikarstvu XV – XVII. st. u Dubrovniku“, u: *Historijski zbornik*, IV, 1-4 (1951.), str. 173-177.

Prijatelj, Kruno, „Slikarska situacija 16. stoljeća u Dubrovniku“, *Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Vol. 14 No. 1, 1988., str. 110 – 116.

Prijatelj Pavičić, Ivana, „Prilog poznavanju minijatura iz matrikule dubrovačke bratovštine drvodjelaca“, u: *Croatica Christiana periodica*, Vol. 37 No. 71, 2013., str. 1 – 22.

Prijatelj Pavičić, Ivana, *U potrazi za izgubljenim slikarstvom*, Dubrovnik: Matica Hrvatska – Ogranak Dubrovnik, 2013.

Prijatelj Pavičić, Ivana, „Prilog poznavanju slikarskih kontakata između Dubrovačke Republike, Mletačke Albanije i južne Italije početkom 16. stoljeća s posebnim osvrtom na „slučaj“ slikara Michelea Greca iz Valone“, u: *Ars Adriatica*, 7, 2017., str. 167-180.

Prijatelj Pavičić, Ivana, »U traganju za neobjavljenom arhivskom građom: novi podaci o dubrovačkom slikarstvu XV. stoljeća«, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Vol. 43, No. 1, 2016., str. 213 – 231.

Roller, Drago, *Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1951.

Salvagni, Isabella, *Da Universitas ad Academia: La corporazione dei Pittori nella chiesa di san Luca a Roma. 1478 – 1588.*, Rim: Campisano Editore, 2012.

Salvestrini, Francesco, „Associazionismo e devozione nella Compagnia di San Luca (1340 ca.-1563)“, u: *Accademia delle Arti del Disegno. Studi, fonti e interpretazioni di 450 anni di storia*, (ur.) B. W. Meijer, L. Zangheri, Firenca: Leo S. Olschki, 2015.

Sapienza, Valentina, »L'Arte dei pittori a Venezia tra Quattro e Cinquecento: una comunità? Alla ricerca di un'identità tra pratiche di mestiere e apprendistato«, u: *Comunità e società nel Commonwealth veneziano*, (ur.) G. Ortalli, O. J. Smith, E. Orlando, Venecija: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, 2007., str. 199–225.

Selvatico, Pietro, *Sull' educazione del pittore storico*, Padova: Coi tipi del Seminario, 1842.

Stulli, Bernard, *Studije iz povijesti Dubrovnika*, Zagreb: Konzor, 2001.

Šitina, Ana, „Opus Bernardina Ricciardija na istočnoj jadranskoj obali“, u: *Ars Adriatica* 7 (2017.), str. 195-212.

Vojnović, Kosta, *Bratovštine i obrtne korporacije u Republici dubrovačkoj od XIII. do konca XVIII. vijeka*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1900.

Voulgaropoulou, Margarita, »Icon Painting in the Republic of Ragusa: Rethinking the Triptych of Sustjepan and the Elusive Identity of its Creator« u: "*Verba Volant – Scripta Manent*" Zbornik u čast akademika Stjepana Krsića, (ur.) B. Matulić, V. Lupis, Split: Sveučilište u Splitu, 2019. 771 – 801.

Zelić, Danko, „Arhitektura starih katedrala“, u: *Katedrala Gospe velike u Dubrovniku*, (ur.) Katarina Horvat-Levaj, Zagreb-Dubrovnik: Institut za povijest umjetnosti, 2014., str. 30 - 64.

Zelić, Danko, »Matrikula Bratovštine sv. Andrije apostola / sv. Josipa (13. stoljeće)«, u: *Drvene romaničke vratnice splitske katedrale: istraživanje, restauriranje, zaštita*, (ur.) T. Pleše, J. Ferić Balenović, Zagreb: Hrvatski restauratorski zavod, Institut za povijest umjetnosti - Centar Cvito Fisković, 2013., str. 78-79.

13. Summary

Focusing on the problem of professional and religious associations in the late Middle and Early Modern Ages, this paper discusses the structure and function of the painters confraternities in the city of Dubrovnik during the 15th and 16th century. Analyzing the contextual conditions of the development of medieval painting in Dubrovnik, the forthcoming text critically summarizes the current knowledge on the title topic and re-examines scientific researches undertaken so far. The aim of this paper is to partially reconstruct the rules of confraternal statutes, to examine which obligations local and foreign masters had to fulfill towards the confraternity, to systematize the list of known *gastaldo* and to examine possible influence of the confraternities on the artistic style of Gothic and Renaissance painters in the late medieval and early modern Dubrovnik. The expected outcome of the thesis is to provide an overview of relevant archival sources in the context of the title topic and to upgrade current knowledge about the social and organizational aspect of local painters through a comparative analysis of historical documents and relevant scientific literature.